

Janine Janssen

De toren van Babel

Een (rechts)antropologische
blik op samenwerking
bij de aanpak van geweld
in afhankelijkheidsrelaties

Boom juridisch

Geweld in afhankelijkheidsrelaties – zoals huiselijk en eerge relateerd geweld, geweld in instellingen en door professionals, maar ook mensenhandel – is de meest voorkomende vorm van geweld in onze samenleving. Tal van factoren zijn van invloed op het ontstaan en voortbestaan van dit geweld. Dat maakt dat in de aanpak professionals met verschillende achtergronden onderling en met mensen in nood samen moeten werken. Niemand is tegen samenwerken, sterker nog: tegenwoordig wordt alom geroepen dat dat meer en beter moet gebeuren. Maar samenwerken gaat helaas niet vanzelf. Aan de hand van het schilderij ‘De toren van Babel’ van Pieter Bruegel schetst Janine Janssen vanuit een (rechts)antropologisch perspectief wat er zoal komt kijken bij het gezamenlijk aanpakken van geweldsvraagstukken en waaraan zij de komende jaren aandacht wil gaan besteden in haar werk aan de Open Universiteit (OU).

Janine Janssen is bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie aan de OU. Daarnaast is zij als lector Veiligheid in Afhankelijkheidsrelaties verbonden aan Avans Hogeschool en de Politieacademie. Zij is tevens hoofd onderzoek van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de nationale politie.

ISBN 978-94-6290-995-3

9 789462 909953 >

Open Universiteit

www.ou.nl

De toren van Babel

DE TOREN VAN BABEL

Een (rechts)antropologische blik op samenwerking
bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties

Rede

In verkorte vorm uitgesproken
bij de openbare aanvaarding van het ambt van
bijzonder hoogleraar Rechtsantropologie
aan de Open Universiteit
op vrijdag 26 november 2021

door

Prof. dr. Janine Janssen

Boom juridisch

Den Haag

2021

Omslagontwerp en opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag
Omslag afbeelding: Pieter Bruegel the Elder, The Tower of Babel (Vienna)
© Google Art Project

© 2021 Janine Janssen | Boom juridisch

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet of de reprorechtregeling van Stichting Reprorecht dient daarvoor een billijke vergoeding te worden voldaan aan Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het verveelvoudigen en openbaar maken van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave als toelichting bij het onderwijs, bijvoorbeeld in een (digitale) leeromgeving of een reader (art. 16 Auteurswet), dient een regeling te worden getroffen met Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6290-995-3

ISBN 978-90-5189-190-4 (e-book)

NUR 741

www.boomjuridisch.nl

Genesis 11

1 Ooit werd er op de hele aarde één enkele taal gesproken. 2 Toen de mensen in oostelijke richting trokken, kwamen ze in Sinear bij een vlakte, en daar vestigden ze zich. 3 Ze zeiden tegen elkaar: 'Laten we van klei blokken vormen en die goed bakken in het vuur.' De kleiblokken gebruikten ze als stenen, en aardpek als specie. 4 Ze zeiden: 'Laten we een stad bouwen met een toren die tot in de hemel reikt. Dat zal ons beroemd maken, en dan zullen we niet over de hele aarde verspreid raken.' 5 Maar toen daalde de HEER af om te kijken naar de stad en de toren die de mensen aan het bouwen waren. 6 Dit is één volk en ze spreken allemaal een en dezelfde taal, dacht de HEER, en wat ze nu doen is nog maar het begin. Alles wat ze verder nog van plan zijn, ligt nu binnen hun bereik. 7 Laten wij naar hen toe gaan en spraakverwarring onder hen teweegbrengen, zodat ze elkaar niet meer verstaan. 8 De HEER verspreidde hen van daar over de hele aarde, en de bouw van de stad werd gestaakt. 9 Zo komt het dat die stad Babel heet, want daar bracht de HEER verwarring in de taal die op de hele aarde gesproken werd, en van daar verspreidde hij de mensen over de hele aarde.

Bron: Nieuwe Bijbelvertaling, 2004.

INHOUD

Welkom	9
1 De toren van Babel: een machtige metafoor	11
1.1 Meekijken over de schouders van Pieter Bruegel de Oude	11
1.2 Een eerste blik op de toren van Babel	24
1.3 Aansprekende beelden	28
<i>De eerste coronaparadox:</i>	
<i>De continuïteit van de geschiedenis en het unieke van de eigen tijd</i>	37
2 Uttorenen boven geweld: waarom samenwerken belangrijk is	39
2.1 De complexiteit van geweld in afhankelijkheidsrelaties	40
2.2 De noodzaak om samen te werken bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties	54
2.3 Het belang van goede afhankelijkheidsrelaties	64
<i>De tweede coronaparadox:</i>	
<i>Het virus maakt van de ander redder en risicodragers tegelijk</i>	69
3 Hoog van de toren blazen: waarom samenwerken zo moeilijk is	71
3.1 Veranderende opvattingen over geweld	72
3.2 Generalisme en specialisme	76
3.3 Dynamiek	82
<i>De derde coronaparadox:</i>	
<i>Hoe groter het specialisme, des te beperkter de blik</i>	102

4 Een (rechts)antropologisch perspectief op onderzoek naar samenwerken	105
4.1 Begrip voor de behoefte aan overzicht en grip	106
4.2 Omgaan met de beperkte maakbaarheid	111
4.3 Meertaligheid als complicerende factor én bron van rijkdom ¹¹⁸	
<i>De vierde coronaparadox:</i>	
<i>Essentiële beroepen worden niet op waarde geschat</i>	128
Dank	131
Literatuur	135
Boeken en artikelen	135
Websites	158
Coronacolumns en andere bronnen over COVID-19	160
Verantwoording bij de gebruikte afbeeldingen	162

WELKOM

Mijnheer de rector-magnificus, beste mensen,

Welkom op deze herfstmiddag in het mooie Limburg! Ook groet ik de kijkers die online vanuit hun eigen huis- of werkkamers deze plechtigheid bijwonen. De meeste Nederlandse kinderen en ik vrees ook volwassenen zullen het werk van de Zuid-Nederlandse schilder Pieter Bruegel de Oude vooral kennen van een bezoek aan het pannenkoekenhuis. Tot op de dag van vandaag treffen wij in deze typisch Hollandse horecagelegenheid papieren placemats aan met daarop *Het boerenbruiloftsmaal*. Maar deze Bruegel heeft naast schilderende zonen en (achter)kleinkinderen – die hun naam overigens allemaal met een H gingen schrijven: Brueghel – zo veel meer nage-laten dan tafelende boeren en koddige dorpsaferelen. Hij heeft ook religieus getint werk gemaakt. Zeer dierbaar is mij de *Toren van Babel* uit 1563. Dat schitterende doek, dat in het *Kunsthistorisches Museum* in Wenen te bewonderen is, is gebaseerd op elf verzen uit het Bijbelboek Genesis. Dat is een ultrakorte tekst, maar wel één met een ongelooflijke diepte. Zowel deze verzen als de interpretatie daarvan door Bruegel hebben mij geïnspireerd bij het uitwerken van deze openbare les over de problemen bij samenwerking bij de aanpak van geweld in onze samenleving.

Vanmiddag ga ik uiteraard uitleggen welke problemen ik op dit terrein waarneem. Ik zal stilstaan bij de vraag waarom samenwerken in de veiligheidszorg bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties zo belangrijk is (hoofdstuk 2) en vervolgens leg ik uit waarom het zo moeilijk is (hoofdstuk 3). Daarna zoom ik in op de lessen die de (rechts)antropologie voor ons in petto heeft en ga ik in op de onderwerpen waaraan ik in het onderzoeksprogramma bij deze leerstoel

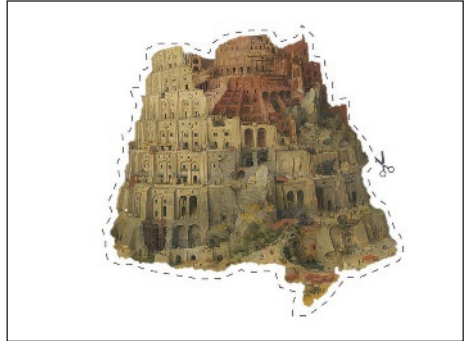
aandacht wil schenken (hoofdstuk 4). Maar voordat ik dat allemaal doe, wil ik eerst uitleggen hoe het werk van Bruegel over de toren van Babel mijn denken vleugels heeft gegeven.

Veiligheidszorg

Ik neem geregeld het woord ‘veiligheidszorg’ in de mond. Daarmee bedoel ik professionals en organisaties in verschillende sectoren die zich bezighouden met diverse aspecten van veiligheidsvraagstukken: van preventie tot en met aanpak en van behandeling tot en met de tenuitvoerlegging van sancties. Het aantrekkelijke van het woord ‘veiligheidszorg’ is voor mij gelegen in het gegeven dat het niet alleen om de justitiële sector gaat – politie, OM, rechterlijke macht, reclassering en gevangeniswezen – maar ook sectoren includeert die zich met (medische) zorg, hulpverlening en opvang bezighouden, alsmede sectoren die een belangrijke rol kunnen spelen bij het tijdig herkennen van veiligheidsvraagstukken. In dit verband denk ik bijvoorbeeld aan het onderwijs en de (geestelijke) gezondheidszorg.

1 DE TOREN VAN BABEL: EEN MACHTIGE METAFOOR

Wat zie ik toch in het verhaal over de toren van Babel? Ik heb de toren uit het schilderij geknipt, zodat goed duidelijk wordt hoe dominant het bouwwerk is. Aan de ene kant is het knap dat mensen zo iets kunnen maken, aan de andere kant

overschaduwde het bouwwerk ook alle andere menselijke activiteit op het doek. Waarom is dit zo'n machtige metafoor? Voordat ik aan de beantwoording van die vraag toekom, vertel ik eerst wat meer over de schilder, Pieter Bruegel de Oude. Vervolgens leg ik uit waarom ik mijn oog op het werk van deze meester heb laten vallen. Dan kom ik toe aan de vraag hoe het komt dat het werk van Bruegel en het verhaal over de toren van Babel mij zo fascineren.

1.1 Meekijken over de schouders van Pieter Bruegel de Oude

Wie was Pieter Bruegel de Oude?

Wanneer en waar de meester precies geboren werd, is niet bekend: het moet ergens in de jaren twintig van de 16^e eeuw zijn geweest. Over zijn ouders weten we ook niet veel. Vermoedelijk zag hij het levenslicht in de omgeving van Breda. We weten wel dat hij in 1596 in Brussel is overleden en hebben een indruk van hoe hij eruit moet hebben gezien op basis van een na zijn dood vervaardigd portret (Dony, 1976; Huët, 2016; Oberthaler et al., 2019). Het staat op de volgende pagina afgebeeld.

Tijdens zijn leven kon hij al op veel erkenning en roem rekenen. Hij moet een ontwikkeld man zijn geweest, met vrienden onder wetenschappers en hoogwaardigheidsbekleders. Ook verbleef hij in het kader van studie enige tijd in Italië, waarna hij zich in Antwerpen vestigde en daarna in Brussel. Zijn werk werd volop verzameld en gekopieerd. In de 18^e en de 19^e eeuw

zou de aandacht voor de meester wat wegzakken: hij bleef toch vooral de folklorist, de schilder van boeren. Het mindere oordeel werd daarnaast ingegeven door het feit dat er over zijn levensloop vrij weinig bekend is en het gegeven dat het lange tijd moeilijk was om na te gaan welke werken daadwerkelijk aan Bruegel de Oude konden worden toegeschreven. Maar in de loop van de 19^e eeuw en de eeuw daarna was er weer meer oog voor hoe bijzonder Bruegel wel niet was. Het geniale zat bij hem in zijn techniek, kleurgebruik, scherpe oog voor detail bij mens en natuur, de rijke symboliek en gelaagdheid van zijn werk (Dony, 1976; Veldhuizen, 2018; Huet, 2016; Oberthaler et al., 2019).

Van Bruegel de Oude is in totaal een veertigtal schilderijen overgebleven, waarvan het grootste deel tegenwoordig in het *Kunst-historisches Museum* in Wenen te bewonderen is: de Oostenrijkers mogen zich verheugen in het bezit van maar liefst twaalf doeken, waaronder de *Toren van Babel*, dat hier vanmiddag centraal staat (Dony, 1976; Huet, 2016; Oberthaler et al., 2019).

‘Wie is toch deze nieuwgeboren Bosch?’

Vanaf het moment dat er over de schilder Bruegel wordt geschreven, wordt er een relatie met de schilder Jheronimus Bosch gelegd. De eerste keer is dat in een publicatie van Lodovico Guicciardini die in 1567 verschijnt – dus nog tijdens het leven van Bruegel – en waarin hij een *grande imitatore* van Bosch wordt genoemd. In 1572, een paar jaar na het overlijden van Bruegel, vraagt Guicciardini zich in een Latijns vers dat als onderschrift dient bij een portret van Bruegel af: ‘Wie is toch deze nieuwgeboren Bosch?’ Toegegeven, het vergelijken van de twee meesters is lastig omdat veel werk van Bosch verloren is gegaan, maar desalniettemin heeft in de loop der tijd het beeld van Bruegel als navolger van Bosch zich aanzienlijk verbreed. Het werk van Bosch is wel meer doordeesemd van angst, terwijl bij Bruegel nog wel eens wat te lachen valt. Desalniettemin zijn in stijl en onderwerpkeuze in het werk van beide meesters overeenkomsten te zien. Zo zijn ze allebei geïnteresseerd in de tegenstelling tussen wat God vermag en wat de mensen er op dit ondermaanse van maken, het profane dus (Van Mander, 1604; Dony, 1976; Ilsink, 2009; Van der Coelen & Lammertse, 2015; Huët, 2016; Oberthaler et al., 2019). Maar er is nog een verband tussen beide meesters. Ik moet even een aanloop nemen om dat uit te leggen.

Bosch, Bruegel als de ‘nieuwe Bosch’ en de relatie met mijn werkzaamheden

Dankzij Abraham Kuyper bestaat in Nederland sinds 1905 de mogelijkheid voor externe partijen om bijzondere leerstoelen in te stellen. De Calvinistische voorman van de Anti Revolutionaire Partij hoopte zo levensbeschouwelijke stromingen een stem te geven aan openbare universiteiten. Tegenwoordig worden dit soort leerstoelen vooral als een kans gezien om het bestaande curriculum en onderzoeksprogramma aan een universiteit aan te vullen met kennis en ervaring op een bepaald gebied. De bijzondere leerstoel die ik vandaag aanvaard, is mogelijk gemaakt door het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG) van de nationale politie, branchevereniging voor participatie, begeleiding en opvang Valente en Avans Hogeschool.

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? DE DRIE PARTIJEN DIE DEZE LEERSTOEL MOGELIJK MAKEN

De drie partijen die mij bij de Open Universiteit (OU) de kans bieden om deze bijzondere leerstoel bij de vakgroep Publiekrecht te bekleden verdienen wat meer introductie dan een enkel zinnetje in de tekst hierboven. Daarom stel ik ze hier iets uitvoeriger voor. De leerstoel gaat niet alleen in theorie over samenwerking. Om die reden sta ik eveneens kort stil bij mogelijkheden voor samenwerking:

Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld van de nationale politie

Wat doet het LEC EGG?

Het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld richt zich op de behandeling van complexe eergegerelateerde gewelds-zaken. Dat zijn er jaarlijks circa 550. Het LEC EGG ondersteunt lokale eenheden van de politie, gespecialiseerde opvang, de Immigratie- en Naturalisatie Dienst, het Landelijk Knooppunt Huwelijksdwang en Achterlating (LKHA) en Veilig Thuis (VT) – dit is een regionale organisatie waar slachtoffers, daders en omstanders terecht kunnen voor deskundige hulp en advies – bij het analyseren van en het maken van een plan van aanpak bij complexe zaken. Voor een aantal lokale eenheden en externe partners neemt het LEC EGG ook het piket waar. Daarnaast wordt er wetenschappelijk onderzoek verricht naar achtergronden van de eerproblematiek en methoden en technieken voor de (politiële) aanpak. Op basis van operationele en wetenschappelijke ervaring adviseert het LEC EGG de (rijks)overheid en ontwikkelt het

materiaal voor onderwijs en voorlichting. Om zich van al die taken te kunnen kwijten investeert het centrum sinds jaar en dag in de opbouw en onderhoud van een (internationaal) netwerk van professionals, wetenschappers en sleutelpersonen uit bij de eerproblematiek betrokken gemeenschappen.

Doel en mogelijkheden voor samenwerking met de leerstoel

Het LEC EGG hecht grote waarde aan de bijzondere leerstoel rechtsantropologie omdat in samenwerking complexe vraagstukken rond kenmerken en specifieke aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties in de multiculturele samenleving nader kunnen worden geduid en onderzocht binnen een sociaalwetenschappelijk én juridisch kader. Beide zijn voor de politiepraktijk van groot belang. Want als die praktijk ons iets leert, dan is het dat (juridische) normen stellen één ding is, maar ze handhaven een heel andere zaak is. Zo is in het afgelopen jaar met Wendy Guns (Guns & Janssen, 2020) al eens kritisch vanuit een mensenrechtenperspectief gekeken naar mogelijkheden en beperkingen voor de praktijk om daadwerkelijk gendersensitief te kunnen werken bij de aanpak van geweld. Met Wilma Dreissen is overleg geweest en een gezamenlijke reactie tot stand gebracht over mogelijkheden en beperkingen voor de politie bij een eventuele aparte strafbaarstelling van psychisch geweld (Timmer, Janssen & Dreissen, 2020). In de loop van 2021 ben ik overigens een deel van mijn activiteiten voor het LEC EGG uit gaan voeren als lector aan de Politieacademie (PA). Doel van deze samenwerking is de samenwerking van wetenschappelijk onderzoek verder te stimuleren ten behoeve van de (politie)praktijk en het (politie)onderwijs. Ook daar liggen tal van mogelijkheden in het verschiep om een brug te slaan tussen de OU en de PA.

Valente

Wat doet Valente?

Vereniging Valente komt voort uit een fusie van Federatie Opvang en RIBW Alliantie. De laatste was een koepelorganisatie van Regionale Instellingen voor Beschermd en Begeleid wonen. Hoewel de twee afzonderlijke verenigingen zich richtten op verschillende, specifieke terreinen binnen de maatschappelijke hulpverlening, was er één gezamenlijk doel: ondersteuning en veiligheid bieden aan mensen die door psychische of sociale omstandigheden een kwetsbare positie in onze samenleving innemen. Vandaar dat het tot een fusie kwam op 1 januari 2020. ‘Valente’ betekent in verschillende Romaanse talen krachtig, gezond, dapper en getalenteerd. Het woord heeft dezelfde afkomst als het Engelse ‘value’ (waarde). ‘Vallum’ is daarnaast Latijn voor ‘beschutting’. De vereniging zet zich concreet in voor mensen (volwassenen en kinderen) met langdurige psychische problematiek, mensen die te maken hebben met geweld in afhankelijkheidsrelaties en mensen die dak- en thuisloos zijn geworden. De zeventig leden van Valente – dat zijn opvanginstellingen verspreid over het land die een breed palet aan hulpverlening aanbieden van preventie tot opvang en nazorg – vangen deze mensen op als dat nodig is, stimuleren hen hun talenten in te zetten en zelf regie te nemen en bieden hun een perspectief in de maatschappij. Het doel van de leden is steeds opnieuw een waardevolle bijdrage te leveren aan herstellend vermogen, veiligheid, waardigheid, weerbaarheid, welbevinden en participatie van deze mensen.

Doel en mogelijkheden voor samenwerking met de leerstoel

Door deze leerstoel mede mogelijk te maken, beoogt Valente de samenwerking tussen de praktijk en wetenschap verder te stimuleren. Aan de ene kant is het streven om meer aandacht te krijgen in de wetenschap voor vragen die in de opvang spelen. Daarnaast kan onderzoek waarbij de professionals zelf worden betrokken, een belangrijke rol spelen bij de verdere professionalisering van de medewerkers. In 2021 is zo gestart met een onderzoek naar behoefte en mogelijkheden voor screening van gewelddadige ervaringen van slachtoffers in de opvang. Aan wat voor eisen moet instrumentarium volgens professionals voldoen om goed inzetbaar te zijn?

Het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool

Wat doet het Expertisecentrum Veiligheid van Avans Hogeschool?

Avans Hogeschool verzorgt onderwijs in Breda, 's-Hertogenbosch, Roosendaal en Tilburg. Circa 32.000 studenten volgen een studie binnen één van de 21 academies. Avans biedt daarmee een breed opleidingspalet, dat is opgedeeld in tien interessegebieden: Aarde en Milieu, Economie en Bedrijf, Exact en Informatica, Gedrag en Maatschappij, Gezondheid, Kunst en Cultuur, Onderwijs en Opvoeding, Recht en Bestuur en Taal en Communicatie. Op het gebied van veiligheidszorg kunnen studenten kiezen voor de volgende opleidingen: HBO-recht bij de Juridische Hogeschool Avans-Fontys in Tilburg en 's-Hertogenbosch, Integrale Veiligheidskunde in 's-Hertogenbosch en Breda, Bestuurskunde

in 's-Hertogenbosch en Social Work in 's-Hertogenbosch en Breda. Avans heeft zes expertisecentra en 30 lectoraten. Lectors, docenten en studenten doen hier samen onderzoek. Doel van de kenniscentra is het verbinden van onderzoek, de praktijk en het onderwijs. Een van deze centra is het Expertisecentrum Veiligheid (EV). In het EV wordt veiligheid binnen zes lectoraten in onderlinge samenhang vanuit vier perspectieven bekeken: het sociaal-agogische, het juridische en tot slot het bestuurlijke en het organisatiekundige perspectief.

Doel en mogelijkheden voor samenwerking met de leerstoel

Vanuit mijn positie aan de OU werk ik al samen met collega-lectoren bij het EV. Uiteraard geldt dat voor collega-hoogleraar en lector Emile Kolthoff, die ik verderop in deze tekst uitvoeriger zal introduceren. Daarnaast treedt lector Transmuraal Herstelgericht Werken Bart Claes (2019) op als copromotor bij het promotietraject van Angela Verhagen over vaders in detentie. Goede zorg voor de belangrijke maar kwetsbare ouder-kindband tijdens de ingrijpende detentie-ervaring speelt een belangrijke rol bij de preventie van geweld in de verdere levensloop van de betrokkenen. Lector Digitalisering en Veiligheid Ben Kokkeler (2017) wijdt me in de geheimen van de moderne technologie in. Hoewel technische hoogstandjes mij in essentie een raadsel zijn, is het mij wel volkomen duidelijk dat een beetje sociale wetenschapper niet zijn of haar ogen mag sluiten voor technische ontwikkelingen, gezien de grote impact ervan op onze samenleving. De samenwerking tussen technologiërs en niet-technici zoals ik zelf, vind ik dermate belangrijk dat ik er in het onderzoeksprogramma van de leerstoel apart aandacht aan wil wijden. In de organisatie van de veiligheidszorg is de afgelopen jaar veel veranderd. De gemeente is een steeds belangrijkere rol gaan spelen en ook

van burgers wordt steeds meer inzet en participatie verwacht. Lector Recht en Veiligheid Julien van Ostaaijen (2018, 2021) kijkt daar vanuit bestuurskundige en juridische optiek naar en Lector Moeilijk Bereikbare Groepen Henk Spies (2019) doet dat met oog voor het werk van sociale professionals. Deze veranderingen in het stelsel van veiligheidszorg zijn dermate rigoureuus geweest dat ze zonder meer in het onderzoek onder de vlag van de leerstoel terug zullen komen, en naar ik hoop ook ik in samenwerking met 'de jongens' van het EV. Op de verschillende onderwerpen in het onderzoeksprogramma bij de leerstoel kom ik uitvoeriger in hoofdstuk 4 terug.

Op andere plekken in deze tekst zal ik kort de collega's introduceren die ik bij de vakgroep Publiekrecht heb leren kennen. Bij mijn introductie van OU-collega's zal ik extra aandacht besteden aan de andere sociale wetenschappers binnen de huidige vakgroep en mogelijkheden voor samenwerking. Dat lijken op het eerste gezicht wellicht vreemde eenden in de bijt. Maar ook de wereld van het recht ontsnapt niet aan de vorsende blik van de sociale wetenschappen!

Bij Avans ben ik in het Expertisecentrum Veiligheid lector op het gebied van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Dat is geweld gepleegd door een dader die het slachtoffer niet alleen kent, maar daarmee zelfs een afhankelijkheidsband onderhoudt: familiair, emotioneel, financieel, seksueel en ga zo maar door. Geweld in afhankelijkheidsrelaties is een paraplubegrip, waaronder tal van fenomenen worden geschaard: het kan plaatsvinden in gezin, familie en intieme relaties, het kan door professionals en in instellingen worden gepleegd. Mensenhandel, bijvoorbeeld op het gebied van prostitutie, wordt daar in Nederland ook toe gerekend (Janssen, 2016a).

Geweld in afhankelijkheidsrelaties: het meest omvangrijke geweldsprobleem in de samenleving

Bij de aanpak van geweld gaat het niet alleen om fysiek geweld. In Nederland worden ook psychische druk en verwaarlozing tot geweld gerekend. Die belangrijke aspecten laten zich echter lastig in cijfers vangen. Hoewel op cijfers altijd van alles valt op en aan te merken (Ten Boom & Wittebrood, 2019) kunnen we zonder overdrijving stellen dat geweld in afhankelijkheidsrelaties het grootste geweldsprobleem in ons land is. Om toch enige indruk te geven van de mate waarin verschillende soorten geweld in afhankelijkheidsrelaties in onze samenleving voorkomen, presenteer ik hierna de meest recente cijfers uit prevalentieonderzoek.

- *Huiselijk geweld*

Uit metingen in 2017 blijkt dat onder de Nederlandse bevolking van 18 jaar en ouder één op de 20 (5,5%) volwassenen in een periode van vijf jaar naar eigen zeggen wel eens te maken heeft gehad met een voorval van fysiek en/of seksueel geweld in huiselijke kring. Het gaat om 6,2% van de vrouwen en 4,7% van de mannen. Dit zijn in totaal circa 747.000 mensen van 18 jaar of ouder. Zij zijn in de genoemde periode van vijf jaar slachtoffer geweest van minstens één incident dat werd gepleegd door iemand uit de brede huiselijke kring: van partner, ex-partner, andere gezins- en familieleden tot huisvrienden. Bij een derde (34%) van deze mensen bleef het bij een eenmalig incident. Bij 41 procent kwam enkele malen een geweldsvoorval voor. Bijna 20 procent van de slachtoffers heeft structureel fysiek en/of seksueel huiselijk geweld meegemaakt; dat wil zeggen geweld dat maandelijks, wekelijks of dagelijks voorkwam. Het gaat hier om circa 97.000 vrouwen en circa 27.000 mannen. Meer dan de helft van het huiselijk geweld (56%) is geweld door de partner

of ex-partner. Van de vrouwen heeft 4,0% en van de mannen heeft 2,0% hier naar eigen zeggen in de vijf jaar voorafgaand aan het onderzoek mee te maken gehad. Naar schatting zijn circa 76.000 vrouwen en circa 13.000 mannen in een periode van vijf jaar het slachtoffer van structureel geweld door een partner of (ex-)partner geworden. Het gerapporteerde (ex-)partnergeweld betreft meestal lichamelijk geweld (72%); in de overige gevallen vindt seksueel geweld plaats of een combinatie van beide (Van Eijkern, Downes & Veenstra, 2018).

- *Kindermishandeling*

De twee meest recente prevalentieschattingen van kindermishandeling zijn een zelfrapportageonderzoek onder scholieren uit 2016 (Schellingerhout & Ramakers, 2017) en een informantenstudie uit 2017 (Alink et al., 2018). In het scholierenonderzoek is verwaarlozing niet en emotionele mishandeling heel beperkt opgenomen. In de schatting op basis van de informantenstudie zijn verwaarlozing en emotionele mishandeling wel gemeten. Het zelfrapportageonderzoek onder scholieren laat zien dat naar schatting circa 12% van de scholieren tussen de 12 en 17 jaar wel eens in het afgelopen jaar met kindermishandeling te maken heeft gehad (10% van de jongens en 15% van de meisjes). Het gaat hier om fysieke mishandeling en dreigen met slaan door ouders/verzorgers, als kind getuige zijn van fysieke confrontatie tussen de ouders, en seksueel misbruik – bij dit laatste kunnen ook plegers van buiten het gezin betrokken zijn (Schellingerhout & Ramakers, 2017). De informantenstudie geeft een beeld van het deel van alle kinderen van 0 t/m 17 jaar dat te maken heeft gehad met kindermishandeling zoals gesignaleerd door professionals. Naar schatting heeft een groep van tussen de 90.000 en 127.000 kinderen jaarlijks te maken met ten minste één vorm van kindermishandeling. Dit is circa 3% van alle kinderen van

o t/m 17 jaar. Naast fysieke en emotionele mishandeling vallen hieronder ook zaken van ernstige verwaarlozing; dat is zelfs de grootste groep. Meisjes en jongens zijn vrijwel even vaak slachtoffer van kindermishandeling, behalve bij seksueel misbruik en emotionele mishandeling. Daarvan zijn meisjes significant vaker het slachtoffer. De meerderheid van de kinderen die door informanten is gerapporteerd, wordt mishandeld door een biologische ouder (96%) (Alink et al., 2018). In beide studies is ongeveer een derde van de kinderen het slachtoffer van meerdere vormen van mishandeling.

- *En dan heb ik nog heel veel niet genoemd...*

Deze cijfers geven slechts een indruk van het aantal slachtoffers van geweld in afhankelijkheidsrelaties in Nederland. Van veel fenomenen, zoals geweld in instellingen en eengerelateerd geweld, waaronder besnijdenis bij meisjes, huwelijksdwang, huwelijkse gevangenschap en achterlating, heb ik hier niet eens cijfers of schattingen genoemd. Daarnaast moeten we ons realiseren dat elk individueel slachtoffer van huiselijk geweld, kindermishandeling of een andere vorm van geweld in afhankelijkheid, een sociaal netwerk om zich heen heeft waarin vaak meer mensen lijden (Janssen, 2016a). Verder zijn de maatschappelijke kosten van dit soort geweld enorm. Die lopen uiteen van medische kosten tot en met kosten voor geestelijke gezondheidszorg en jeugdzorg, kosten voor de behandeling van plegers en slachtoffers, kosten voor de inzet van politie, justitie en de reclassering en kosten door ziekteverzuim en een geringere arbeidsproductiviteit (Janssen, Wentzel & Schakenraad, 2019).

Toen ik in 2016 mijn lectorale rede uitsprak over verbanden tussen afhankelijkheid en geweld en de manier waarop die relaties van invloed zijn op het ontstaan, voortbestaan en de aanpak van

geweld, gebruikte ik de triptiek *De Hooiwagen* van Jheronimus Bosch als inspiratie. Na 500 jaar spreekt zijn werk ons nog steeds aan. Dat komt niet alleen door zijn vakmanschap. Hij is ook in staat gebleken om ons mee te nemen naar een droomwereld. Vandaag de dag kunnen we zijn rijk gedetailleerde werk niet zo goed interpreteren als zijn tijdgenoten dat waarschijnlijk wel konden: wij zijn een aantal sleutels kwijt. Dat vind ik geen ramp omdat het me de gele-

genheid biedt om zelf te associëren en de zo opgeroepen beelden te gebruiken als bouwstenen om mijn eigen denken vorm te geven. Waar ik op de triptiek allerhande vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties meende te ontwaren – uiteenlopend van huiselijk geweld, mensenhandel tot en met misbruik in de kerk – deed de buitenkant van de triptiek met de afbeelding van *De Marskramer* mij sterk denken aan inzichten in het ook in de criminologie populaire levensloop-perspectief: het leven overkomt mensen niet zomaar. Als het goed is, beschikken ze over *agency*. Daarmee wordt het vermogen bedoeld om keuzes te maken en te reageren op omstandigheden binnen de mogelijkheden die de tijd waarin mensen leven en hun sociale omstandigheden bieden (Janssen, 2016a).

Onder het lange tijd aan geweld blootstaan – en dat chronische karakter van geweld is helaas een belangrijk kenmerk van geweld in afhankelijkheidsrelaties – heeft het menselijk vermogen om met tegenslag en crises om te gaan ernstig te lijden. Betrokkenen, slachtoffers, daders en getuigen hebben niet alleen hulp nodig bij het

stoppen van geweld en het voorkomen van verdere escalatie, maar ook bij de verwerking van ondergaan leed. Die reikende hand wordt tegenwoordig geboden door tal van professionals die in samenwerking met burgers en andere professionals het tij weer moeten zien te keren (Janssen, 2016a). Door mijn benoeming tot bijzonder hoogleraar krijg ik de kans om dat belangrijke aspect, samenwerking bij de aanpak van geweld, verder uit te diepen. Door in deze oratie een werk van Bruegel, de 'nieuwe Bosch' centraal te stellen, wil ik de verwantschap tussen mijn werk aan de hogeschool en de universiteit benadrukken. Beide schilders hadden een goed zicht op wat er in de samenleving gebeurde. Ze hadden de blik naar buiten gericht. Zo ervaar ik ook de band met het LEC EGG en Valente. Zonder mijn warme contacten met politiemensen en sociale professionals in opvanginstellingen kan ik niet schilderen met woorden, met andere woorden onderzoek doen. Het gaat in die contacten echter om veel meer dan toegang tot het veld: ik haal er mijn motivatie vandaan om bezig te blijven met de weerbarstigste aanpak van geweld. De casuïstiek voelt dikwijls als de hel van Bosch, maar in de omgang met de werkvloer ervaar ik vaak die dorpspe gezelligheid en betrokkenheid van Bruegel.

1.2 Een eerste blik op de toren van Babel

Waar kijken we naar?

Maar wat is er nu allemaal te zien bij Bruegel? De imposante toren is niet te missen, want die domineert de hele omgeving. De toren is niet af. Hij heeft zeven verdiepingen, waarvan de Griekse historicus Herodotus ook al melding maakte. Een aantal stukken lijkt voltooid, maar grote delen staan letterlijk en figuurlijk nog in de steigers. De mensen lijken net mieren: ze krioelen over de toren en in de omgeving. In de haven is het een drukte van belang. Linksonder zien we een belangrijk man, de opdrachtgever, die het werk komt inspecteren. In de loop der jaren is veel gespeculeerd over wie dit zou kunnen zijn:

Philips de Tweede bijvoorbeeld, die in de tijd van Bruegel een zeer machtig heerser was? Of is het toch koning Nimrod, een kleinzoon van Noach – ja, die van de Ark – met zijn gevolg? In Genesis wordt hij niet genoemd, maar door de Romeins-Joodse historicus Flavius Josephus (circa 37/38 tot circa 100 na Christus) wordt na de zondvloed Nimrod als de opdrachtgever van dit megaproject opgevoerd. Zo'n belangrijk man die een bouwput bezoekt, was in de tijd van Bruegel een bekend motief. Dat was ook vaker te zien op miniaturen waarop de bouw van kathedralen werd afgebeeld (Oberthaler et al., 2019). Wie het ook moge zijn, een aantal bouwvakkers herkent hem als een *Very Important Person*. Sommigen knielen neer, terwijl andere collega's stug doorwerken. De hoge pief lijkt de toren gestolen te kunnen worden, hij heeft meer oog voor het eerbetoon aan zijn persoon. De stad, de haven, het ommeland en de bedrijvigheid van de mensen, het valt allemaal in het niet vergeleken bij de immense bouwplaats. De wolk, waarachter de top deels schuilgaat, onttrekt echter niet alleen zonlicht aan de bouwplaats maar ook aan de toekomst: hoewel we kijken naar werk in uitvoering, weten we al dat dit bouwwerk nooit af zal komen.

Veranderende artistieke interpretaties in de loop der tijd

Waarschijnlijk stammen de eerste afbeeldingen van de toren van Babel al uit het einde van de vroegchristelijke tijd. Daar zijn echter niet veel voorbeelden meer van over. Vanaf de vroege middeleeuwen (tot circa 1250) lijkt het aantal voorstellingen van de toren toe te nemen. De afbeeldingen blijven dicht bij de Bijbeltekst. God is dikwijls aanwezig om de mensen voor hun hoogmoed te straffen: dat wil maar beroemd worden en bij elkaar blijven, kom nou! In de middeleeuwen wordt daarnaast ook veel aandacht besteed aan het bouwproces. Dat is niet dat van Mesopotamië, want daar konden de middeleeuwen buiten wat in de Bijbel stond alleen maar naar raden. Het betreft vaak een weergave van de bouwkunst zoals die op dat moment geïmplementeerd werd (Groetelaars & Van Laarhoven, 1998).

In de hoge en late middeleeuwen (1250-1500) wordt op basis van invloedrijke teksten zoals *Speculum Humanis Salvationis* – deze tekst is waarschijnlijk ontstaan tussen 1309 en 1324 (Wilson & Wilson, 1984) – anders naar de Bijbel gekeken: het Oude Testament wordt opgevat als een reeks gebeurtenissen waarbij handeling en symboliek als het ware vooruitwijzen naar gebeurtenissen in het Nieuwe Testament. Zo wordt het verhaal van Babel uit het Bijbelboek Genesis in verband gebracht met Pinksteren. Bij het Pinksterwonder, zoals beschreven in Handelingen 2, 1-4, gaat het immers opnieuw om spraakverwarring, maar dan omgekeerd: door toedoen van de Heilige Geest kunnen – ja inderdaad, dat is het verhaal van de vurige tongen – de apostelen opeens alle talen verstaan. Die combinatie van de toren met verwijzingen naar Pinksteren wordt dan ook in afbeeldingen verwerkt. Naar aanleiding van de reformatie werd de toren van Babel een geliefd onderwerp in de 16^e- en 17^e-eeuwse schilderkunst. Want opeens spraken de mensen in religieus opzicht verschillende talen. Ook werd de toren regelmatig ingezet om kritiek te leveren op de megalomane bouwplannen van pausen (Groetelaars & Van Laarhoven, 1998).

Vanaf de 16^e eeuw wordt de toren vaker in een positievere context geplaatst. Hij wordt meer van zijn heidense wortels ontdaan. Babel was geen christelijke stad, maar de toren wordt gekerstend en gepresenteerd als een voorbeeld van christelijke wijsheid. Kunstenaars gaan ook steeds meer laten zien hoe knap het is wat mensen kunnen maken. De toren wordt een architectonisch hoogstandje. Bij Bruegel zien wij zowel nog de relatie met de Bijbel als ook de bewondering voor de bouwkunst. Na Bruegel zullen kunstenaars vaker een fantasiebouwsel maken van de toren (Groetelaars & Van Laarhoven, 1998).

Het aantrekkelijke van de door Bruegel geschilderde toren is dat deze ruimte biedt voor zowel positieve als negatieve interpretaties van het verhaal. De meester lijkt te laveren tussen bewondering voor wat mensen bouwkundig voor elkaar krijgen, maar aandacht voor

hoogmoed is hem ook niet vreemd. Zo is er in de literatuur onder meer op gewezen dat het binnenwerk van de toren sterk doet denken aan het Colosseum in Rome, dat Bruegel tijdens zijn Italiaanse reis gezien moet hebben. Dat wordt enerzijds uitgelegd als een hommage aan menselijke architectuur. Maar ja, anderzijds zijn daar toch ook christenen vervolgd. En dan die vooruitstekende rots: zonder die natuurlijke steunpilaar hadden de mensen het bouwerk nooit zo groots op kunnen zetten. Met andere woorden: laten we ons vooral niet te veel verbeelden! (Dony, 1976; Hagen & Hagen, 2001). Hoewel Bruegel ons tot op de dag van vandaag veel te vertellen heeft met behulp van dit doek, wijst zijn biograaf, Leen Huet, ons op een wel heel aardse motivatie voor de toren van Babel als onderwerpkeuze: in 1563 stond de meester op het punt om te gaan trouwen. Aangezien ook in die tijd aan bruiloften de nodige kosten verbonden waren, besloot hij voor een populair onderwerp te gaan, dat hij relatief makkelijk te gelde zou kunnen maken (Huet, 2016).

1.3 Aansprekende beelden

Wat je ziet ben je zelf

Wat je ziet, ben je vaak zelf. Bij Bruegel de Oude was dat niet anders. Er wordt wel gedacht dat hij Antwerpen in gedachten had toen hij de toren schilderde. In zijn tijd was dat een drukbevolkte stad die volop in ontwikkeling was. Door de ontdekking van zeeroutes om de Kaap naar Azië en trans-Atlantisch naar Amerika breidde de haven in Antwerpen zich snel uit. Deze aantrekkende handel trok een internationaal publiek. In een snelgroeiende stad als Antwerpen moeten ongetwijfeld ook vreemdelingen zijn geweest. We moeten ons realiseren dat er in de 16^e eeuw in Europa nauwelijks steden waren met meer dan 100.000 inwoners. Antwerpen was een van de weinige. De mensen leefden doorgaans in dorpen waar iedereen elkaar kende. Met die bontheid aan inwoners kwam er ook variatie in denkbeelden en opvattingen over belangrijke zaken zoals religie. Bij een aantal inwoners kan dat de behoefte aan eenheid hebben opgeroepen. Lees vooral ook de in 2020 verschenen roman *Wildevrouw* van de hand van Jeroen Olyslagers. Hij beschrijft de heksenketel die Antwerpen in die tijd was en gunt Bruegel ook een kleine bijrol in zijn relaas, maar dit terzijde. Het is niet ondenkbaar dat bij Bruegel een licht opging en hij een duidelijke parallel met het Bijbelse verhaal moet hebben gezien. De prominente

haven en de tredmolen die een kraan aandrijft, doen in ieder geval sterk vermoeden dat hij Antwerpen in gedachten had. Naar het schijnt stond een dergelijk apparaat ooit op de markt in Antwerpen (Hagen & Hagen, 2001; Huet, 2016; Oberthaler et al., 2019).

Naast de kraan zijn er nog meer details die doen denken aan de eigen tijd en leefomgeving van de meester. Zo ogen de daken van de huizen in de stad gotisch. In de tijd van Bruegel werden steigers van hout gemaakt. Maar bij de bouw van hoge gebouwen, zoals bij een kathedraal, lukte dat nooit van de grond af tot aan de nok.

Bruegel heeft dat probleem hier opgelost door de toren trapsgewijs op te bouwen. Op een aantal verdiepingen zijn kleine hutjes te ontwaren. In zijn tijd had elk gilde op een bouwplaats zo'n onderkomen. Die middeleeuwse bouwketen waren met veel geheimzinnigheid omgeven. Er waren nog geen tekstboeken, laat staan internet, waarin bouwtekeningen en andere instructies konden worden nageslagen. Dat betekende concreet dat de geheimen van het ambacht van generatie op generatie en van mond tot mond werden doorgegeven. Met die geheimzinnigheid associëren wij vandaag de dag nog steeds de Vrijmetselarij, maar dit terzijde (Hagen & Hagen, 2001). De aanwezigheid van die primitieve huisjes is ook uitgelegd als gemodelleerd naar boerenwoningen uit de tijd van Bruegel. Ze zouden laten zien dat ondanks alle ambitie en pretentie die dit project aankleven, het leven van alledag doorgaat. Door mensen af te beelden die koken, de kippen voeren en de was ophangen in en op dit immense gebouw zou Bruegel op ironische wijze op het parasitaire karakter hebben geduid van de bij de bouw betrokken mensen: waarom het ding ook werd gemaakt en of het nu afkwam of niet, ze verdienden er in ieder geval hun brood mee (Oberthaler et al., 2019).

Door onderzoekers wordt momenteel aangenomen dat dit kunstwerk was bedoeld als een 'conversatiestuk'. De Antwerpse zakenman, belastingpachter en kunstverzamelaar Niclaes Jongelinck (1517-1570)

had in zijn villa 'Hof Ter Beke' maar liefst 16 werken hangen van de hand van Bruegel, waaronder dus *De toren van Babel*. In dat huis was het een komen en gaan van belangrijke mensen. De bezoekers zouden geprikkeld moeten worden door de aanblik van dit Bijbelse tafereel en verleid moeten worden tot diepzinnige discussies (Kaminska, 2014; Huet, 2016; Oberthaler et al., 2019). Dat zou een reden kunnen zijn waarom Bruegel de toren van Babel van Mesopotamië naar Antwerpen lijkt te hebben verplaatst. Hoe het ook zij, ik doe hetzelfde en haal vanmiddag de toren van Babel van het land tussen de Eufraat en de Tigris via Antwerpen naar Nederland. Want er is veel om over te praten!

Mijn selectie

Tot op de dag van vandaag wordt het verhaal over de toren van Babel gebruikt als metafoor om na te denken over problemen in de eigen samenleving (zie bijvoorbeeld: Veldhuizen, 2018). Het is een aansprekend beeld voor een veelheid aan vraagstukken, maar wel vaak met negatieve associaties: het verhaal van Babel lijkt vooral te staan voor zaken die niet goed gaan. Zo leverde een zoekslag in de bibliotheek mij in een handomdraai een aantal Nederlandstalige teksten met daarin uitsluitend – afgaand op de titels – een verwijzing naar dit Bijbelse verhaal waarin onder meer een relatie wordt gelegd met ondoorzichtige bureaucratie in Europa (Eppink, 2010) en het langs elkaar heen werken op de intensive care (Schultz, 2012).

Zonder die auteurs tekort te willen doen, denk ik echter dat het verhaal van Babel een diepere gelaagdheid kent, zoals die ook door onderzoekers en andere geïnteresseerden vanuit religieus perspectief is beschreven (zie bijvoorbeeld: Van Wolde, 1995, 2004; Ter Linden, 1996; Sherman, 2013; Veldhuizen, 2018). Het verhaal spreekt mij om drie redenen aan:

- *Het menselijke verlangen naar overzicht en grip op het leven*
 In de eerste plaats ben ik geboeid geraakt door de behoefte van mensen om een toren te bouwen. Dat doet mij sterk denken aan het verlangen van mensen om overzicht te hebben over wat er in hun leven gebeurt en het verleidelijke van de gedachte dat dat leven maakbaar is. Dit is het uitgangspunt van het tweede hoofdstuk in de uitwerking van deze oratie, waarin ik stilsta bij de vraag wat deze behoeftes betekenen in relatie tot samenwerking bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties.
- *De beperkte maakbaarheid van het leven*
 In de tweede plaats draait het verhaal over de toren om de ontkrachting van de mythe van maakbaarheid: God zet immers door de spraak te verwarren een forse streep door de rekening van de torenbouwers, met als gevolg dat het bouwwerk nooit voltooid zal worden. Hier gaat het om menselijke zelfoverschatting en hoogmoed. Daar kom ik in het derde hoofdstuk op terug als ik inga op de aard van problemen die samenwerken met zich meebrengt.
- *Meertaligheid als complicerende factor én bron van rijkdom voor mensen*
 In de derde plaats ben ik gegrepen door die spraakverwarring. Toegegeven, op het schilderij kun je die niet zien, we kennen het verhaal, dus een blik op de onafgemaakte toren roept onvermijdelijk associaties op met de spraakverwarring (Kroonenberg, 2014). Daar waar de twee vorige punten mij vooral raakten door mijn waarnemingen in de praktijk, treft de spraakverwarring mij als (rechts) antropoloog. Want hier wordt een religieuze verklaring geboden voor taal- en cultuurverschillen. Dat element is vaak uitgelegd als een straf door God in de vorm van verdeel en heers. Maar er is ook op gewezen dat deze stevige ingreep van bovenaf een geschenk was: toen de mensen elkaar niet meer verstonden, zwermden ze immers uit over de wereld. Het niet begrijpen dwong hen zo om de

blik op andere einders te richten en zo hun wereld alsnog te vergroten. Met name in hoofdstuk 4 zal ik bij de bespreking van belangrijke onderzoeksthema's uitvoeriger stilstaan bij taal.

Hoeveel (oer)talen zijn er?

Ik maak me vanmiddag niet al te druk om het historische gehalte van het Bijbelse verhaal over de toren van Babel (zie daarover bijvoorbeeld: Groetelaars & Van Laarhoven, 1998; Van Schaik & Michel, 2017). Feit is wel dat vandaag de dag de mensheid niet (meer) één taal spreekt. Er worden op aarde vijf- tot zesduizend talen gesproken. Een exact aantal kan niet gegeven worden, omdat talen zich buitengewoon lastig laten tellen. De Swaan (2002) stelt dat talen in feite net zo complex zijn als het leven zelf. Waar in de biologie grenzen tussen soorten worden herkend als een willekeurig mannelijk en vrouwelijk exemplaar geen vruchtbaar nageslacht kunnen voortbrengen, wordt bij talen verstaanbaarheid als toetssteen gebruikt. Maar dat is een minder hard criterium dan het wellicht op het eerste gezicht lijkt. Onderlinge verstaanbaarheid is namelijk niet zozeer een kenmerk van talen, het hangt ook af van de sprekers van die talen: zijn ze vaardig om anderen te kunnen verstaan? Staan ze daar ook voor open? En in wat voor situatie moeten ze elkaar trachten te begrijpen? Is dat in een ontspannen sfeer of is er om wat voor reden dan ook sprake van spanning of druk? Hoe het ook zij, de oplettende lezer heeft ongetwijfeld gezien dat ik zojuist het woordje 'meer' tussen haakjes heb gezet. Want taalwetenschappers zijn er tot op heden nog niet over uit of er sprake is van 'monogenese' – dat wil zeggen dat alle talen uit heden en verleden terug te voeren zijn op één gemeenschappelijke oertaal – of van 'polygenese' – de theorie dat aan verschillende talen diverse bronnen ten grondslag liggen. Beide theorieën vragen om stevig, maar moeilijk te leveren historisch bewijs.

En toen kwam de coronacrisis...

Tot zover was ik gekomen met het selecteren van mijns inziens relevante accenten voor deze openbare les over mijn werk aan de Open Universiteit en toen kwam de coronacrisis. In zijn tegenwoordig wederom veel aangehaalde klassieker *Plagues and Peoples* legt historicus William H. McNeill (1998) ons uit dat in de jaren zeventig van de vorige eeuw artsen dachten dat zoönosen en andere infectieziekten naar & Van den en mensen niet meer konden raken door verbeterde hygiënische omstandigheden en nieuwe medicatie zoals antibiotica. Wat dat betreft hadden de tijdgenoten van Bruegel een paar streepjes op ons voor. Uit historisch werk over de middeleeuwen weten we dat het bestaan onzeker was en dat de dood bij het leven van alledag hoorde en mede van invloed was op fantasieën over het leven na de dood (zie bijvoorbeeld Huizinga, 1950; Pleij, 2000; Van Loo, 2020). Ook in de eeuwen daarna zou de grilligheid van het leven een meer manifeste entiteit blijken (zie bijvoorbeeld Spierenburg, 1998; Van Deursen, 2010).

Nu is het niet alleen een ernstige denkfout om de COVID-19-pandemie te begrijpen als een gebeurtenis waarmee de mensheid nog nooit zou zijn geconfronteerd (zie ook Quammen, 2020). Ik sta ook kritisch tegenover de gedachte dat de geschiedenis zich telkens herhaalt en dat daar geen ontkomen aan is. Zoals ik hiervoor bij de beschrijving van het levensloopperspectief al aangaf, is het leven geen kettingreactie. Binnen bepaalde kaders beschikken we immers over *agency*. Als de hoogwaardigheidsbekleder die de bouwplaats bezoekt daadwerkelijk Nimrod is, lijkt Bruegel die gedachte overigens enigszins te willen nuanceren door ons te vertellen dat mensen

toch tamelijk hardleers zijn: blijkbaar hebben ze na de zondvloed nog steeds niet hun lesje geleerd en brengen ze zichzelf telkens weer in de problemen. Aan de ene kant denk ik dat het wijs is om je rekenschap te geven van de manier waarop in het verleden met ingrijpende gebeurtenissen werd omgegaan. Maar aan de andere kant is bij het vooruitblikken op en het invullen van het leven na een crisis wel enige mate van bescheidenheid op zijn plaats. In sociaalwetenschappelijke handboeken wordt nogal eens gebruikgemaakt van het voorvoegsel 'post' – het is overigens frappant dat dit voor en niet na een woord wordt geplaatst. Denk in het algemeen maar eens aan het postmodernisme, waarin kritiek geuit wordt op rationalisering en individualisering als oriënterende kernwaarden van moderne samenlevingen die na de industriële revolutie zijn ontstaan. Of in het bijzonder aan het post-Fordisme, waarmee de periode wordt bedoeld na het door de Amerikaanse ondernemer Ford ingeluide tijdvak van massaproductie en -consumptie. Ford zou de wereld voorgoed veranderen met de introductie van de lopende band waaraan de T-Ford werd vervaardigd, maar ook op dit tijdperk volgde een periode van beschouwing en herbezinning die er onder meer toe leidde dat Westerse economieën meer gingen investeren in de dienstensector. Krijgen we straks ook postcoronaliteratuur?

Hoewel het een terechte vraag is of de *sense of urgency* die de pandemie met zich meebrengt ook een wetenschappelijke agenda moet domineren (zie voor een kritische analyse van dit vraagstuk: Van Aeken, 2020), ben ik persoonlijk van mening dat de invloed van dit voor het blote oog niet-waarneembare virus zo immens is, dat het absurd zou zijn om er bij de ontvouwing van mijn onderzoeksplannen voor de komende jaren geen rekening mee te houden. Dat ga ik ook doen, maar op basis van de hiervoor geschetste overwegingen zonder me te laten verleiden tot panoramische vergezichten op de postcoronasamenleving. Daar vind ik het te vroeg voor en bovendien bouw je aan die toekomst in het hier en nu.

De maatregelen tegen COVID-19 en geweld in afhankelijkheidsrelaties

Het is de vraag hoe de maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus het ontstaan en voortbestaan van geweld in afhankelijkheidsrelaties beïnvloeden. Het veel thuis zijn en werken kan voor sommigen rust met zich meebrengen, maar het is theoretisch gezien ook niet uitgesloten dat het thuis op elkaars lip zitten, stress en daarmee de kans op het ontstaan van geweld zal doen toenemen (Kaukinen, 2020; Kourti et al., 2021; Piquero et al., 2021). Maar hoe dat in Nederland precies is verlopen, moet nog grondig worden uitgezocht. Tot op heden zijn de berichten tegenstrijdig. Zo is enerzijds waargenomen dat er – uitgaande van voorlopige cijfers – voor 2020 sprake is van een hoog aantal slachtoffers van dodelijk relationeel geweld: vijftig. Dat is 44,6 procent van het totaal. In 2019 was dat ongeveer eenderde van het totaal. Het afgelopen jaar ging het in 33 gevallen om partnerdoding, tegenover 26 keer in 2019. Zes keer werden kinderen om het leven gebracht door hun ouder(s), in elf gevallen betrof het ouderdoding, broedermoord of ander familiegeweld. Dat is weliswaar een stijging, maar op langere termijn is sprake van een daling van dit type moorden (Leistra, 2020). Valt die stijging toe te schrijven aan de bestrijding van de pandemie? Recent onderzoek naar kindermishandeling tijdens de eerste lockdown gaat op basis van een schatting uit van een toename van het aantal slachtoffers. Die toename komt met name door een stijging van het aantal slachtoffers van emotionele verwaarlozing, zoals verwaarlozing van onderwijs en het getuige zijn van huiselijk geweld. Vooral gezinnen met kinderen over wie al zorgen bestonden, lijken kwetsbaar (Vermeulen, Van Berkel & Alink, 2020). Anderzijds is uit onderzoek gebleken dat er in gezinnen die het afgelopen jaar bekend waren geraakt bij hulpverleners vanwege huiselijk geweld, geen sprake is van een toename van geweld sinds de coronamaatregelen.

Dit is overigens minder gunstig dan het lijkt. Want de zorgelijke situatie waarin die gezinnen zaten, is blijven voortbestaan (Steketee et al., 2020; Janssen, 2021a; Van Koppen, Ten Weijden & Harte, 2021).

Die nuancering is dan ook het vertrekpunt van mijn beschouwingen. Ik baseer me hier op de ‘coronacolumns’ die ik in verschillende kranten en tijdschriften gepubliceerd heb, terwijl Nederland in de loop van 2020 in zelfquarantaine ging en ik nadacht over dit virus als een stresstest, terwijl deze oratie maar liefst vier keer werd uitgesteld: terwijl wij onze gezichten met maskers bedekten, ontmaskerde dit virus ondertussen hoe onze samenleving onder stress werkt. Dat is een paradox, een schijnbare tegenstelling. Schijnbaar, omdat datgene wat gevoelsmatig tegenover elkaar lijkt te staan, in feite terug te leiden is tot een gemeenschappelijke bron: mede omdat we onze gezichten zijn gaan bedekken, bezien we onze samenleving met andere ogen, wat leidt tot een demasqué. Ik meen in dit verband nog een aantal paradoxen te hebben waargenomen die raken aan de thematiek van mijn leerstoel. Na elk hoofdstuk zal ik er telkens één bespreken.

DE EERSTE CORONAPARADOX:

De continuïteit van de geschiedenis en het unieke van de eigen tijd

Zoals uit het eerste hoofdstuk is gebleken, mag ik me graag vergapen aan het werk van Bruegel en aan zijn tijd. Maar ik weet niet zeker of ik ook met plezier in die periode zou hebben geleefd. Ik ben gehecht aan de verworvenheden van onze tijd: een geïsoleerd en dus behaaglijk huis, dat aangesloten is op het riool en internet, waarmee ik vanuit mijn luie stoel de hele wereld kan bereiken. Voeg daar nog het wonder aan toe dat supermarkt heet – een heel jaar door een buitengewoon gevarieerd aanbod aan producten waar een middeleeuwer niet eens van kon dromen – en de eindeloze stroom heerlijke films die ik via streamingdiensten tot mij kan nemen en ik zou zeggen dat we in vergelijking tot Bruegel en de zijnen in een aards paradijs leven. Ik realiseer mij echter terdege dat de welvaart die wij nu genieten niet uit de lucht is komen vallen. Die voorspoed is onder meer een uitvloeisel van historische ontwikkelingen: we hebben niet alleen in koloniën een basis gelegd voor onze voorspoed, we hebben daarnaast ook (te) lang geleefd met het idee dat onze natuurlijke omgeving er vooral voor ons is en naar believen kan worden (uit)geput.

Nu is de geschiedenis meer dan een optelsom van gebeurtenissen: op de interpretatie van het verleden, het hier en nu en de sporen die wij nalaten hebben wij zelf invloed. Wij zijn en doen met andere woorden geschiedenis. Maar daar doemt toch een paradox op: hoewel de geschiedenis voortdendert en wij daar ook onderdeel van zijn, valt het ons zwaar om wat wij nu meemaken te ervaren als een onderdeel van de geschiedenis. We zien ons zelf vooral als ‘tegenwoordige tijd’ en niet als ‘onvoltooid verleden tijd’. We hebben met andere woorden last van ‘tempocentrisme’. We stellen onze eigen tijd, plaats en ervaring centraal. Die ervaren wij als uniek omdat de tijd waarin we zelf leven,

de enige periode is die we zelf bewust meemaken. Met als gevolg dat een pandemie als die van COVID-19 als 'nieuw' wordt ervaren en niet direct als een van de vele in de droevige reeks veroorzaakt door onder meer de pest en influenza. Historici menen echter dat kennis van het verleden ons kan helpen bij het analyseren van het heden. Zij zouden dan ook niet misstaan in het Outbreak Management Team, dat een belangrijke rol speelt in de aanpak van de epidemie. Maar diegenen die naar het verleden willen kijken, moeten zich wel realiseren dat daar geen kant-en-klare lessen zijn te vinden: wat honderd jaar geleden niet werkte, is in deze tijd met een andere gezondheidszorg en overheid wellicht wel haalbaar of omgekeerd. De context waarin problemen zich voordoen, kan nu eenmaal niet worden genegeerd. Ook daar doemt weer een paradox op: de geschiedenis herhaalt zich, maar elke keer anders.

Daarnaast kan een blik op het verleden die doorgetrokken wordt naar de (nabije) toekomst echter ook ontaarden in defaitisme, omdat het mensen duidelijk maakt dat veel problemen niet structureel het hoofd wordt geboden. Dat geldt niet alleen voor epidemieën, maar ook voor geweld in afhankelijkheidsrelaties. Geweld in het gezin en in de familie, mensenhandel, het is al zo oud als Methusalem. Zoals virologen voorspellen dat COVID-19 ongetwijfeld niet de laatste pandemie zal zijn waarmee de mensheid wordt geconfronteerd, durf ik hier te voorspellen dat de menselijke soort ook niet verlost zal worden van interpersoonlijk geweld. Dat betekent niet dat we dan maar bij de pakken moeten gaan neerzitten. De hardnekkigheid van problemen zou ons juist moeten stimuleren de handen uit de mouwen te steken. Dat is echter alleen vol te houden als we ons niet door utopieën of dystopieën in de weg laten zitten: een wereld zonder ziekte en conflict bestaat nu eenmaal niet.

2 UITTORENEN BOVEN GEWELD: WAAROM SAMENWERKEN BELANGRIJK IS

Het aantrekkelijke van een toren is dat dit bouwwerk in de top mensen een bepaald zicht biedt. Daarom heb ik de top eraf geknipt om daar extra aandacht voor te vragen. Wie van boven recht naar beneden kijkt, krijgt een

overzicht van menselijke activiteit in de stad en in de haven. Op de top van een toren is er natuurlijk ook uitzicht: je kunt naar de horizon kijken. Van heinde en verre kunnen reizigers zich op een toren oriënteren: daar waar je de spits ontwaart, daar moet je zijn. Ik kan me goed voorstellen dat bij de aanpak van geweldsproblematiek de beschikking over een dergelijk uitkijkpunt aantrekkelijk is voor mensen die in hun persoonlijke leven door geweld geraakt worden en ook voor professionals die erbij betrokken zijn. Daar zie ik twee redenen voor. In de eerste plaats zal ik uitleggen hoe ingewikkeld het fenomeen geweld in afhankelijkheidsrelaties is, in de tweede plaats wil ik benadrukken dat door die complexiteit veel verschillende partijen bij de aanpak betrokken zijn. De laatste decennia is de veiligheidszorg in Nederland behoorlijk op de schop gegaan. In het sociale domein is een decentralisatie doorgevoerd en bij de politie is een beweging naar centralisatie gemaakt. Zonder overdrijving durf ik te stellen dat deze immense veranderingen in omvang en ambitie vergelijkbaar zijn met de Babylonische torenbouw. Bij die wirwar aan factoren en actoren die een rol spelen bij het

ontstaan, voortbestaan én de aanpak van geweld is er één gemene deler: onderlinge afhankelijkheid. Het woord ‘afhankelijkheid’ heeft een slechte naam. Maar dat is niet helemaal terecht. Aan het einde van dit hoofdstuk zal ik beargumenteren dat gezonde afhankelijkheidsrelaties niet alleen geweld in afhankelijkheidsrelaties kunnen voorkomen, maar ook essentieel zijn om tot een gedegen aanpak van dit geweld te komen.

2.1 De complexiteit van geweld in afhankelijkheidsrelaties

Gelukkige en ongelukkige gezinnen

Een van de beroemdste openingszinnen uit de literatuur is ongetwijfeld die uit de roman *Anna Karenina* uit 1877. Tolstoj presenteert daar een juweeltje waar ik altijd aan moet denken als ik studenten en andere geïnteresseerden probeer uit te leggen hoe ingewikkeld geweld in familielieverband is: ‘Alle gelukkige gezinnen lijken op elkaar, elk ongelukkig gezin is ongelukkig op zijn eigen wijze’ (zie over het debat over de vertaling: Bindervoet & Henkes, 2007). Als ik in de loop van mijn werkzame leven iets geleerd heb, dan is het wel dat het op verschillende fronten in een mensenleven mis kan gaan. Bij het verklaren van allerlei vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties wordt om die reden dan ook vaak gebruikgemaakt van een ecologisch model.

Een ecologisch model met drie niveaus

In een ecologisch model wordt op verschillende niveaus naar een fenomeen zoals geweld gekeken (Bronfenbrenner & Morris, 2006). Geweld is namelijk zelden monocausaal (Achterhuis, 2008). In feite is een ecologisch model een toren die ons helpt de complexiteit van het te bestuderen fenomeen te doorgronden. Ik geef hier een vereenvoudigde uitleg. Op individueel niveau kunnen tal van factoren worden onderscheiden die bijdragen aan het vergroten van het risico om slachtoffer

of pleger van geweld te worden. Denk maar eens aan antisociaal en delinquent gedrag. Verslavingsproblematiek, al dan niet in combinatie met mentale problemen, is ook risicovol. Het moge duidelijk zijn dat een vergoelijkende houding ten aanzien van geweld of het verwerpen van gendergelijkheid een vruchtbare bodem biedt voor het ontstaan van geweld in intieme kring. Ook ervaringen met geweld op jonge leeftijd spelen escalatie in de kaart. Helaas leert de praktijk dat die ervaring de intergenerationele overdracht van geweld bevordert (Heise, 1998; Schiamberg & Gans, 2000; Little & Kaufman Kantor, 2002; Bijleveld & Hendriks, 2007; Hong et al., 2012; Smith Slep, Foran & Heyman, 2014; Van de Weijer, 2014; Steketee, 2017; Steketee, Dijkstra & Lünemann, 2017; Steketee, Aussems & Haen Marshall, 2019; Ten Boom & Wittebrood, 2019; Janssen et al., 2020).

Op groepsniveau, bijvoorbeeld in een gezin of in een instelling, is de mate waarin mensen beschikken over vaardigheden om zonder geweld conflicten op te lossen van groot belang. Stress door financiële problemen en schulden (Bekken m.m.v. Kunseler & van Dijke, 2018) of een slechte woonsituatie is ook een boosdoener. Eerdere ervaringen met geweld binnen de groep werken het ontstaan van een gewelds-spiraal verder in de hand (Heise, 1998; Schiamberg & Gans, 2000; Little & Kaufman Kantor, 2002; Hong et al., 2012; Smith Slep, Foran & Heyman, 2014; Ten Boom & Wittebrood, 2019).

Op maatschappelijk niveau gaat het om kansen op de arbeids- en woningmarkt (zie over dat laatste ook: Van de Grift, Harthoorn & Kriek, 2020), genderverhoudingen en opvattingen over geweld. Al die factoren tezamen beïnvloeden de mate van acceptatie van geweld in afhankelijkheidsrelaties (Römkes, Van den Brink & De Jong, 2018). Daarnaast spelen op dit niveau ook politiek en beleid een belangrijke rol. De Nederlandse wet kent tal van strafbare handelingen op basis waarvan geweld in afhankelijkheidsrelaties vervolgd en gesanctioneerd kan worden. Ook heeft Nederland zich gecommitteerd aan internationale verdragen zoals het Verdrag van

Istanbul terzake de bestrijding van geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld. Politieke beslissingen zijn van invloed op de mate waarin geïnvesteerd wordt in de veiligheidszorg: bezuinigingen of investeringen bij de politie of de opvang of andere vormen van hulpverlening en zorg hebben gevolgen voor de mate waarin professionals geweld in afhankelijkheidsrelaties in beeld krijgen en erop kunnen reageren (Heise, 1998; Schiamburg & Gans, 2000; Little & Kaufman Kantor, 2002; Hong et al., 2012; Smith Slep et al., 2014; Ten Boom & Wittebrood, 2019).

Meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling

Het ecologisch model laat niet alleen zien dat tal van factoren van invloed zijn op het ontstaan en voortbestaan van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Het model doet daardoor ook beseffen dat tal van professionals in de samenleving een glimp op kunnen vangen van dit geweld. Voor organisaties en zelfstandig werkende professionals in de gezondheidszorg, het onderwijs, de kinderopvang, maatschappelijk ondersteuning, jeugdhulp en justitie is het verplicht om een meldcode te formuleren en te implementeren. Dat zijn circa anderhalf miljoen professionals (Janssen, Wentzel & Schakenraad, 2019). Hoewel in de wet wordt gesproken over de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling, vallen daar ook andere vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties onder, zoals eerder relateerd geweld. De meldcode richt zich niet alleen op fysiek geweld, maar ook op psychisch en seksueel geweld. Het formuleren van een dergelijke meldcode is bedoeld om professionals te helpen zo goed mogelijk met (vermoedens van) geweld in de intieme sfeer om te gaan. In het model moeten in ieder geval de volgende vijf stappen zijn opgenomen:

- 1 signalen in kaart brengen;

- 2 overleg voeren met een collega of met VT;
- 3 een gesprek hebben met de cliënt;
- 4 het geweld wegen: heb ik op basis van punt 1 tot en met 3 een vermoeden van geweld of van acute of structurele onveiligheid?
- 5 tot slot twee beslissingen nemen:
 - a Moet er een melding worden gedaan? Bij acute of structurele onveiligheid is dat het geval.
 - b Is het mogelijk om hulpverlening te bieden of te organiseren? Dat is mogelijk als de professional dat zelf kan of elders weet te organiseren, betrokkenen dit hulpaanbod accepteren en zo wordt bijgedragen aan duurzame veiligheid. Indien dit niet het geval is, is melding bij VT noodzakelijk.

Waarom afhankelijkheidsrelaties een slechte naam hebben

Geweld in afhankelijkheid is verder ook complex omdat de relatie tussen geweld en afhankelijkheid verschillende vormen aan kan nemen. Afhankelijk zijn is niet per definitie slecht, het hoort bij het leven. Geen mens is een eiland en juist door gezonde afhankelijkheidsrelaties leren mensen hoe ze met elkaar om moeten gaan en met de moeilijke aspecten van het leven, zoals die hiervoor in het ecologisch model zijn benoemd. Helaas is dat waar het aan schort bij geweld in intieme relaties. Geweld in afhankelijkheidsrelaties ontstaat vaak omdat er iets niet goed zit in die afhankelijkheidsband. Eerder heb ik al eens een overzicht gepresenteerd van ongezonde vormen van afhankelijkheid die geweld aan kunnen jagen (Janssen, 2016a): wanneer kinderen en jongeren door hun ouders, of verzorgers in instellingen, niet met de juiste toewijding worden verzorgd en grootgebracht maar er daarentegen sprake is van wangedrag – bijvoorbeeld het ondergaan van fysiek of psychisch misbruik, of het getuige zijn van dergelijk misbruik – wordt de kans groter dat deze kinderen eenmaal volwassen

ook zelf problematische ouders worden. Door wat hiervoor al ‘inter-generationale overdracht’ is genoemd, kunnen slachtoffers later in hun leven in daders veranderen. Geweld kan echter ook het gevolg zijn van de behoefte om uit een knellende afhankelijkheidsrelatie los te breken. Een streven naar individuele onafhankelijkheid kan leiden tot gewelddadige reacties van de gemeenschap die de teugels niet wil laten vieren. Denk aan jongeren en vrouwen die meer bewegingsvrijheid claimen en zich willen onttrekken aan controle in families waarin eercodes een belangrijke rol spelen.

Ik ga leven

‘Was ik maar met de stroom meegegaan, dan was me dit niet overkomen, dan was ik niet verworpen tot een verschoppeling. Met de kennis van overmorgen zal ik vandaag een onbezonnen beslissing nemen. Er zijn veel dingen in het leven die hartstikke leuk klinken als je ze verzint, maar doorgaans geldt dat je ze maar beter niet kunt uitvoeren. Hetzelfde geldt voor het publiceren van dit schrijfsel’ (Gül, 2021: 9). Zo begint Lale Gül haar autobiografische roman over het opgroeien in een familie van Turkse komaf. Ze is geboren en getogen in Amsterdam en ervaart de leefregels thuis als buitengewoon beklemmend. Ze vraagt zich af of ze moet leven als een kamerplant om de goede naam van de familie niet in diskrediet te brengen. Van familie-eer en het geweld waarmee dat gepaard kan gaan, wordt vaak gedacht dat dat in Nederland een marginaal verschijnsel zou zijn. Alleen al aan het LEC EGG worden jaarlijks 550 complexe zaken voorgelegd (Janssen, 2017). De heftige reacties die Gül ten deel vielen na het verschijnen van haar genadeloos eerlijke boek onderschrijven dat gewelddadige eercodes nog lang niet passé zijn in ons land.

Afhankelijkheidsrelaties bieden gemotiveerde daders een gelegenheidsstructuur. Er zijn helaas verschillende voorbeelden bekend van professionals die met kinderen werken, maar zich ook tot kinderen aangetrokken voelen en door hun werk de gelegenheid hebben om met kinderen in contact te treden. Tot slot kan afhankelijkheid geweld niet alleen in de hand werken; afhankelijkheid kan ook het gevolg zijn van geweld. Nog lang nadat het concrete geweld heeft plaatsgevonden, kunnen mensen in hun verdere levensloop last hebben van (mentale) gezondheidsproblemen.

Het programma ‘Geweld hoort nergens thuis’ en aandacht voor trauma

In 2018 hebben minister De Jonge (Volksgezondheid, Welzijn en Sport) en minister Dekker (Rechtsbescherming) samen met Annemarie Penn-te Strake namens de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) het actieprogramma ‘Geweld hoort nergens thuis’ (2018-2021) gepresenteerd met de volgende opdracht: ‘Geweld hoort nergens thuis, zeker niet in je eigen huis, waar je veilig moet zijn en je veilig moet voelen om jezelf te kunnen zijn, te groeien en je te ontwikkelen. Veel mensen hebben thuis niet zo’n veilige omgeving. De schade die dit veroorzaakt is groot. Daar mag niemand van weggijken. Onze opgave is huiselijk geweld en kindermishandeling terug te dringen, de schade ervan beperken en zo de cirkel van geweld, de overdracht van generatie op generatie, te doorbreken.’ In dit verband is ook een onderzoeksprogramma opgezet met de volgende onderdelen: 1) kennissynthese: bundelen, analyseren en toepasbaar maken van de bestaande kennis over de aanpak van kindermishandeling en huiselijk geweld en deze delen met gemeenten, organisaties en professionals in de regio’s; 2) onderzoeksprogramma: vanuit een bundeling van kennisbehoeften van de professionals en

op basis van de kennissynthese bepalen welk (soort) onderzoek nodig is en wie dat gaat uitvoeren (of al uitvoert), zodat de betrokken professionals op een effectieve wijze worden gevoed; 3) ontwikkelen, inrichten en uitvoeren impactmonitor: ontwikkelen van een monitor waarmee wordt gemeten of er een wezenlijk verschil wordt gemaakt met de aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling in de levens van mensen die het raakt. Een en ander heeft geleid tot een onderzoeksagenda, waarin onder meer specifiek aandacht wordt gevraagd voor het thema van vandaag – samenwerking – en ook voor trauma. Er zijn namelijk relatief weinig goed onderbouwde en effectieve interventies beschreven die zich specifiek richten op de gevolgen van huiselijk geweld en kindermishandeling (zie ook: Jonker, 2016; Meijer et al., 2019; Lünnevan, Steketee & Tierolf, 2020; Van der Ee & Janssen, 2020).

Geen eenvoudige oplossingen voor ‘wicked problems’

Het aantrekkelijke van het ecologische model en het inzicht in de verschillende relaties tussen afhankelijkheid en geweld is dat het overzicht biedt. Met het model in de hand bevinden we ons op de top van een figuurlijke toren met uitzicht over dit complexe maatschappelijke vraagstuk. Overzicht is belangrijk, maar dat maakt de aanpak niet meteen eenvoudig. De gelaagdheid van de geweldsproblematiek maakt dat het een fenomeen is dat hardnekkig is en moeilijk aan te pakken is. Er zijn niet alleen veel factoren van invloed, daarnaast is het ook een gegeven dat niet elk aspect zich eenvoudig aan laat pakken en dat al die onderdelen ook weer op elkaar inwerken. In de literatuur over fenomenen die onder de noemer geweld in afhankelijkheidsrelaties worden geschaard valt in binnen- en buitenland dan ook wel eens de term *wicked problem* (zie bijvoorbeeld: Devaney & Spratt, 2009; Mulayim, Jackson & Lai, 2017; Van Beek et al., 2017; Kraak et al., 2018).

In 1973 verscheen van de hand van Horst W.J. Rittel en Melvin W. Webber een artikel dat een klassieker zou worden. In 'Dilemmas in a General Theory of Planning' vroegen zij zich af waarom het zo lastig is om tot wetenschappelijk gefundeerde oplossingen te komen bij de aanpak van sociale problemen. Deze hoogleraren, specialisten op het gebied van design en planning, kwamen tot de conclusie dat dat aan de aard van de aan te pakken problemen ligt: die zijn namelijk *wicked*. Dat vertaal ik hier met het woord 'complex'. Dat Engelse adjectief wordt nogal eens gebruikt in combinatie met verschijnselen onder de paraplu 'geweld in afhankelijkheidsrelaties'. Het kan echter geen kwaad om terug te keren naar de originele tekst van Rittel en Webber. De denkers kwamen namelijk tot tien kenmerken van deze *wicked problems*, die ook van toepassing zijn bij de aanpak van de gewelds-problematiek die hier vandaag centraal staat:

1 *Er bestaat geen definitieve probleemformulering van een wicked problem*

In het vorige hoofdstuk heb ik uitvoerig beschreven welke fenomenen tegenwoordig allemaal onder het paraplubegrip 'geweld in afhankelijkheidsrelaties' worden geschaard. Afhankelijkheid is de gemene deler bij verschijningsvormen zoals stalking, kindermishandeling en eengerelateerd geweld. Maar tussen al die fenomenen en de daarbij betrokken daders en slachtoffers bevinden zich ook verschillen. Het gaat te ver om dat in kort bestek hier te schetsen, maar ik verwijs graag nog eens naar de fraaie en bovenal bondige openingszin van Tolstoj uit *Anna Karenina*. Kortom: gewelds-problemen zijn niet eenduidig.

2 *Het is niet duidelijk wanneer het wicked problem ophoudt*

Ik kan me voorstellen dat de opmerking dat het niet duidelijk is wanneer een probleem als huiselijk geweld of kindermishandeling ophoudt te bestaan, bij menige toehoorder en lezer de wenkbrauwen doet fronsen. Natuurlijk, we willen allemaal dat

geweld stopt. Maar in Nederland wordt bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties een onderscheid gemaakt tussen directe veiligheid en veiligheid op de langere termijn. Stel dat de burens de politie bellen omdat ze de buurvrouw en de kinderen hard horen gillen omdat de man des huizes een kwade dronk heeft en met een groot mes in de achtertuin naar zijn kinderen staat te zwaaien. Dan is het eerst zaak dat de politie hem het mes afpakt en hem zijn roes uit laat slapen, en dat de moeder en de kinderen de kans krijgen om op verhaal te komen. Om in de toekomst geweld te voorkomen zullen echter bepaalde risico's moeten worden weggenomen, zoals het drankprobleem van de vader en de relatieproblemen van de ouders. Verder zal er ook iets moeten worden gedaan aan het herstel van het trauma dat alle gezinsleden inmiddels hebben opgelopen na de jarenlange spanningen en gewelddadige escalaties thuis. Zo bezien is de stelling dat het niet zonder meer duidelijk is wanneer de aanpak van geweld in dit gezin voltooid is, dus zo gek nog niet.

Directe veiligheid en veiligheid op de lange termijn

In Nederland wordt bij de aanpak van verschillende vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties een onderscheid gemaakt tussen acute en structurele onveiligheid (Vogtländer & Van Arum, 2016; zie ook: Lünneinan & Ter Woerds, 2021). Dat onderscheid bleek ook al in het kader hiervoor over de meldcode. In de *Ontwikkelagenda Veiligheid Voorop* zijn de te zetten stappen verder uitgewerkt:

- *Bij acute onveiligheid*

Een melding over onveiligheid kan binnenkomen bij de politie of bij VT. Het eerste wat de politie dan doet, is zorgen voor de fysieke veiligheid van betrokkenen. In een acuut onveilige situatie is er

altijd contact tussen de politie en VT. VT maakt een eerste veiligheidsbeoordeling. Als dat nodig is, wordt informatie gevraagd en overlegd met (lokale) partners, zoals de reclassering (tegenwoordig die 3RO) of de Raad voor Kinderbescherming (RvdK). VT onderzoekt wat nodig is voor de veiligheid van de direct betrokkenen en de politie doet onderzoek naar strafbare feiten. De RvdK onderzoekt of een kindbeschermingsmaatregel nodig is. Waar mogelijk worden delen van het onderzoek samen gedaan. Op basis van de veiligheidsbeoordeling en het onderzoek wegen VT en de politie af welke veiligheidsmaatregelen nodig zijn. Indien nodig wordt ook overlegd met het Openbaar Ministerie en andere partners en worden er afspraken gemaakt over de inzet en uitvoering van de voorgenomen maatregelen. Als de directe veiligheid is hersteld, dienen de partners te zorgen voor een goede (informatie)overdracht, zodat vervolgstappen kunnen worden gezet om de structurele onveiligheid op te heffen.

- *Bij structurele onveiligheid*

VT ontvangt meldingen over (vermoedens van) bijvoorbeeld huiselijk geweld en kindermishandeling van burgers en professionals die vallen onder de wet Meldcode. De politie stuurt bij zorgen over de veiligheid een melding naar VT. VT combineert de informatie uit de melding met informatie uit eigen systemen en eventueel met informatie verkregen uit andere bronnen. VT beoordeelt ook de veiligheid van direct betrokkene(n). Is de situatie acuut onveilig? Dan worden de hiervoor beschreven stappen gevolgd. VT stelt veiligheidsvoorwaarden en -afspraken op. Bij samenloop van zorg en straf stemt VT af met de politie en deelt de organisatie de veiligheidsbeoordeling en -voorwaarden met OM, 3RO en/of RvdK. Als straf-, civiel- en/of bestuursrechtelijke maatregelen worden genomen, horen die in een veiligheidsplan te staan.

In het visiestuk *Gefaseerd samenwerken aan veiligheid* is beschreven welke drie fasen doorlopen moeten worden bij de aanpak: eerst moet er gewerkt worden aan directe veiligheid met een veiligheidsbeoordeling, veiligheidsvoorwaarden en een veiligheidsplan. Dan dient er risicogestuurde zorg te worden ingezet om de risicofactoren voor herhaling van geweld en onveiligheid aan te pakken en vervolgens dient er ondersteuning of behandeling te worden geboden voor herstel.

3 *Er zijn geen goede of foute antwoorden op de vraag hoe een wicked problem opgelost moet worden*

Bij complexe problemen zijn er geen simpele oplossingen die goed of fout zijn. Denk nog eens terug aan dat ecologische model en aan wat ik zojuist vertelde over het zorgen voor directe veiligheid en het op lange termijn streven naar duurzame veiligheid. Daarbij moet met zo veel factoren rekening worden gehouden, dat vaak tegelijkertijd of gefaseerd verschillende stappen moeten worden gezet. Bij een aanpak van geweld in afhankelijkheid gaat het dan ook vaak om een set van te nemen maatregelen.

4 *Er is geen onmiddellijke of ultieme test om te zien of de aanpak gewerkt heeft*

Eigenlijk heb ik hiervoor al uitgelegd waarom niet onmiddellijk waarneembaar is of maatregelen tegen geweld ook zoden aan de dijk hebben gezet. In een acute situatie kan de politie natuurlijk wel zien dat het geweld gestopt is – vader is zijn mes kwijt –, maar met name op de lange termijn is het lastig om te zien of het weer pais en vree is. Vaak is er van alles tegelijk en achter elkaar aan maatregelen ingezet. Dan is het een lastig karwei om uiteindelijk uit te zoeken aan welke specifieke maatregel of maatregelen set de actuele situatie kan worden toegeschreven. Om bij het eerder gegeven

voorbeeld te blijven: is het geweld gestopt omdat vader niet meer drinkt? Of heeft een onverwachte erfenis het mogelijk gemaakt dat het gezin naar een prettiger woonomgeving kon verhuizen, waardoor de verhouding tussen vader en moeder aanmerkelijk is verbeterd en de vlucht in alcohol en het onderlinge geruzie inmiddels verleden tijd zijn?

5 *Er is geen ruimte voor trial and error*

Als een aanpak bestaande uit een set maatregelen niet blijkt te werken, zou het verleidelijk zijn om daar een streep onder te zetten en met frisse moed opnieuw te beginnen. Maar dat gaat helaas niet. Onlangs kwamen opzienbarende cijfers naar voren uit onderzoek naar het aantal hulpverleners waar kinderen die in de knel zitten, contact mee hebben. Blootstelling aan een karavaan van hulpverleners is om verschillende redenen niet wenselijk. Maar als het ons morgen zou lukken om dit anders aan te pakken – wat ik oprecht hoop – dan zijn daarmee niet de gevolgen tenietgedaan van het eerdere beleid. Ook als het morgen werkelijk allemaal beter zou gaan, kunnen we niet de pijn weghalen van het verlies van eerdere gewaardeerde en vertrouwde contacten met hulpverleners. Je kunt de gevolgen van eerdere maatregelen nu eenmaal niet uitgummen of doen alsof ze er niet zijn.

‘Constant nieuwe gezichten, ik crash daarvan’

Het citaat boven dit kopje komt uit onderzoek van de organisatie ‘Het Vergeten Kind’ (Van Vliet et al., 2020) naar het aantal hulpverleners waarmee kinderen contact hebben. Uit een onderzoek onder 110 kinderen en 89 hulpverleners blijkt dat vooral kinderen die binnen de jeugdhulpverlening in een groep wonen, daar gemiddeld 64,6 hulpverleners zien. Dat dat aantal zo hoog is, komt onder an-

dere doordat kinderen vaak doorverhuizen binnen de jeugdhulpverlening. Gemiddeld worden de uit huis geplaatste kinderen uit het onderzoek zes keer verplaatst. Drie op de vijf jongeren hebben dan ook afscheid moeten nemen van een hulpverlener die ze nog niet wilden missen. Meer dan driekwart van de kinderen geeft aan dat ze te vaak hun levensverhaal moeten vertellen. Daardoor voelen ze zich niet begrepen en herbeleven ze onnodig vaak nare herinneringen. Ook vinden kinderen het moeilijk om nieuwe hulpverleners te vertrouwen, of hebben ze geen behoefte (meer) om een band op te bouwen met hun begeleiders. Ze vertellen dat het pijnlijk is om het contact te verliezen met iemand met wie ze net een band hadden opgebouwd (zie ook: Feringa et al., 2017; NJI, 2020).

6 *Er is geen afgebakende set van mogelijke oplossingen*

Bij veel problemen – koop ik wel of niet een huis? Ga ik wel of niet op vakantie – is het aantal mogelijke antwoorden op de centrale vraag beperkt en dus overzichtelijk. Bij geweld in afhankelijkheidsrelaties is dat niet het geval. Als de directe veiligheid is geregeld, gaan we dan eerst wat aan de huisvesting van het gezin doen of aan het alcoholprobleem? Kan dat ook tegelijk? Omdat het zo lastig is en er niet op voorhand gekozen kan worden uit een vaste set – eigenlijk moet het elke keer weer maatwerk zijn – wordt in de praktijk dan ook wel eens geroepen om ‘innovatieve’ oplossingen of – om naast *wicked* nog eens een andere Engelse term te gebruiken – maatregelen die *out of the box* zijn.

7 *Elk wicked problem is in essentie uniek*

Mooier dan Tolstoi kan ik het niet zeggen. Er zijn in ieder geval zoveel factoren van invloed op het ontstaan en voortbestaan van geweld, dat daardoor elke situatie uniek te noemen is.

- 8 *Elk wicked problem is het symptoom van een ander probleem*
Schulden kunnen het gevolg zijn van een verslavingsprobleem, maar ook omgekeerd kunnen financiële problemen riskante gewoonten zoals overmatig alcoholgebruik in de hand werken. Alle draadjes in het kluwen van (gewelds)problemen waarmee mensen in afhankelijkheidsrelaties te maken hebben, zijn op verschillende wijzen met elkaar verbonden.
- 9 *De vele perspectieven op het ontstaan van het wicked problem dragen bij aan een discrepantie tussen het probleem en de oplossing*
Omdat er zoveel factoren in het spel zijn en niet iedereen evenveel kennis heeft van en invloed heeft op al die aspecten van het aan te pakken geweldsprobleem, spelen de manieren waarop de betrokken professionals naar het aan te pakken probleem kijken een belangrijke rol. Het eigen wereld- en mensbeeld, en zicht op de eigen taken en verantwoordelijkheden zijn daarbij van grote invloed. In het ergste geval kunnen specialisten concurreren. Het fictieve gezin uit mijn voorbeeld is natuurlijk niet met de problemen thuis geholpen als de schuldhulpverlener, de opvoedingsondersteuner en de verslavingshulp onderling in een concurrentieslag verzeild raken, waarbij zij niets willen weten van de waardevolle perspectieven van professionals met een andere disciplinaire achtergrond.
- 10 *Bij de aanpak van een wicked problem mag de professional er niet naast zitten*
Als een wetenschapper aan de slag gaat, kan hij of zij een hypothese toetsen. Als de van tevoren opgestelde hypothese na onderzoek verworpen wordt, is er voor de wetenschapper niets aan de hand. Sterker nog: ook van onderzoek naar hypothesen die niet gehandhaafd kunnen worden, steken we wat op. Professionals in de praktijk kunnen zich deze luxe niet permitteren bij de aanpak

van een *wicked problem*, om de eenvoudige reden dat de gevolgen voor mensen te groot zijn. Een medewerker van VT of een wijkagent kan niet zeggen: ‘Jammer dat deze aanpak niet werkt, dan toets ik nu bij dit gezin mijn volgende hypothese.’

Kortom: niet alleen is de geweldsproblematiek zelf complex, dat geldt ook voor de aanpak. Dat gegeven brengt mij de noodzaak van samenwerking.

2.2 De noodzaak om samen te werken bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties

Behoeftte aan verschillende soorten kennis en kunde

In het hiervoor genoemde ecologische model zijn verschillende factoren genoemd die van invloed kunnen zijn op het ontstaan en voortbestaan van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Bij veel gezinnen speelt bovendien niet één, maar meerdere problemen. Er wordt onder meer gesproken over ‘multiprobleemhuishoudens’ of ‘gezinnen met meer-voudige en complexe problematiek’ (zie bijvoorbeeld: Uittenbogaard, 2010; Steketee, Jansma & Gilsing, 2015; Knot-Dickscheit & Knorth, 2019; Joesse et al.; 2019). Ook bij andere vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties, zoals bij mensenhandel, wordt gesproken over ‘multiproblematiek’ (Bollen et al., 2018). Om in de veiligheidszorg adequaat deze kluwens van elkaar beïnvloedende factoren te kunnen doorgronden en erop te reageren, is dan ook kennis en kunde nodig op verschillende gebieden: uiteenlopend van schuldhulpverlening tot en met huisvesting en van verslavingszorg tot en met de (geestelijke) gezondheidszorg. Maar individuele professionals in de veiligheidszorg zijn geen renaissance-mensen die van alle markten thuis zijn. Dat kunnen en mogen we niet van hen verwachten. Kortom: gezien de complexiteit van de geweldproblematiek, is het nodig om de handen ineen te slaan en zo kennis te ontsluiten om gepast op geweldsproblematiek

te kunnen reageren. Dat gebeurt niet alleen binnen maar ook tussen organisaties. Daarbij kent een aantal fenomenen ook een internationale dimensie – denk bijvoorbeeld aan mensenhandel, internationale kinderontvoering of eengerelateerd geweld – waarbij het zaak is dat instanties zoals de politie ook over de grenzen samenwerken (zie ook: Huisjes, 2018; Kansil et al., 2021).

Multidisciplinaire samenwerking: MDA++ en het (Zorg- en) veiligheidshuis

Wat betreft multidisciplinaire samenwerking bij de aanpak van complexe vormen van geweld in afhankelijkheidsrelaties zijn er twee belangrijke lokale samenwerkingsverbanden: de Multidisciplinaire Aanpak (MDA++) en het (Zorg- en) veiligheidshuis. Op basis van een factsheet van Movisie volgt hier een korte beschrijving van enkele kenmerken en verschillen: MDA++ is een bundeling van psychosociale, medische, forensische en justitiële specialisten in de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Een team van deskundigen doet gecoördineerd en gefaseerd onderzoek en biedt opvang na acuut en ernstig geweld. Ook wordt er een gezamenlijke analyse en plan van aanpak gemaakt en uitgevoerd om structureel geweld te stoppen. Het betrokken gezin beslist mee. Een casusregisseur fungeert als vaste contactpersoon die alle interventies op elkaar afstemt. Doel van deze werkwijze is het realiseren van: (1) directe veiligheid; (2) stabiele of structurele veiligheid in de relaties; (3) herstel (van trauma's) en van ontwikkelkansen; (4) participatie (toekomst) en kwaliteit van leven voor kinderen en volwassenen. De kern van de uitvoering van de zorg gebeurt door het lokale team, waaraan MDA++-specialisten worden toegevoegd. Welke dat zijn, is afhankelijk van wat er moet gebeuren. Een (vast) MDA++- team volgt de ontwikkelingen. MDA++ is geen aparte or-

ganisatie, maar een netwerk. Een team bestaat uit professionals die vanuit en met toestemming van hun eigen instellingen, op afroep en op basis van het veiligheids- of het hulpverleningsplan, worden ingezet bij een casus. Men werkt, met het betreffende gezin, in de onderzoeksfase en bij het opstellen en het monitoren van het plan in een vast MDA++-basisteam. In de uitvoeringsfase varieert de samenstelling in omvang en in disciplines, op basis van wat nodig is per casus. De keuze voor de vorm wordt op basis van de lokale situatie gemaakt. Soms kiezen regio's voor een aparte locatie waar de professionals naartoe komen om hulp te verlenen of onderzoek te doen. Soms is een MDA++-team op één locatie gehuisvest, wat de samenwerking ten goede kan komen vanwege de korte lijnen en het intensievere contact. Het is ook mogelijk dat professionals vanuit de eigen instelling werken in een vast team dat op vaste momenten van de week bij elkaar komt, en dat een sterke verbondenheid met en vertrouwen in elkaar heeft. Hoe Veilig Thuis zich tot MDA++ houdt, kan per regio verschillen. Gemeenten moeten in overleg met de regionale samenwerkingspartners specificeren welke taken en diensten Veilig Thuis gaat leveren aan MDA++. In de praktijk blijkt het overigens ingewikkeld te zijn om een MDA++-team op te tuigen. In de vijfde voortgangsrapportage over het programma Geweld Hoort Nergens Thuis worden daar onder meer de volgende redenen voor gegeven: het is moeilijk om bestuurlijk draagvlak te creëren omdat regio's het lastig vinden in beeld te krijgen hoeveel gezinnen de aanpak nodig hebben, om duidelijk te krijgen wat de meerwaarde is en inzichtelijk te maken wat maatschappelijke kosten en baten zijn. Ook vraagt het inrichten van de samenwerking op uitvoeringniveau veel tijd.

In veel regio's zijn ook (Zorg- en) veiligheidshuizen – er worden verschillende namen gebruikt – actief. Dit zijn eveneens lokale samenwerkingsverbanden gericht op de aanpak van complexe casuïstiek. De samenwerkingspartners in het Veiligheidshuis komen deels

overeen met die in een MDA++-team, alleen het medische circuit ontbreekt. De grote verschillen liggen hierin dat er in het Veiligheidshuis niet met het betrokken gezin wordt gesproken, maar over het gezin. Ook liggen de doelen anders: bij MDA++ wordt ingezet op (duurzame) veiligheid voor de slachtoffers, plegers en de kinderen en is het aanbod gericht op alle betrokkenen. In het Veiligheidshuis is de inzet gericht op gedragsverandering, recidivevermindering en verbetering van de kwaliteit van leven van de delinquent. Er wordt dadergericht, gebiedsgericht en probleemgericht te werk gegaan. MDA++ kijkt daarentegen naar het héle gezinssysteem en/of intieme relaties buiten het gezin, en pakt alle factoren die de onveiligheid in de hand werken aan. Het Veiligheidshuis coördineert en regisseert, terwijl MDA++ een hands on aanpak uitvoert. De relatie van MDA++ met het Veiligheidshuis is van belang gezien de overlap in doelgroep en de relatie met het afstemmingsoverleg Veilig Thuis – Politie – OM. De gemeenten hebben de regie op en de verantwoordelijkheid voor het faciliteren van de samenwerking tussen organisaties. Zij hebben dus de belangrijke taak het voortouw te nemen bij de ontwikkeling van MDA++.

Maar bovenal: praat niet over maar met mensen

Het zou erg bevoogdend zijn om de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties alleen aan professionals over te laten. Mensen in nood – om het even of het slachtoffers, daders of andere betrokkenen zijn – hebben zelf ook ideeën én mogelijkheden om met problemen in hun leven om te gaan. Goed kunnen luisteren is dan ook een basisvaardigheid voor elke professional, variërend van politiemedewerkers tot en met sociaal werkers. Een beroep doen op professionele hulp impliceert dan ook niet het volledig uit handen geven van de regie over het eigen leven. Dat geldt zeker als er plannen worden gemaakt om op langere termijn voor veiligheid te zorgen. Wat mensen wel of niet zelf aankun-

nen met ondersteuning van hun netwerk, moet dan samen met professionals onderzocht worden. Dat begint met luisteren naar en praten met mensen die in de problemen zitten. In het sociale domein spelen daarbij de volgende kernbegrippen een belangrijke rol: 'systemisch werken' en een beroep op 'eigen kracht'. Systemisch werken betekent dat het sociale systeem waarin mensen leven – denk aan familie, werk, school en andere belangrijke domeinen in het leven – betrokken wordt in de analyse en aanpak van problemen (Bolt, 2017; Van Mameren-Broers, 2018; Nabuurs, 2019). Het gedrag van één mens kan immers nooit in isolement worden gezien. Bij het ontstaan van een voedingsbodem voor geweld spelen anderen vaak een rol. De consequenties van geweld raken dikwijls ook meerdere mensen. Als professionals samen met mensen die zij ondersteunen in beeld krijgen hoe de levens van die mensen er in de volle breedte uitzien, kan er inzicht ontstaan in de mogelijkheden die betroffenen zelf hebben om iets aan hun situatie te veranderen. Dan kan een beroep worden gedaan op hun 'eigen kracht', autonomie en zelfredzaamheid (Wolf, 2016), zelfs als deze mensen in (justitiële) instellingen verblijven (zie bijvoorbeeld: Geenen, 2014; Van Ginneken, 2018; Claes, 2019; Van der Helm, 2020).

Zelfhulp

Met enige jaloezie kijk ik naar de wereld van de zelfhulpboeken, die worden gretiger gelezen dan het werk van menige wetenschapper. Misschien dat ik daarom ook wel zo nieuwsgierig was naar het boek *Help me!* van de journaliste Marianne Power. Ik haal namelijk niet alleen inspiratie uit de beroepspraktijk, de wetenschap en de kunst, maar ook uit de journalistiek. Power heeft besloten een jaar lang elke maand te leven volgens een ander zelfhulpboek als ze op een ochtend wakker wordt met een kater, haar kleren nog aan en klonten mascara in haar wimpers. Ze is midden dertig, heeft schul-

den, last van angsten en moeite met relaties. Een grandioos succes blijkt haar originele aanpak echter niet te zijn: 'Mijn schulden zijn toegenomen, mijn productiviteit is gekelderd en ik ben minstens vijf kilo zwaarder dan toen ik begon' (Power, 2018: 325). Naar eigen zeggen ontpopt ze zich tot een zelfhulpjunkie, die belangrijke sociale relaties verwaarloost in de hoop verlossing in het volgende boek te vinden. Ironisch genoeg heeft de zelfhulp haar wel geholpen in de zin dat het door dit navelstaren tot haar is doorgedrongen dat ze verder moet kijken dan zichzelf. Je kunt niet alles alleen, je hebt anderen nodig.

De participatiesamenleving en veranderingen in de veiligheidszorg

Dat beroep op eigen kracht en zelfredzaamheid klinkt op het eerste gezicht best sympathiek. Het is niet betuttelend, mensen in nood worden voor vol aangezien. Er gaat echter meer achter schuil. De laatste decennia is in Nederland hard gewerkt aan de afbouw van de verzorgingsstaat. Dat sociale stelsel zou veel te duur zijn, de geboden zorg te versnipperd en inefficiënt en daarnaast zou er te weinig een beroep worden gedaan op de eigen kracht en netwerken van burgers, waardoor de (gespecialiseerde) zorg overvraagd is. De verzorgingsstaat moest plaats maken voor een participatiesamenleving. Een manier om hieraan tegemoet te komen was het dichterbij huis organiseren van hulp op gemeentelijk niveau. Dat impliceerde een decentralisering van beleid en de uitvoering daarvan (Teeuwen, Van den Wijngaart & Moors, 2014). Met de komst van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) in 2007 en de Jeugdwet en Participatiewet in 2015 is inmiddels een aantal verantwoordelijkheden van rijk en provincie overgeheveld naar de gemeenten op het gebied van (jeugd)zorg en inkomen. Onder de Wmo en de Jeugdwet valt een belangrijk deel van de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Deze decentralisering heeft dan ook grote consequenties voor de manier waarop professionals en burgers samenwerken bij de aanpak van dit geweld.

Laten we vanaf onze toren eens inzoomen op dat punt van nabijheid. Bij die decentralisaties ging het niet om torenbouw om zicht te verwerven. Het omgekeerde idee werd gevolgd: nabijheid moet voor overzicht zorgen. Dat streven naar nabijheid kan op verschillende manieren begrepen worden (Kampen, Bredewold & Tonkens, 2016). Die nabijheid behelst namelijk meer dan de overheveling van verantwoordelijkheden naar het lokale niveau op basis van de drie hiervoor genoemde wetten. De nabijheid tussen de overheid en burgers is ook vergroot doordat er nieuwe lokale organisaties in het leven zijn geroepen. Zo zijn sinds 2015 veel gemeenten gestart met sociale (wijk) teams – gemeenten gebruiken verschillende benamingen – om inwoners te ondersteunen op het gebied van welzijn, zorg en gezondheid. Die dienen te voorkomen dat inwoners bij verschillende loketten moeten aankloppen en bieden hun laagdrempelige ondersteuning in de eigen leefomgeving. In 2015 zag ook het in de kaders hiervoor al vaker genoemde VT het levenslicht. Lokaal opereren in Nederland verder (Zorg- en) veiligheidshuizen, Centra voor Jeugd en Gezin, gericht op ondersteuning van (aanstaande) ouders, jongeren en professionals bij vragen over opvoeden en opgroeien, en Centra voor Seksueel Geweld, waar slachtoffers van aanranding of verkrachting terecht kunnen voor specialistische hulp.

Organisaties, netwerken en ketens

Samenwerken in de veiligheidszorg vindt steeds meer plaats in de vorm van netwerken en samenwerkingsketens, ook waar het de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties betreft (Castells, 1996; Van der Aa & Konijn, 2001; Boutellier, 2007; Jongebreur, Lindenberg & Plaisier, 2011; Raab & Kenis, 2009; Schuilenburg, 2012; Wyckmans & Reggers, 2015; Goedee & Entken, 2013, 2019; Kenis & Raab, 2020). Met een netwerk wordt bedoeld dat het gaat om organisaties die

in hun dienstverlening afhankelijk van elkaar kunnen zijn. In een netwerk is er dan ook sprake van organisaties die min of meer vrijblijvend samenwerken. Bij een integrale samenwerkingsketen hebben partners afspraken gemaakt over een gezamenlijk tussen-eindresultaat. Denk in dit verband maar eens aan MDA++ en het (Zorg- en) veiligheidshuis. In 2015 is de samenwerking tussen een aantal belangrijke partijen vastgelegd in het *Model voor de samenwerkingsafspraken tussen VT, politie en Openbaar Ministerie*. Verder is het landelijke netwerk Zorg/Straf opgericht, waaraan het OM, de politie, VT, RvdK en 3RO deelnemen. In 2018 hebben zij de hiervoor al genoemde ontwikkelagenda *Veiligheid voorop!* uitgebracht, die past binnen het eveneens al beschreven overheidsprogramma *Geweld hoort Nergens Thuis* (Lünneman & Ter Woerds, 2021). Een op resultaat gerichte samenwerkingsketen is eigenlijk een verbijzondering van een meer vrijblijvend netwerk. In een dergelijke keten bestaat samenwerking vooral uit het verbinden van gefragmenteerde handelingen die gericht zijn op een bepaalde groep mensen, bijvoorbeeld plegers of slachtoffers van geweld: eerst is de politie aan zet, dan het OM en uiteindelijk kan er een stap naar de rechter worden gezet.

Ook wordt de afstand tussen professionals kleiner omdat er ‘ontschot’ moet worden, zoals dat zo mooi heet. Er moet immers integraal gewerkt worden en tot slot dient de afstand tussen de burger in nood en zijn of haar netwerk kleiner te worden. Dat netwerk moet immers aangesproken worden voordat een beroep op hulp van overheidszijde wordt gedaan.

Ondertussen bij de politie...

Terwijl in het sociale domein decentralisering heeft plaatsgevonden, heeft bij de politie een proces in de richting van centralisering plaatsgevonden: sinds 1 januari 2013 kent Nederland een nationale politie: er is één korps, dat onder meer bestaat uit tien lokale eenheden. Die ontwikkeling naar één korps lijkt op het eerste gezicht haaks te staan op de decentralisering elders, maar het is goed te beseffen dat de nationale politie een hybride karakter heeft, waarbij deels centralistisch wordt gewerkt, maar waarbij de regionale eenheden wel een sterke lokale inbedding kennen. Bovendien is ook een aantal taken die de politie van oudsher in haar pakket had – denk maar eens aan toezicht en handhaving in het publieke domein – steeds meer decentraal bij gemeentes terechtgekomen (Terpstra & Van Stokkom, 2015). Centralisering bij de politie staat dus niet volledig haaks op de veranderingen die in het sociale domein hebben plaatsgevonden. Opvallend is verder dat zowel bij de centralisering bij de politie als bij de decentralisering in het sociale domein een efficiëntere – en ook goedkopere – bedrijfsvoering als een belangrijk motief werd opgevoerd voor de koerswijziging (Janssen, 2016b).

In de literatuur zijn naast nabijheid tot de burger meer redenen te vinden om te decentraliseren, zoals het evenwichtig spreiden van macht ten behoeve van het behoud van individuele en collectieve vrijheid en het vergroten van burgerzin om zo de staat verder te ontwikkelen. Maar deze motieven worden in feite niet genoemd (Raaijmakers, 2015; Janssen 2016b). In februari 2013 heeft de regering de zogeheten ‘decentralisatiebrief’ (TK 2012/13, 33 400 VII 59) aan de Tweede Kamer gestuurd. In dit stuk worden naast het verkleinen van afstand tot de burger als belangrijk motief voor decentralisering ook meer doelmatigheid en het vermijden van onnodige bureaucratie genoemd.

Bureaucratie is een inktvis

Bureaucratie is voor velen tot een vies woord geworden. Maar zo had Max Weber, de geestelijk vader van dit begrip, het toch echt niet bedoeld. Hij beschreef in de jaren twintig van de vorige eeuw een ideaaltypische organisatievorm waarin zakelijk en doelmatig werd gewerkt. Het grote voordeel van de bureaucratie was dat ze willekeur uitsloot en veel mensen kon bedienen. Weber was echter niet blind voor de gevaren van de bureaucratie: het onpersoonlijke kan slecht uitpakken voor individuele gevallen en zelfs dehumaniserend werken (Weber, 1972; zie ook: Kort & Terpstra, 2015; Bekker, 2020). Een van de leukste en originele boeken die ik over de bureaucratie heb gelezen, is van de hand van de filosoof en organisatie-deskundige René ten Bos. In *Bureaucratie is een inktvis* (2015) vergelijkt hij bureaucratie met dit weekdier; hij ziet drie interessante overeenkomsten: 1) er zijn veel varianten van – grote en kleine – waarvan we de meeste nooit helemaal zien; 2) inktvissen weten zich net als bureaucraten, die Bos dan ook ‘inktschijters’ noemt, goed te camoufleren door inkt te gebruiken en 3) deze dieren weten verloren ledematen te regenereren. Er zijn aanwijzingen dat die ledematen elk een eigen brein bezitten naast het centrale brein. Tentakels zouden zo nu en dan een eigen leven kunnen gaan leiden. Verder duidt Ten Bos de bureaucratie ook aan als een ‘hyperobject’, waarmee hij bedoelt dat het zo groot en alomvattend is dat het ons bevattingsvermogen overstijgt. Vergelijk het maar met het door antropologen zo gekoesterde begrip ‘cultuur’: dat is net zo alomvattend en we kunnen er alleen maar iets van begrijpen als we ons realiseren dat we er zelf onderdeel van uitmaken.

2.3 Het belang van goede afhankelijkheidsrelaties

Gezonde afhankelijkheid als bescherming tegen geweld

Het woord afhankelijkheid roept vaak negatieve gevoelens op en dat is voor een deel te begrijpen met het oog op de ravage die geweld in afhankelijkheidsrelaties aanricht. Maar afhankelijkheid en weerbaarheid tegen geweld sluiten elkaar niet uit (Janssen, 2016a). De socioloog Norbert Elias (1982) heeft in zijn civilisatietheorie de relatie tussen afhankelijkheid en een afname van fysiek geweld uitgewerkt. In grote lijnen komt zijn redenering erop neer dat naarmate samenlevingen meer complex worden, de onderlinge afhankelijkheid toeneemt en het geweld afneemt. Aan de hand van een historische analyse van het West-Europa van de late middeleeuwen – de tijd van Bosch en Bruegel – laat Elias zien hoe het proces van staatsvorming op gang kwam en het recht om geweld te gebruiken steeds meer voorbehouden werd aan de staat. Daarnaast vond ook een proces van arbeidsspecialisatie plaats, met als gevolg dat mensen afhankelijker van elkaar werden. Er veranderde nog iets. Op basis van onderzoek naar etiketteregels beschrijft Elias een overgang van *Fremdzwang* naar *Selbstzwang*.

Fremdzwang is dwang die van buitenaf wordt uitgeoefend, sociale controle. Bij *Selbstzwang* gaat het om zelfdwang. Er vindt internalisering van normen plaats, een civilisatieproces. In het begin van dat proces zijn mensen nog bang om hun gezicht te verliezen ten opzichte van anderen, maar naarmate het civilisatieproces vordert, wordt zelfbeheersing steeds belangrijker. Om tot zelfbeheersing te kunnen komen, moeten mensen kunnen reflecteren op hun eigen gedrag en op dat van anderen. Verder kan het schenden van normen rekenen op afkeuring en zelfs walging. Het besef van onderlinge afhankelijkheid, gekoppeld aan zelfdwang door geïnternaliseerde normen en gevoeligheid voor normschending, zorgt voor afname van fysiek geweld. Want mensen kijken wel uit om kostbare relaties op het spel te zetten. Dankzij een toegenomen zelfbeheersing worden fysieke confrontaties vermeden.

Al met al blijkt dat in de loop der eeuwen in Europa het aantal slachtoffers van moord en doodslag is afgenomen: in de 13^e en 14^e eeuw vielen er per 100.000 inwoners 32 slachtoffers te betreuren; in de 15^e eeuw steeg het aantal slachtoffers naar 41 per 100.000 daarna weer af te nemen naar uiteindelijk 1,4 slachtoffers per 100.000 inwoners in de 20^e eeuw (Eisner, 2003).

Gezonde afhankelijkheidsrelaties als basis voor een goede samenwerking

De gedachtevorming van Elias over de relatie tussen het besef van afhankelijkheid en het optreden van gewelddadige conflicten is naar mijn idee ook van waarde als het gaat om de relatie tussen professionals onderling en die tussen professionals en de mensen die hulp of ondersteuning nodig hebben en vragen. Ook daar is immers een kritische blik op het eigen gedrag gewenst om zelfbeheersing op te kunnen brengen. Ook lijkt mij het vermogen om je in anderen te verplaatsen essentieel. Hoe kan er anders samenwerking ontstaan? Een belangrijk aspect van civilisatie is dat het een proces is. We worden volgens Elias niet gevoelig geboren: in de loop van het leven moeten we het een en ander leren en zijn onze ouders decennialang druk om ons gedrag bij te punten. Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat dat niet alleen voor het familieleven geldt, maar ook voor het professionele leven. Zoals enkele trieste voorbeelden die u ongetwijfeld ook van het journaal en uit de krant kent, gaat dat samenwerken helaas niet vanzelf. Blijkbaar moeten we dat leren.

Enkele voorbeelden van falende samenwerking

De afgelopen jaren is Nederland opgeschrikt door een aantal ernstige gevallen van geweld in afhankelijkheidsrelaties, waarbij in onderzoek achteraf telkens weer een van de conclusies was dat er een en ander aan de samenwerking tussen professionals

had geschort. Ik geef vier trieste voorbeelden, die u ongetwijfeld ook kent.

- *De moord op de 3-jarige Savanna uit Alphen aan de Rijn uit 2004*

In 2004 wordt in een kofferbak het lichaam van de peuter Savanna gevonden. Het meisje blijkt ondervoed en stelselmatig mishandeld te zijn. De moeder en stiefvader worden aangehouden en vervolgd. In deze zaak wordt ook de gezinsvoogd vervolgd. De moeder en de stiefvader worden veroordeeld, maar de gezinsvoogd wordt vrijgesproken. De Inspectie Jeugdzorg (2005) concludeert dat betrokken hulpverleners in het kader van de vrijwillige en justitiële jeugdzorg alsmede de geestelijke jeugdgezondheidszorg die bij dit gezin waren betrokken langs elkaar heen werkten met als gevolg dat er geen adequate maatregelen zijn genomen om Savanna uit haar gevaarlijke thuissituatie te halen.

- *De Amsterdamse zedenzaak uit 2010*

Als in 2007 bij *Opsporing Verzocht* een foto wordt getoond die is aangetroffen in een Amerikaans onderzoek naar kinderporno, wordt het jongetje op de foto snel herkend. Dat leidt tot de aanhouding van Robert M, die verdacht wordt van seksueel misbruik van zeer jonge kinderen in Amsterdamse kinderdagverblijven en bij ouders thuis waar hij als oppas werkte. Er komt nog een andere verdachte in beeld. In totaal wordt ervan uitgegaan dat tientallen kinderen bij deze zaak betrokken zijn geraakt. Aanbevelingen van de Commissie-Gunning (2011) zijn onder meer gericht op verbetering van het opleidingsniveau en de deskundigheid over seksueel grensoverschrijdend gedrag en misbruik in de opvang en op intensivering van de samenwerking tussen de politie en haar partners.

- *De moord op de 28-jarige Linda van der Giessen in Waalwijk in 2015*

Linda van der Giesen wordt doodgeschoten op de parkeerplaats van het TweeSteden-ziekenhuis, waar ze als verpleegkundige werkt. Vier weken daarvoor had ze de relatie met de schutter verbroken. Ze had al meerdere malen bij de politie aangegeven dat ze zich zorgen maakte en zich bedreigd voelde. In dit geval is er sprake van stalking en dat is vaak lastig te herkennen omdat het een complex is van (afzonderlijke) gedragingen die niet altijd herkenbaar zijn als een strafbaar feit. Naast het herkennen is ook het bepalen van de ernst van de stalking een belangrijk element om tot de juiste aanpak te komen. Belangrijk is dat daarbij zowel oog is voor de bescherming van het slachtoffer als voor de (strafrechtelijke) aanpak van de dader. Binnen de politie moet bij dit soort zaken dan ook goed worden samengewerkt. De commissie-Eenhoorn (2016) neemt echter waar dat die interne samenwerking niet goed verlopen is: in de zaak van Linda is er volgens de commissie onder meer geen eenduidig eigenaarschap en ontbreekt *over all* de regie.

- *De moord op de 16-jarige Hümeýra Ergincanli in Rotterdam in 2018*

Hümeýra wordt in de fietsenstalling van haar school doodgeschoten door Bekir E. Voor dat fatale moment heeft zij meermalen aangegeven dat Bekir E. haar bedreigde en stalkte. Een eerdere veroordeling en een contactverbod maakten echter weinig indruk op de dader. De Inspectie Justitie en Veiligheid (Inspectie J en V) (2019) onderzocht in samenwerking met de Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd (IGJ) hoe de politie, de Reclassering, VT, Slachtofferhulp, het Veiligheidshuis en het Openbaar Ministerie (OM) hebben gehandeld na de aangiften door Hümeýra van bedreiging en stalking door E. De conclusie was onder meer dat de politie, de Reclassering, het OM

en VT onderling zeer beperkt informatie hebben uitgewisseld over de mogelijke stalking van Hümeýra door E. Niet alleen als afzonderlijke organisaties maar ook gezamenlijk in het Veiligheidshuis. De signalen die naar voren kwamen, zijn als op zichzelf staande gebeurtenissen benaderd en te weinig met elkaar in verband gebracht. Hierdoor is geen gedeeld volledig beeld van de risico's verkregen. Ook moest Hümeýra haar verhaal steeds opnieuw vertellen en kreeg zij tegenstrijdige adviezen. De interne samenwerking en communicatie is bij de Reclassering en Slachtofferhulp in grote lijnen goed verlopen. De interne communicatie bij VT is goed verlopen. Daarentegen is de samenwerking en communicatie binnen de politie niet goed verlopen. Bij de politie werd niemand in deze zaak verantwoordelijk gemaakt en als regievoerder benoemd. Zo hebben ruim 50 politiemedewerkers een rol gehad in deze zaak. Een en ander leidde tot een versnipperde aanpak.

Ook zijn er de afgelopen jaren belangrijke onderzoekscommissies actief geweest die zich niet over individuele zaken hebben gebogen, maar over bredere fenomenen zoals seksueel misbruik van minderjarigen in de katholieke kerk (commissie-Deetman, 2011), seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen van 1945 tot heden (commissie-Samson, 2012) en geweld in de Nederlandse jeugdzorg van 1945 tot heden (commissie-De Winter, 2019). Naast beschrijvingen van de aard van de bestudeerde fenomenen en indicaties van de omvang, komen in de conclusies en aanbevelingen telkens ook aspecten terug die verband houden met samenwerking. Denk bijvoorbeeld aan zaken als geslotenheid en autonomie van organisaties versus de behoefte om in het kader van samenwerking misstanden te openbaren, informatie te delen en multidisciplinair casus-overleg te voeren en te spreken over de rolverdeling tussen verschillende professionals, bijvoorbeeld tussen opsporing en hulpverlening.

DE TWEEDE CORONAPARADOX:

Het virus maakt van de ander redder en risicodrager tegelijk

Zoals gezegd heeft afhankelijkheid geen goede naam. Voordat ik mijn punt maak, herhaal ik hier nog eens kort wat ik zojuist heb uitgelegd, voor de 'lezer' die dit boekje alleen doorbladert en de 'blokjes' scant. Na een oppervlakkige beschouwing zijn veel mensen geneigd te denken dat al dit geweld niet alleen in afhankelijkheid plaatsvindt, maar juist door afhankelijkheid ontstaat: denk aan mensen die hun geweldadige partner niet durven te verlaten omdat ze materieel afhankelijk zijn en tijdens de lockdown helemaal niet weten waar ze heen moeten. Of aan kinderen en pupillen die misbruik door ouders, verzorgers of professionals niet durven aan te kaarten uit een wellicht misplaatst maar toch diepgevoeld gevoel van loyaliteit. Of aan een slachtoffer van criminele uitbuiting – denk bijvoorbeeld aan het gedwongen worden om uit te gaan stelen – dat niet naar de politie durft te gaan omdat de mensenhandel plaatsvindt in de eigen familie. Dat is echter maar de helft van het verhaal. Geen man of vrouw leeft alleen op een eiland. De diersoort mens is een sociaal wezen, dat anderen heel hard nodig heeft om te kunnen overleven. Woorden als 'autonomie' en 'vrijheid' hebben voor ons een magische klank. Maar in onze complexe samenleving bestaat er nu eenmaal niet zoiets als volledige autonomie en vrijheid. Norbert Elias, de grote socioloog met het hart van een historicus, had dat scherp gezien. In zijn civilisatietheorie, die hij in de eerste helft van de vorige eeuw uitwerkte, schetst hij meeslepend hoe onze westerse samenleving sinds de late middeleeuwen veiliger is geworden doordat we meer van elkaar afhankelijk zijn geworden. Op basis van een analyse van etiketteregels nam hij waar dat de afgelopen eeuwen met het vorderen van het civilisatieproces een internalisering van normen is opgetreden. Zelfbeheersing is dus steeds belangrijker geworden bij het beheersen van ons driftleven.

Voor mensen die dit internaliseringsproces hebben ondergaan, is het pijnlijk om geconfronteerd te worden met afwijkend gedrag. Dat roept afkeuring, walging en schaamte op. Zelfdwang in de vorm van geïnternaliseerde normen gekoppeld aan gevoeligheid voor het schenden van die normen, helpt mensen om sociale relaties in stand te houden en af te zien van geweld. Door zelfbeheersing leren zij vooruit te kijken en na te denken over de gevolgen van hun gedrag op langere termijn en zich te verplaatsen in anderen. Dat is een veel effectievere manier om conflicten te voorkomen. Professionals in de veiligheidszorg streven in die geest bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties dan ook niet per se naar het beëindigen van die afhankelijkheidsbanden – soms kan dat niet anders – maar naar het stoppen van geweld. Een belangrijk middel daartoe is mensen in problemen te ondersteunen bij de opbouw en onderhoud van gezonde relaties of het gezond maken van al bestaande afhankelijkheidsbanden. Want mensen hebben elkaar nu eenmaal nodig.

Maar dit alles is nog van voordat we met zijn allen wc-papier gingen hamsteren. Jammer dat Elias dat niet meer meemaakt, want ik had graag zijn visie op dit fenomeen gehoord. Het akelige van het coronaspook dat door onze samenleving rondwaart, is dat het enerzijds ons besef van afhankelijkheid aanjaagt, maar anderzijds lang niet altijd zelfbeheersing lijkt te stimuleren. Hierbij speelt een rol dat op dit moment de angst regeert: we weten dat we allemaal met draadjes aan elkaar verbonden zijn, maar dat voelt niet per se goed, want onze medemens percipiëren wij ook nu vaak als een bron van ziektekiemen en een concurrent in de slag om als schaars ervaren goederen als desinfecterende handgel en diepvriespizze's. Nu heb ik niet de indruk dat het gevoel voor de medemens volledig weg is. Integendeel, maar het nare en het paradoxale van het coronavirus is dat een beroep op menselijke solidariteit tevens een pleidooi is voor sociale afstand.

3 HOOG VAN DE TOREN BLAZEN: WAAROM SAMENWERKEN ZO MOEILIJK IS

In het vorige hoofdstuk heb ik uitgelegd dat gezien de complexiteit van geweld in afhankelijkheidsrelaties en de behoefte om met verschillende professionals en betrokken families samen te werken, een mooie toren die uitzicht biedt over

die grillige praktijk best aantrekkelijk is. Nu hebben zich de laatste jaren grote veranderingen in de veiligheidszorg voorgedaan, die ik in omvang vergelijk met de bouw van de Babylonische toren. Er lijkt bij de decentralisaties in het sociale domein wel een andere lijn van denken te zijn gevolgd dan bij de torenbouw: door nabijheid moeten inzicht en overzicht over problemen worden verkregen, en moet kostenbesparend worden gewerkt. Maar heeft dat gesleutel aan de veiligheidszorg de samenwerking bij de aanpak van problemen ook bevorderd? Om die vraag te onderstrepen heb ik bij het begin van dit hoofdstuk ter illustratie een groot deel van de bouwplaats uit het schilderij geknipt. In het vorige hoofdstuk ben ik in de praktijk begonnen en in de theorie geëindigd. In dit hoofdstuk draai ik de volgorde om. Eerst sta ik nog eens stil bij het denken van Elias. Elias kende de staat een belangrijke rol toe bij het terugdringen van fysiek geweld, maar we maken ons allang niet alleen meer druk om fysiek geweld. We onderkennen dat mensen ook kunnen lijden onder andere vormen van geweld. Maar past daar dan die

redenering van Elias nog bij, waarin veel belang wordt gehecht aan het besef van onderlinge afhankelijkheid en de rol van de staat? Vervolgens presenteer ik enkele overwegingen bij het samenbrengen en samenwerken van generalisten en specialisten in de veiligheidszorg. En tot slot zet ik op een rij wat er concreet allemaal bij komt kijken om de samenwerking tussen professionals en mensen in nood goed te laten verlopen. We kunnen wel hoog van de toren blazen over hoe belangrijk dat is, maar het is ook buitengewoon moeilijk. Laten we maar eens afdalen.

3.1 Veranderende opvattingen over geweld

Een veranderend geweldsbegrip

In het vorige hoofdstuk heb ik uitgelegd hoe Elias voor zich zag dat door een steeds centraler wordende rol van de staat, toenemende onderlinge afhankelijkheid gecombineerd met intensivering van *Selbstzwang* (internalisering van gedragscodes) het fysieke geweld in West-Europa werd teruggedrongen. Maar feit is dat we ons allang niet meer alleen zorgen maken over fysieke vormen van geweld. Wat we inmiddels onder geweld verstaan, behelst veel meer dan klappen en stompen.

Verbreiding van het geweldsbegrip bij geweld in afhankelijkheidsrelaties

Het begrip 'geweld' laat zich alles behalve gemakkelijk afbakenen en tegen elke definitie, of die nu smal is – alleen gericht op fysiek geweld – of breed is – ook andere vormen dan fysiek geweld includerend – valt wel wat in te brengen. Een smalle benadering biedt het voordeel van overzichtelijkheid en relatief minder interpretatieproblemen, maar laat veel buiten beschouwing. Bij een brede benadering is er wel oog voor akelige zaken als angst en dwang, maar deze

is minder begrensd en daardoor open voor interpretatieverschillen en minder makkelijk in eenduidige cijfers te vangen (zie ook: Egelkamp, 2002; Jackson, Zahn & Brownstein, 2004; Schinkel, 2005; De Haan, 2008). Bij geweld in afhankelijkheidsrelaties wordt een brede opvatting van geweld steeds invloedrijker. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw ontstond er al meer publieke belangstelling voor psychisch geweld. Helemaal nieuw was dat niet. Freud had in zijn tijd al gewezen op de nadelige psychische gevolgen van verstoorde ouder-kind relaties (Brinkgreve & Van Daalen, 1991). Vandaag de dag wordt onderkend dat het bij kindermishandeling niet alleen gaat om actief gedrag, maar ook het nalaten van bepaald gedrag. Verwaarlozing wordt inmiddels als een vorm van geweld gezien. Hetzelfde geldt voor het getuige zijn geweld tussen ouders (Wittebrood & Ten Boom, 2019). Op dit moment wordt in Nederland gedebatteerd over en onderzoek gedaan naar de wenselijkheid en mogelijkheden om psychische vormen van geweld apart strafbaar te stellen (Timmer, Janssen & Dreissen, 2020).

Ook in theoretisch werk over geweld is die bredere blik aanwezig. De antropoloog Jackson (2002) stelt dat er sprake is van geweld telkens wanneer een persoon tegen zijn of haar wil gereduceerd wordt tot object. Daarmee bedoelt hij dat een persoon gemarginaliseerd wordt en geen actieve rol meer heeft in sociale relaties met anderen. Dan maakt het volgens deze antropoloog in feite niet meer uit of die persoon klappen krijgt of medelijden van de omgeving: dat zijn dan allemaal vormen van geweld. Een onderdeel van het objectiveren van mensen lijkt mij het niet willen of kunnen zien hoe complex en gelaagd mensenlevens zijn. Ik noem dat reductie van complexiteit en als ik de lijn van Jackson volg, dan is dat ook een vorm van geweld. De filosoof Byung-Chul Han (2018) waarschuwt ons eveneens dat we vooral niet moeten denken dat het geweld uit ons midden is verdwe-

nen. Integendeel, het heeft zich onder meer verplaatst van zichtbaar naar onzichtbaar, van fysieke naar online manifestaties, van externe druk naar interne druk. Zo bezien lijkt het dat de door Elias (1982) beschreven *Selbstzwang*, waaraan hij een dempende werking toekeende op fysiek geweld, tegenwoordig ook als een vorm geweld kan worden ervaren. Maar wat betekenen deze inzichten voor het overheidsbeleid gericht op de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties? Is het reëel om te streven naar volledige uitbanning van geweld? Of getuigt dat dan van irrealistische ideeën over maakbaarheid en derhalve van hoogmoed (zie ook: Achterhuis, 2008)? En als geweld zo veelomvattend is dat het in feite onvermijdelijk wordt, zitten in de aanpak ervan dan ook wellicht gewelddadige elementen?

De rol van de overheid en de complexiteit van geweld

De theorie van Elias heeft veel debat gegenereerd. Een belangrijke pijler in het denken van Elias is dat het geweldsmonopolie van de staat het door hem beschreven civilisatieproces mogelijk maakte. Maar in de twintigste eeuw is akelig duidelijk geworden dat de staat niet altijd in staat was om burgers tegen fysiek geweld te beschermen. In de Tweede Wereldoorlog hebben we gezien hoe een staat ook zelf geweldpleger kan worden (Bauman, 1989; Franke, 1991; Goudsblom, 1995; De Swaan, 2014; Baberowski, 2016). Hoe belangrijk het ook is, dat punt laat ik hier rusten. Mij intrigeert nu vooral de vraag wat de ruimere opvatting van geweld betekent voor de rol van de overheid als hoogste gezag en beleidsmaker in en van de staat. Maakt het actuele beleid het mogelijk om adequaat om te gaan met de complexiteit en veelheid aan verschijningsvormen van geweld? Want als dat niet lukt, zou dat in feite immers ook een vorm van geweld zijn.

Aan de ene kant kan de stimulans om toch vooral systemisch te werken worden uitgelegd als het tegengaan van reductie van complexiteit. Door met het ecologische model in het achterhoofd op verschillende leefgebieden tegelijk in ogenschouw te nemen hoe mensen

ervoor staan en daarnaast het sociale netwerk te betrekken, moet immers maatwerk worden geleverd. Maar daarvoor moeten verschillende ter zake deskundigen de handen ineenslaan. Op de vraag of dat allemaal in de praktijk goed gaat, kom ik in de volgende paragraaf uitvoeriger terug. Ik zit namelijk nog met een andere vraag, waaraan ik eerst aandacht wil besteden. Hoewel ik niet tegen het uitgangspunt ben dat een beroep op eigen kracht wordt gedaan, kan ik me niet aan de indruk onttrekken dat de overheid op de manier waarop dat nu gebeurt, een paradoxale boodschap afgeeft, die conform de bredere opvattingen van wat geweld is, in essentie ook een gewelddadige kern heeft.

Beroep op eigen kracht en symbolisch geweld

Aan de ene kant pretendeert de overheid door decentralisatie in het sociale domein dichter bij de burger te willen staan. Maar aan de andere kant wordt van die burger steeds meer eigen actie verwacht, ook in de veiligheidszorg. De praktijk leert dat de mogelijkheden om een beroep te doen op de zelfredzaamheid van burgers echter begrensd zijn (Boutellier & Van Steden, 2010; WRR, 2017; Den Draak & De Boer, 2014; Van der Zwaard, 2021). Bovendien zijn die burgers niet alleen deel van de oplossing, zij komen bij de (lokale) overheid ook in beeld als aanstichter van veiligheidsproblemen, bijvoorbeeld als pleger van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Met name voor slachtoffers van geweld in intieme kring kan het lastig zijn om een beroep te doen op het eigen sociale netwerk: hun ‘probleem’ zit immers in hun sociale omgeving en bij structureel geweld kan dat netwerk bovendien behoorlijk geslonken zijn als de dader het slachtoffer isoleert (Janssen, 2016b, 2018b).

Dat inzicht in de beperkte mogelijkheden om een beroep te doen op eigen kracht heeft consequenties. Want als de verwachtingen over dat aanspreken van zelfredzaamheid desalniettemin niet worden bijgesteld, is dat in principe ook een vorm van geweld. In het vorige hoofdstuk sprak ik over *wicked problems*. Die analyse is inzichtelijk, maar

een belangrijk punt van kritiek op die term is dat het om een beschrijving van een kwestie gaat vanuit het perspectief van professionals en niet vanuit dat van de mensen waarvoor we pretenderen dit beleid te maken en uit te voeren. Analoog aan *wicked* zijn in de loop der jaren nog meer adjectieven ontstaan die we gebruiken bij mensen of problemen die niet goed in beleidsplannen of werkwijzen passen. Ik noemde al eerder ‘multi-problem’. Maar ‘moeilijk bereikbaar’, ‘zorg mijndend’ of ‘ongemotiveerd’ zijn ook veelgehoorde termen in menig casuoverleg. De Franse sociale wetenschapper Pierre Bourdieu zou dit waarschijnlijk uitingen van ‘symbolisch geweld’ hebben genoemd (2012). Met dit soort taal reduceren professionals mensen die van hen afhankelijk zijn tot problemen. Dat is niet-fysiek geweld, waarbij machtsverschillen een belangrijke rol spelen. Het is vaak niet intentioneel, maar het gaat om onbewuste bestendiging van bestaande machtsverhoudingen en afhankelijkheidsrelaties.

3.2 Generalisme en specialisme

Als we echt iets voor mensen in nood willen betekenen...

In het vorige hoofdstuk heb ik het uitvoerig gehad over de complexiteit van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Een professional moet niet alleen hart voor mensen in nood hebben, maar bovenal een goed stel oren. Daarvoor is meer nodig dan het hanteren van risicotaxactie- en andere screeningsinstrumenten, hoe waardevol ook (Bartelink, 2018). Dat zijn belangrijke hulpmiddelen om veiligheidsproblemen in te schatten, maar elke aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties hoort te beginnen met een stevige analyse van de uitgangssituatie en de perceptie van de betrokkenen daarop. Daarbij moet niet alleen worden gelet op risico’s, maar ook op het aanwezige potentieel om het tij te keren, om het even of het nu gaat om kindermishandeling of om eerderegerelateerd geweld (Turnell & Edwards, 2009; Janssen, 2017). Hoe kan anders een systemische aanpak op maat worden gerealiseerd?

Wat moeten professionals allemaal weten?

Afgaand op het ecologisch model moeten professionals veel weten van veel thema's. Dat is echter ondoenlijk. Dat neemt niet weg dat in de veiligheidszorg desalniettemin vaak wordt gesproken over generalisten en specialisten. Zo worden onder generalisten in het sociaal werk professionals verstaan die een breed overzicht hebben over verschillende gebieden waarop zich in het leven van hun cliënten problemen voor kunnen doen. Het gaat onder meer om professionals werkzaam in sociale (wijk)teams. Voor diepergaande vragen op een bepaald terrein wenden deze professionals zich tot specialisten in de hulpverlening of elders (Verharen, Brandt & Schilder, 2020). Bij de politie spelen basisteams een belangrijke rol in de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Die teams hebben tal van taken: naast onder meer intake, noodhulp, wijkzorg, opsporing van veelvoorkomende criminaliteit dragen basisteams ook zorg voor de politieke jeugdtaak, aanpak van (huiselijk) geweld, dierenpolitietaken, reguliere verkeerstaken, vreemdelingentoezicht en identiteitscontrole, een deel van de milieuhandhaving en slachtofferzorg.

ZSM

Bij de aanpak van veelvoorkomende criminaliteit (VVC) speelt sinds 2011 ZSM een belangrijke rol. Aanvankelijk werd de afkorting uitgelegd als 'zo snel mogelijk', later werd dat 'Zo Selectief, Snel, Simpel, Slim, Samen mogelijk' en weer later werd daar dan ook nog 'Samenlevingsgericht' en 'Slachtoffergericht' aan toegevoegd. Het gaat bij ZSM om directe en snelle strafrechtelijke reacties op eenvoudige strafzaken. Achterliggende gedachte is dat tijdwinst wordt behaald door beslissingen niet na elkaar te nemen, maar gelijktijdig. Dat gebeurt aan ZSM-tafels, waaraan onder meer het Openbaar Ministerie, de politie, de reclassering, de Raad voor Kinderbescherming en

Slachtofferhulp ook buiten kantoortijden deelnemen (Salet, Terpstra m.m.v. Frielink, 2017). Ook geweld in afhankelijkheidsrelaties, zoals huiselijk geweld en stalking, kan aan ZSM-tafels worden behandeld. VT wordt inmiddels ook vaker als partner betrokken bij ZSM.

De medewerkers van het basisteam zijn *allround* politiemensen. Een aantal van hen heeft wel ‘taakaccenten’, bijvoorbeeld op het gebied van huiselijk geweld of eergerelateerd geweld (Landman, Van Beer & Van der Laan, 2009; Districten Adviesgroep, 2016; Terpstra et al., 2016). Bij complexe vormen van bijvoorbeeld eergerelateerd geweld kan een beroep worden gedaan op specialistische kennis bij het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld. En bij vragen over stalking kunnen zij terecht bij onderzoekspsychologen met specialistische kennis (Voerman & Brandt, 2016). Zo zijn er ook specialisten op het gebied van mensenhandel bij de Afdeling Vreemdelingenpolitie, Identificatie en Mensenhandel (Avim) bij de regionale politie. Op papier klinkt dat helemaal heel redelijk: een brede basis van generalisten, die indien nodig een appel kunnen doen op een professional met meer gedetailleerde kennis van een bepaald fenomeen of werkwijze. Maar hoe pakt een en ander in de praktijk uit?

De verhouding tussen generalisme en specialisme staat onder druk

Bij de in het vorige hoofdstuk beschreven veranderingen in met name het sociale domein is nergens gezegd of geschreven dat het inzetten van specialisten niet meer nodig zou zijn. Doel van het dichter bij de burger organiseren van hulp was wel om het beroep op specialisten te verkleinen door problemen zo vroeg en snel mogelijk aan te pakken. Bij de politie speelt eveneens de tendens naar een meer laagdrempelige en brede aanpak aan de voorkant en indien nodig een beroep op specialisme. Zo kent de politie het programma *Eén aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling* – dat is de uitwerking van de

ontwikkeldoelstellingen uit *Veiligheid voorop!* – en bestaat daarnaast ook een aantal specifieke werkinstructies, bijvoorbeeld over stalking en strafbare kindermishandeling (Lünneman & Ter Woerds, 2021).

Reïficatie en fetisjering

Links en rechts heb ik aangegeven dat bij alle veranderingen in de veiligheidszorg bezuinigingen een belangrijke rol hebben gespeeld. Oog voor financiële mogelijkheden en beperkingen van beleid lijkt mij zonder meer onontbeerlijk. In principe kun je een euro maar één keer uitgeven. Maar wie alleen maar oog heeft voor de cijfers, wordt in woord en geschrift vaak ‘fetisjisme’ verweten. Over dat bijzondere concept uit de antropologische gereedschapskist wil ik wat meer vertellen, maar dan moet ik eerst een ander begrip bespreken: reïficatie, een bijzondere vorm van reductie van complexiteit. Met reïficatie bedoelen antropologen dat een abstract gegeven als een concreet ding wordt gepresenteerd. Antropologen zijn kritisch over dit proces. Bij uitspraken als ‘dat is een gesloten cultuur’ of ‘dat is een rare samenwerking’ is er sprake van reïficatie: de mensen en hun sociale relaties verdwijnen uit beeld; de cultuur of de samenwerking die het gevolg is van menselijk handelen en relaties is een zelfstandig ding geworden. Naast het uit beeld verdwijnen van mensen en hun relaties, is een ander probleem van reïficatie dat het voor een statische blik zorgt: dingen veranderen nu eenmaal niet zoals mensen. Een aparte vorm van reïficatie is fetisjering. Dankzij Freud heeft het woord ‘fetisj’ tegenwoordig een sterk seksuele connotatie, maar in de 19^e eeuw gebruikten antropologen het bij de bestudering van religie: fetisjen waren voorwerpen die werden vereerd en die stonden voor de relatie tussen de mensen en hun god of goden en andere representanten van het bovennatuurlijke. Karl Marx wist overigens ook wel raad met het begrip fetisj. Hij kwam

met de term 'warenfetisjisme'. Wie een product op de markt koopt, ziet alleen het product en de prijs en niet het werk van de mensen die het product gemaakt hebben. De koper gaat een relatie met het product aan en niet met de producenten van het product: die verdwijnen uit beeld zodra het product klaar is. Het gaat hier om mystificatie van de economische functie (Ellen, 1988). In hervertellingen van het verhaal van de Toren van Babel komt dit aspect van systeemkritiek – het verdwijnen van de menselijke factor door een sterke focus op de toren – ook vaak terug. Louis Couperus schetst in 1901 in zijn roman *Babel* hoe de toren gebouwd wordt door wat wij tegenwoordig tot slaaf gemaakten noemen. In een boeiend sciencefictionverhaal van Ted Chiang over de bouw van de toren (1990) is de hoofdpersoon verbaasd als hij hoort dat het minder erg is wanneer een metselaar van de toren valt, dan diens troffel: het gereedschap was schaars, mensen zijn er daarentegen in overvloed. Bij Bruegel zijn de mensen op de toren overigens slechts stipjes.

In de praktijk is er echter zorg over de verbinding tussen de lokale en specialistische veiligheidszorg (Van Dijke & Terpstra, 2013; Siemons, 2016; Dettmeijer-Vermeulen, 2016; Tjeenk-Willink, 2016). Aan *out-reachend* werken komen de teams onvoldoende toe. Zo bleek uit een peiling onder medewerkers van sociale (wijk)teams dat er behoefte is aan meer specialistische kennis in die teams. Door lange wachtlijsten, personeelstekorten en een toename van multiprobleemhuishoudens wordt een hoge werkdruk en caseload ervaren. Een van de problemen is dat door wachtlijsten bij samenwerkingspartners de doorstroom stagneert, waardoor zware vraagstukken te lang bij deze teams blijven liggen (Van Arum, Broekroelofs & Van Xanten, 2020; Kromhout, Van Echtelt & Feijten, 2020). Specialisten, die vaak landelijk of bovenregionaal werken, ervaren op hun beurt ook druk, onder meer omdat zij met verschillende gemeentes moeten onderhandelen,

zoals onderstaande open brief duidelijk maakt. Ik citeer hier uit een open brief van 7 juli 2020 van bestudeerders van een gespecialiseerde instelling aan Hugo de Jonge, minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport: 'Al vijf jaar staat schaars landelijk specialisme onder druk. Waarom? Omdat 355 gemeenten verantwoordelijk zijn voor beleid en financiering van dit specialisme. Kun je je dat voorstellen, Hugo, 355 gemeenten die het met elkaar eens moeten worden? En dan blijkt ook nog dat gemeenten, de VNG [Vereniging Nederlandse Gemeenten] en de Rijksoverheid het niet met elkaar eens zijn hoe landelijk specialisme gepositioneerd en gefinancierd moet worden. Wij maken ons zorgen. We weten niet of onze behandeling over een paar jaar nog wel beschikbaar is. Niet omdat er geen behoefte aan is, maar door geharrewar over wet- en regelgeving en extreme regeldruk. Omdat 355 gemeenten niet op één lijn kunnen komen. Omdat gemeenten zelf al zoveel financiële tekorten hebben dat ze geen cent aan iets anders willen uitgeven. Kortom: het is echt niet goed geregeld.'

De vraag is hoe de relatie tussen generalisme en specialisme bestendig kan worden. Daar kunnen we op verschillende manieren naar kijken. Zo is er aandacht voor de verbinding tussen generalisme en specialisme door de inzet van zogeheten 'T-shaped professionals'. De liggende balk van de T staat voor generalistische competenties, zoals verbindingen kunnen leggen in netwerken, de verticale balk staat voor de meer vakspecifieke competenties van de professional, zoals kennis van geweld in afhankelijkheidsrelaties (Korevaar, Kroes & Kuik, 2016). Ook zou een nuancering van het beroep op eigen kracht wellicht de vraag naar en de positie van specialisten kunnen bestendigen (Verkenningcommissie hoger sociaal agogisch onderwijs, 2014). Maar we kunnen ons ook afvragen waarom we specialisten niet meer naar voren halen in de veiligheidszorg (Tierolf, Lünnehan & Steketee, 2014; Janssen, 2018a). Ik bedoel dat beslist niet als een sneer naar generalisten, want met alleen specialisten komen we er ook niet – zie vooral de vierde coronaparadox die ik beschreven heb. Maar door

specialisten in een vroeg(er) stadium te betrekken bij het herkennen en analyseren van complexe problematiek, kan beter maatwerk worden geleverd, waardoor het risico op verdere escalatie afneemt. Op die manier wordt immers reductie van complexiteit – en dus geweld – tegengegaan.

3.3 Dynamiek

(On)bewuste aannames

Zojuist heb ik erop gewezen hoe belangrijk het is om met een analyse van de problemen te beginnen zoals die beleefd worden door de mensen die ermee geconfronteerd worden. Het is echter ook belangrijk om bij samenwerken van meet af aan goed te letten op de manier waarop professionele partners de wereld inkijken om te voorkomen dat het samenwerken verwordt tot een holle mantra. Al dan niet bewuste aannames, normen en waarden kristalliseren zich immers uit in concreet gedrag. Die open blik dwingt ook meteen tot zelfreflectie, want de eigen opvattingen zijn niet uniek of de beste (In 't Veld & Kruiter, z.j.; Lanzer, 2021). Over samenwerking moet dus goed worden nagedacht. Maar het woord zegt het al: 'na-denken' gebeurt helaas vaak achteraf, maar we zouden meer moeten 'voordenken' voordat we überhaupt aan het samenwerken slaan. In het nu volgende zal ik een aantal aandachtspunten benoemen, waarvan ik me kan voorstellen dat sommigen het open deuren vinden. Maar uit persoonlijke ervaring weet ik dat de meest voor de hand liggende aspecten van samenwerking desalniettemin vaak over het hoofd worden gezien, ook door mijzelf. Het blijft mensenwerk.

Collaborative anthropology

Antropologen zijn ook maar mensen en samenwerking in onderzoek kan dan wel belangrijk worden gevonden, het gaat ook daar niet vanzelf. Om die reden volg ik dan ook met veel belangstelling wat tegenwoordig *collaborative anthropology* wordt genoemd (Lasiter, 2005; Boyer & Marcus, 2021). Hieraan zijn antropologen gelieerd die ook een gelijknamig tijdschrift uitgeven, *Collaborative Anthropologies*, waarin wordt ingezoomd op problemen bij samenwerking tijdens antropologisch onderzoek. Hoe ga je bijvoorbeeld om met machtsverhoudingen? Hoe betrek je op een goede manier kwetsbare mensen?

Visie op het probleem en de aanpak

Niemand kijkt blanco de wereld in. De eigen set normen en waarden – opgebouwd door persoonlijke en professionele ontwikkeling – werkt door in de visie op problemen waar de professional mee aan de slag moet. Een jurist of een politieambtenaar is wellicht meer geneigd om te redeneren vanuit wettelijke kaders – ‘dat mag niet’ – terwijl een sociale professional of een psycholoog daar minder boodschap aan heeft: ‘Oh, maar dit is kattenkwaad, een grensverkenning van een puber’ (In ’t Veld & Kruiter, z.j.). Die probleemanalyse is buitengewoon belangrijk. Onder de paraplu ‘geweld in afhankelijkheidsrelaties’ gaan zeer verschillende fenomenen schuil, die overeenkomsten maar ook verschillende kenmerken hebben. Bij eerge relateerd geweld speelt bijvoorbeeld de familie een belangrijke rol bij het uiten en uitvoeren van bedreigingen. Dat vergt een andere aanpak – omdat er meer personen bij betrokken zijn – dan wanneer een slachtoffer lastiggevalen worden door een individuele stalker. Fenomenologische kennis is dan essentieel (Magruder, 2017; Van Alphen et al., 2019; Janssen, Rasenberg & Van Marrewijk, 2020). De kunst is om het aan te pakken probleem niet te

verwarren met en te versmallen tot de eigen taak: de politie zou dan bij wijze van spreken alleen maar bezig te hoeven zijn met verdachten en de hulpverlening met slachtoffers. Een dergelijke versimpeling kan ertoe leiden dat er geen raakvlakken meer worden gezien en dus ook geen reden is voor samenwerking. Dat staat een aanpak op maat natuurlijk in de weg en kan er ook toe leiden dat er helemaal geen samenwerking van de grond komt (Janssen, 2011; Bannink & Bosselaar, 2018; Cremers & De Ruiter, 2020). Dit lijkt wellicht allemaal nogal voor de hand liggend, maar de praktijk leert dat samenwerkende partijen verschillende taxatie- en screeningsinstrumenten gebruiken om te behandelen casuïstiek te duiden.

Geweld achter de voordeur en georganiseerde criminaliteit

In Nederland was er lange tijd relatief weinig belangstelling voor de relatie tussen huiselijk geweld en georganiseerde misdaad of – zoals dat tegenwoordig vaak genoemd wordt – ondermijning. Inmiddels wordt er meer over geschreven (zie bijvoorbeeld: Janssen & Rasenbergh, 2017; Van Dooren et al., 2019; Vosters & Janssen, 2020; Van Deuren et al., 2021). Dat gebrek aan aandacht heeft onder meer te maken met het gegeven dat onderzoek en aanpak van beide fenomenen sterk gecompartmentaliseerd zijn. Daar spelen onderzoekers, professionals en ook ik zelf een rol in. ‘Deels is dat [gebrek aan aandacht] goed te begrijpen: in de loop der tijd ontstaan er nu eenmaal bepaalde oriëntaties en richtingen die onderzoeksgebieden en beleidsterreinen een eigen identiteit verschaffen en waarbij niet direct aan overlap met andere verschijnselen wordt gedacht. Daar komt bij dat geen enkele onderzoeker of professional deskundig is op alle thema’s die op het terrein van veiligheid en criminaliteit spelen. Om het werk goed te kunnen doen is enige mate van specialisatie onontbeerlijk. Dat geldt ook voor professionals in de aanpak.

Je kunt nu eenmaal niet van alles verstand hebben. Het is wel belangrijk dat die specialisten dan blijven gluren bij de burens. Alleen zonder oogkleppen op kunnen dwarsverbanden worden waargenomen. Dat risico op beperkt zicht neemt toe als verschillende specialisten met elkaar in competitie gaan. Denk bijvoorbeeld aan een rechercheur die een vrouwelijk slachtoffer van huiselijk geweld in een criminele familie bovenal als een mogelijke informant ziet en vooral gedreven is door het streven om de eigen zaak “rond” te krijgen, en derhalve niet zit te wachten op verdere complicaties. Deze professional zal zich wellicht verbazen over het feit dat de vrouw niet alles vertelt wat ze weet en resoluut aangifte doet. Terwijl onderzoekers en professionals op het gebied van huiselijk geweld hier totaal niet verbaasd over zullen zijn, omdat zij drommels goed weten hoe verlamd van angst iemand kan zijn na structureel aan geweld te zijn blootgesteld. Eerlijk gezegd kan ik me af en toe ook niet aan de indruk onttrekken dat er een bepaalde mate van rivaliteit speelt tussen onderzoekers en professionals actief op het gebied van huiselijk geweld en die actief op het terrein van zware criminaliteit. Op beide inhoudelijke gebieden kom ik gedreven mensen tegen die zich met hart en ziel voor aandacht voor het ‘eigen’ thema inzetten, want middelen (tijd en geld) voor onderzoek en aanpak zijn nu eenmaal schaars. Daarnaast moet ik tot mijn schande bekennen dat ik tijdens mijn werk in onderzoek en in de praktijk ook in beide werelden enkele specialisten op het gebied van zware criminaliteit heb ontmoet die over zichzelf spraken in termen van de “eredivisie”, waarop ik dan in een pavloviaanse reflex terugblafte dat huiselijk geweld wel de meest voorkomende vorm van geweld in de samenleving is. Dat voelt als competitie en daar draag ik zelf aan bij, maar dat zou het niet moeten zijn’ (Janssen, 2019b: 208).

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? EMILE KOLTHOFF

Emile Kolthoff heb ik leren kennen aan Avans Hogeschool, waar hij als lector Ondermijning (2018) werkzaam is en waar wij regelmatig de handen ineenslaan, onder andere waar het de relatie tussen huiselijk geweld en georganiseerde misdaad betreft (Van Dooren et al. 2019). Aan de OU is Emile verbonden als hoogleraar Criminologie. Met Emile deel ik een betrokkenheid bij mensenrechten (Kolthoff, 2010) en een passie voor de criminologie. Nu ik bij de OU werkzaam ben, ben ik als coauteur betrokken bij de derde editie van het door Emile ontwikkelde en inmiddels aan hbo's en universiteiten intensief gebruikte handboek *Basisboek criminologie* (Kolthoff & Janssen, 2020). Verder herken ik veel in zienswijzen van Emile omdat hij een lange loopbaan bij de politie achter de rug heeft.

Op basis van de probleemanalyse kan dan de gezamenlijke aanpak worden uitgestippeld. Dat gaat niet alleen over de vraag wie wat moet doen, maar daar in de veiligheidszorg ketens een belangrijke rol spelen, spelen ook vragen over volgordelijkheid een rol: wat kan of moet tegelijkertijd, voor of na elkaar plaatsvinden (Goedee & Entken, 2013; Goedee, 2015; De Vogel, Schaftenaar & Van den Broek, 2020)? Wie doet met andere woorden wat, wanneer en hoe wordt een en ander dan overgedragen?

Blinde mannen en een olifant

Naast mijn werk op het gebied van geweld in afhankelijkheidsrelaties heb ik ook al jaren een warme belangstelling voor de positie van andere dan menselijke dieren in de criminologie. Mensen

ontlenen vaak voorbeelden en metaforen aan hun omgang met andere soorten (Janssen, 2019a). In deze oratie kon ik het dan ook niet laten om een bekende parabel met diermotief op te voeren: die van de zes blinden en een olifant. Het verhaal stamt uit India, maar in het Westen is het in de 19e eeuw gepopulariseerd door de Amerikaanse dichter én jurist John Godfrey Saxe (1816-1887). Deze woordkunstenaar is overigens ook bekend om zijn uitspraak dat wetten net als worsten zijn: je wilt niet weten hoe ze gemaakt worden. Maar dit terzijde. Saxe verhaalt hoe zes blinde mannen uit Hindostan een olifant betasten en zich trachten een beeld van het majestueuze dier te vormen. De eerste man voelt aan de flank en roept ‘de olifant is als een wal’, de tweede pakt een slagrand beet en denkt dat een olifant op een speer lijkt, de derde bepotelt de slurf en vermoedt dat een olifant op een slang lijkt, de vierde aait het dier over een knie en kan niet anders dan concluderen dat een olifant op een boom moet lijken, de vijfde raakt toevallig een oor aan en is ervan overtuigd dat een olifant op een waaier lijkt en tot slot pakt de zesde de staart vast en roept dat de olifant toch meer op een touw lijkt. De moraal van het verhaal is dat ze alle zes deels gelijk hadden, maar samen hadden zij het verkeerd. Ze bleven bij hun eigen ideeën zonder die van anderen te kennen. Zij spraken van een olifant, die geen van hen ooit zag.

Die analyse van het probleem en de aanpak zullen samenwerkende partijen samen moeten maken. Dan is het belangrijk dat betrokkenen zich vrij voelen en in staat zijn om op een constructieve wijze tegenspel te bieden. Dat kan al lastig zijn in de eigen organisatie – zie bijvoorbeeld de ervaringen die bij de politie zijn opgedaan met ‘tegenspraak’ in grootschalige rechercheonderzoeken, waarbij een team afwijkende zienswijzen worden voorgehouden (Salet, 2015) – maar dat wordt nog lastiger als daar ook andere partijen bij betrokken zijn.

Het is dan goed mogelijk dat men elkaar nog niet zo goed kent en/of elkaars taal slechts met mate verstaat (zie ook: Cremers & De Ruiter, 2020).

Visie op de eigen identiteit en verdeling van taken en verantwoordelijkheden

Het mens- en wereldbeeld van de professional en diens analyse van het aan te pakken probleem hangen verder nauw samen met de identiteit en het morele kader van de professional en van de organisatie waar deze werkzaam is (zie ook: Van Putten & Van Steden, 2018; Dijkstra, 2018; Horton, 2021). Wat beschouwt een sociale professional, een gedragsdeskundige of een politieambtenaar zelf als zijn of haar rol in het geheel en met welke opdracht is die professional door de eigen organisatie op pad gestuurd? Laten in een samenwerkingsverband taakopvattingen van individuen en organisaties zich goed in elkaar schuiven? Hoeveel ruimte is er voor professionele autonomie (De Jong, 2016; Kolthoff, Loyens & Verhage, 2016; Terpstra et al., 2016)? Is er iets gemeenschappelijks? Wordt er multidisciplinair (iedereen binnen de samenwerking handelt vanuit het eigen vak of discipline), interdisciplinair (deelnemers aan de samenwerking beïnvloeden elkaar vanuit hun eigen specifieke professionele achtergrond) of transdisciplinair (samenwerkende partijen trachten denk- en werkwijzen van andere disciplines in hun eigen handelen te integreren) gewerkt? Is er een hiërarchie nodig? En wordt die dan ook geaccepteerd? Bij problemen die ook deels op het bord van anderen liggen – zoals de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties – is doorgaans wel behoefte aan enige vorm van sturing, want bij een probleem dat deels ook op het bord van een ander ligt, bestaat het gevaar dat het er anders wordt afgeschoven (Broekhuizen, Van Steden & Boutellier, 2010; Smit, De Snoo & Wennekes, 2020). Komen de rollen van de leider of van de regisseur voort uit de taakverdeling of zijn individuele persoonlijkheidskenmerken en ambities hierbij van grotere invloed?

Zelfsturing en het ‘mijn stam’-syndroom

Daar waar de overheid van burgers verwacht dat zij steeds meer op ‘eigen kracht’ doen, lijkt in het managementjargon een equivalent van ‘eigen kracht’ voor professionals te zijn ontdekt: ‘zelfsturing’. Dat is echter niet eenvoudig als mensen met verschillende disciplinaire achtergronden samenwerken. Concurrentie, vermijding of meegaand gedrag ligt dan op de loer (Spithoven, 2020). In de antropologie is het ‘mijn stam’-syndroom een bekend begrip. Als een onderzoeker die in een bepaald gebied gewerkt heeft of met een specifieke groep mensen of stam, is de neiging groot om dat veld als eigen terrein te gaan beschouwen. De onderzoeker claimt exclusieve rechten en bewaakt de toegang tot het onderzoeksgebied. Eergevoel speelt hierbij een belangrijke rol: als een ander zich met het bewuste terrein bemoeit, wordt dat als indringing en een aanval op de eigen verworvenheden ervaren. Dat zie ik helaas ook bij organisaties en in netwerken terug. Het ‘onze instelling’-syndroom wordt zichtbaar als instellingen geen oog meer hebben voor de werkwijzen, mogelijkheden, bevoegdheden en doelstellingen van partnerorganisaties, daarnaast de eigen stijl van werken systematisch beter vinden en vooral in het geweer komen ten behoeve van eigen eer en glorie. Vooroordelen over en weer, zelfoverschatting en hoogmoed horen daarbij (Janssen, 2008).

Over de antwoorden op deze vragen wordt onderhandeld. Een partner die weet waar hij of zij voor staat, heeft in die onderhandelingen een sterkere uitgangspositie (zie ook: Bannink, 2018). Zo zei Herman Tjeenk Willink ooit in een interview: ‘Als de politie zelf geen duidelijk beeld heeft van de eigen taak vullen anderen deze voor haar in’ (Jong & Van Hoorn, 2019). Aan de andere kant is de politie ook vaak verweten als een ‘rupsje nooitgenoeg’ op te treden in samenwerkingen, door

alles naar zich toe te trekken. Er is kortom positieospel (Landman, Van Beer & Van der Laan, 2009). Hoe het ook zij, clashes over dit soort onderwerpen zijn in principe niet problematisch. Integendeel, zij kunnen functioneel zijn en leiden tot nieuwe inzichten en verbeteringen (In 't Veld & Kruiter, z.j.). Een belangrijke vraag is met welke houding iemand aan onderhandelingen deelneemt. Prevaleert daar vooral het eigenbelang?

Het prisoner's dilemma en lessen over samenwerking

Zojuist sprak ik over onderhandelingen. Die kunnen vanuit verschillende uitgangspunten gestart worden: gericht op het eigen belang of gericht op het bestendigen van onderlinge relaties. Uit de wiskundige speltheorie kennen we het voorbeeld van het *prisoner's dilemma*: twee mannen plegen een geweldsdelict. De politie pakt hen op, maar er is niet voldoende bewijs: er is een bekentenis nodig. Daarop doet de officier van justitie de verdachten een voorstel:

- 1 Als jullie allebei blijven zwijgen, krijgen jullie een korte gevangenisstraf wegens ongeoorloofd wapenbezit.
- 2 Als een van jullie bekent, zal ik die persoon niet vervolgen, maar voor diegene die zwijgt, eis ik een straf van tien jaar.
- 3 Als jullie allebei bekennen, eis ik voor alle twee een straf van vijf jaar.

Wat is nu wijsheid vanuit het perspectief van de verdachten? Als ze allebei hun mond houden, krijgen ze met de geringste sanctie te maken; als ze allebei bekennen, eist de officier van justitie vijf jaar straf tegen hen. Als een van hen praat, krijgt de ander een nog zwaardere straf. Het lijkt verstandig om samen te werken en er allebei het zwijgen toe te doen. Maar als de verdachte op het moment

dat hij alleen in de cel zit vooral aan zijn eigen belang denkt, is de kans groter dat die verdachte toch bekent. Dan ontloopt hij in ieder geval de maximumstraf waar de officier van justitie mee gedreigd heeft. Bij samenwerking tussen professionals kunnen zich ook dit soort dilemma's voordoen, vooral als de samenwerking eenmalig is, het succes van de een ten koste van de ander gaat en samenwerkende partners derhalve het gevoel hebben dat ze met elkaar concurreren. Dan gun je elkaar nu eenmaal niet zo veel. Maar doorgaans hebben professionals vaker dan eenmalig met elkaar te maken. De politicooloog Robert Axelrod nam met een beroemd experiment, Axelrods tournament, de proef op de som (1984). Hij liet speltheoretici een aantal rondes van het het hiervoor geschetste dilemma spelen. De inzet was nu niet een vrijheidsstraf maar geld. Axelrod kwam tot de conclusie dat het verstandig is om je eerst coöperatief op te stellen. Straf de ander alleen als hij jou heeft tegengewerkt. Wees vooral niet de eerste die de samenwerking frustreert. Aardig zijn werkt, maar je kunt natuurlijk ook bedrogen uitkomen. Als de medespeler niet samenwerkt, doe dat dan ook niet. Maar als na een bestraffing de tegenspeler weer samenwerkt, werk dan ook weer samen. Probeer ook niet om een hogere score dan de medespeler te behalen. Succesvol bleek vooral de strategie om ernaar te streven net zo veel uit het spel te halen als de medespeler. Tot slot geeft Axelrod ons als les mee dat we het ook allemaal niet te ingewikkeld moeten maken. Complexe strategieën om medespelers op het verkeerde been te zetten, bleken niet goed te werken. Helderheid in de zin dat de medespeler weet wat hij of zij kan verwachten, is belangrijk.

Of hebben de deelnemers aan de onderhandeling naast eigenbelang ook oog voor wederkerigheid (Schagen, 2018)?

Relatiegeschenken

Wie regelmatig een congres of een instelling bezoekt, beschikt ongetwijfeld over een groot aantal balpennen, blokjes en andere gadgets, die ook in de veiligheidszorg ruimhartig worden uitgedeeld. Met dat soort kleine cadeautjes wordt getracht iets van een band te creëren. Dat aangaan van en investeren in relaties zien we ook terug in het binnen de antropologie zeer invloedrijke essay van Marcel Mauss, *Essai sur le don*, uit 1924. Daarin beschrijft Mauss de belangrijke functie van giftenuitwisseling. In zijn analyse van reciprociteit in Polynesië, Melanesië en bij *Native Americans* in Noord-Amerika pacificeert de wederzijdse gift omdat het mensen bij elkaar betreft en daarmee sociale banden en netwerken ontstaan. Het gaat in feite om het weven van gezonde afhankelijkheidsrelaties. Met balpennen alleen komen we er echter niet. Met name immateriële giften zoals vertrouwen en elkaar wat gunnen zijn belangrijk om banden te versterken.

Visie op de vormgeving van de samenwerking

Bij eenmalige samenwerking komt minder kijken dan bij structurele samenwerking. Bij samenwerking tussen organisaties moeten extra vragen worden gesteld dan bij samenwerking tussen individuen. Want hoeveel ruimte heeft een individuele professional in dat samenwerkingsverband? Kunnen partijen samen komen tot een vorm van standaardisering of in ieder geval tot duidelijke afspraken en heldere werkwijzen? Met name over de mogelijkheden om en wijzen waarop informatie gedeeld kan worden, leven veel vragen (Van Gorp et al.;

2020; Lünnehan & Ter Woerds, 2021). Met elkaar onder één dak gaan zitten kan ook helpen om mentale afstanden te verkleinen. Maar alleen het delen van een kantoor en een koffieapparaat is doorgaans niet voldoende om de samenwerking te laten slagen (Groen, Franck & Simons, 2017; Bitter, Veen & Paalman; 2020; Janssen et al., 2020).

Eenzaam maar niet alleen: de kantoortuin

Wijlen koningin Wilhelmina gaf haar in 1959 verschenen memoires de titel mee *Eenzaam maar niet alleen*. In het Nederlands worden de woorden ‘eenzaam’ en ‘alleen’ dikwijls als synoniemen gebruikt maar ze betekenen niet hetzelfde. Alleen ben je als je in je eentje bent. Wie eenzaam is, voelt zich verlaten en dat nare gevoel kan zich wonderlijk genoeg ook in een groep of in een samenwerkingsverband manifesteren. Wie het onderscheid tussen alleen zijn en eenzaam zijn niet ziet en maakt, doet het alleen zijn onrecht, want in je eentje heb je de ruimte om vrij te denken, creatief en actief te zijn (zie ook: Bound Alberti, 2019). Hoe graag ik ook mensen om me heen heb en samenwerk, als ik niet geregeld alleen ben en werk, komt er beduidend minder uit mijn handen. Persoonlijk vind ik die behoefte om zo nu en dan in rust en in je uppie te werken een zwaar onderschat aspect van samenwerking. Eenzaam maar niet alleen voel ik mij vooral in de kantoortuin. Gelukkig sta ik daar niet alleen in – volg vooral de onvolprezen NRC-columniste Japke D. Bouma. Lees ook eens *De gekooide recherche*, waarin Michiel Princen (2015) zijn verbazing beschrijft als hij bij de politie gaat werken, betrokken raakt bij complex onderzoek en in een rumoerige kantoortuin belandt. Zijn conclusies over de kwaliteit van het (samen)werk(en) zijn niet mals.

Visie op het doel en de beoordeling van de samenwerking

Is er een gedeelde ambitie of prevaleren persoonlijke doelen of die van de organisatie waaraan de professional gelieerd is? Er wordt immers – als het goed is – niet samengewerkt om het samenwerken. Het samenwerken is een middel dat een doel moet dienen. Het is optimaal als de deelnemers aan de samenwerking het doel zinvol vinden en dat ook naar buiten kunnen uitleggen, zoals het streven om geweld te voorkomen of te stoppen. Daar kan geen zinnig mens tegen zijn, maar dat mooie punt aan de horizon kan uit het zicht verdwijnen als persoonlijke of organisatiebelangen gaan prevaleren en die uiteindelijk de maatstaf worden waaraan het succes van de samenwerking wordt afgemeten. Toegegeven, net als bij Bruegel mensen onder het werk de was ophangen en de kippen voeren, zo zijn er ook dagen dat wij primair aan het werk zijn om de hypotheek af te lossen. Dat is niet erg, het is menselijk dat dat punt aan de horizon niet altijd prominent in onze gedachten is. Maar om dat punt niet te vergeten is het zo belangrijk dat duidelijk omschreven wordt aan de hand waarvan het succes of falen van de samenwerking beoordeeld gaat worden. Verder is het belangrijk dat er enige flexibiliteit is: worden doelen tijdig bijgesteld als de casus verandert?

Cultuur en samenwerking

Ook antropologen hebben zich het hoofd gebroken over de vraag waarom mensen samenwerken en dan met name met mensen die niet aan hen verwant zijn. Jagers en verzamelaars moesten wel samenwerken om te overleven. Angst voor vreemden en geweld konden zij zich niet permitteren. Deze mensen leefden lang niet altijd in herbergzame gebieden, nu eens was er genoeg te eten en te drinken, dan weer was er schaarste. Om die reden was samenwerking met andere groepen van groot belang, ze hadden meer aan

elkaars hulp dan aan het bevechten van elkaar. Naarmate sociale netwerken groter en complexer werden, ging cultuur een belangrijke rol spelen. Cultuur was belangrijk in het kader van identiteitsvorming: hoe ziet de wereld eruit en wat is onze plek daarin? Wie hoort er wel en niet bij ons? Hoe drukken we uit dat we bij elkaar horen en elkaar willen helpen (Tomasello et al., 2012; Voorhees, Read & Gabora, 2020; Keohane, 2021)? Zoals Elias op toegenomen afhankelijkheid wijst als rem op fysiek interpersoonlijk geweld, zo wijzen antropologen op de rol van het besef van onderlinge afhankelijkheid als reden om samen te werken. Wat antropologen verder zeer interesseert, zijn de informele omgangsvormen. In deze paragraaf geef ik vrij formalistisch weer waar bij samenwerking aan gedacht moet worden, maar de informele aspecten – roddel, gezelligheid, kortom: de sociale smeerolie die bij het leven van alledag hoort – zijn van immens belang om samenwerking ‘gesmeerd’ te laten verlopen.

Om die reden is het dan ook belangrijk om tijdens het samenwerkingsproces voortdurend een vinger aan de pols te houden. Er moet tussentijds gemonitord en geëvalueerd worden, zodat bijtijds (bij)gestuurd kan worden. De onderlinge communicatie – zowel met diegenen waarmee wordt samengewerkt als met de eigen achterban – moet in orde blijven, zodat eventuele misverstanden en meningsverschillen constructief kunnen worden uitgesproken, zodat de onderlinge relaties niet vertroebelen en het doel van de samenwerking niet uit het oog wordt verloren. Goede gespreks- en vergadertechnieken zijn dan ook onontbeerlijk. Tot slot wordt de samenwerking ook mede beoordeeld op het vertrouwen in en de ‘klik’ met de partijen waarmee wordt samengewerkt. Dat speelt niet alleen tussen individuen, maar ook op het niveau van organisaties die deelnemen aan de samenwerking. Als die elkaar niet zien zitten, wordt het moeilijk om de

handen ineen te slaan (Hart & Buiting, 2013; Kaats & Opheij, 2015; Goedee, 2015; Goedee & Entken, 2013, 2019; Bitter, Veen & Paalman; 2020; Janssen et al., 2020).

Tot slot: samenwerkende professionals moeten heel wat in huis hebben
Om een samenwerking te laten slagen moeten professionals nogal wat in huis hebben, want er wordt veel van hen gevraagd. Om samenwerken te kunnen leren moeten naast sociale vaardigheden ook behoorlijk wat cognitieve vaardigheden aanwezig zijn. Onze veiligheidszorg is immers allesbehalve eenvoudig. Om daarin wegwijs te raken en vaardig te blijven zijn uitstekende analytische vermogens vereist (zie ook: Bosselaar & Middendorp, 2018).

‘Vermeende slachtoffers’ en ‘betrokkenen’

Een goed taalgevoel is naar mijn mening een van die onontbeerlijke vaardigheden die nodig zijn om goed samen te kunnen werken. De woorden ‘slachtoffer’ of ‘betrokkene’ lijken op het eerste gezicht niet voor meerdere uitleg vatbaar. Toch vragen met name sociale professionals en ook slachtoffers mij vaak wat de politie daar dan mee bedoelt in het geval van zeden- en geweldsdelicten. Bij de politie wordt ervan uitgegaan dat er eerst onderzoek moet plaatsvinden voordat er over slachtofferschap kan worden gesproken. Bij slachtoffers en hulpverleners kan het gebruik van het adjectief ‘vermeende’ of het woord ‘betrokkene’ echter een totaal andere indruk wekken: met name het woord ‘vermeend’ wordt niet herkend als een onderdeel van het proces van waarheidsvinding, het wordt vooral uitgelegd als een motie van wantrouwen ten opzichte van het slachtoffer. Het is alsof de politie wil zeggen ‘ik geloof je niet, je doet maar alsof’. Bij ‘betrokkene’ wordt dat wantrouwen en ongeloof wat minder gevoeld, maar het wordt eveneens vaak als

een ontkenning van slachtofferschap ervaren. Het is belangrijk om hiermee rekening te houden. Bij het LEC EGG worden verder termen als ‘genitale verminking’ of ‘schadelijke traditionele praktijken’ vermeden. Sommige professionals gebruiken dat jargon wel, maar in contact met betrokkenen kan dat niet goed overkomen – het wordt als stigmatiserend of als een volledige afwijzing van de eigen culturele achtergrond van deze betrokkenen ervaren – om die reden wordt dan voor een meer feitelijke omschrijving gekozen zoals ‘besnijdenis’. In communicatie gaat het er immers niet om je (morele) gelijk te halen, maar om te achterhalen waar mensen mee zitten (Janssen, Timmer & Janmaat, 2020).

Dat geldt nog meer voor diegenen die in samenwerkingsverbanden een rol als leider of regisseur vervullen (zie ook: Bartelings et al., 2017). In navolging van Sennett (2012) zie ook ik samenwerken als een ambacht dat geleerd en bijgehouden moet worden (zie ook: Bosker, 2020).

Samenwerken moet je leren, ook op de universiteit!

‘Hoe wij momenteel professionals opleiden is in mijn ogen nog vooral de antithesis van multidisciplinair werken’ (Spithoven, 2020). Aan het woord is Remco Spithoven, lector Maatschappelijke Veiligheid van Saxion Hogeschool. Hij staat in die opvatting niet alleen. In de literatuur zijn meer pleitbezorgers van het idee dat samenwerken een ambacht is dat geleerd moet worden, bijvoorbeeld door samen te leren en ervaringen op te doen (zie bijvoorbeeld: Jackson, 1996; Frost, Robinson & Aning, 2005; Arwal & Caldwell, 2005; Sennett, 2012; Martin, 2013; De Vries-Erich et al., 2017; Aoulad Hadj, Straver & Janssen, 2019; Roest & Dekker, 2020; Meurs, 2021; In

't Veld & Kruiter, z.j). Ook ik onderschrijf die visie van ganser harte. Samenwerken met anderen en in het bijzonder met mensen met een andere professionele achtergrond gaat niet vanzelf. Dat moet je leren en (een leven lang) trainen. Dat hoort niet alleen in het (hoger) beroepsonderwijs en op de werkvloer zelf te gebeuren. Ook voor studenten in het wetenschappelijk onderwijs is dit mijns inziens essentieel. In de eerste plaats komen veel academisch geschoolden in de veiligheidszorg in het beleid en ook in de uitvoering terecht. In de tweede plaats is kunnen samenwerken ook belangrijk voor de minderheid van de studenten aan universiteiten die een loopbaan in de wetenschap ambieert. In de wetenschap wordt immers ook in (multidisciplinaire) onderzoeksgroepen samengewerkt. Wetenschappers moeten bovendien in staat zijn de vruchten van hun onderzoek bij een breed publiek over de bühne te brengen. Dat kan alleen als zij zich kunnen verplaatsen in niet-ingewijden. Want valorisatie, disseminatie, kennistransfer – hoe we het ook noemen – is in feite een samenwerking tussen wetenschappers en de rest van de samenleving.

In het onderstaande schema heb ik het voorgaande puntsgewijs samengevat. Mijn punten gaan met name over ideeën en gedachten vooraf. Maar er dient uiteraard ook aan aardse zaken te worden gedacht. Zonder voldoende middelen – tijd, menskracht en geld – wordt het lastig, zo niet onmogelijk om gestelde doelen gezamenlijk te realiseren. Al met al kan een samenwerking op veel punten vastlopen. Dat neemt de noodzaak om de handen ineen te slaan niet weg, maar dwingt wel tot nuancering van ideeën over maakbaarheid.

Schema 3.1 'Voordenken': aandachtspunten bij samenwerking

Probleem & aanpak	Visie op het aan te pakken probleem	<ul style="list-style-type: none"> • Is er een gedeelde visie op het ontstaan van het aan te pakken probleem? • Staan samenwerkende partners open voor andersoortige verklaringen voor het aan te pakken probleem?
	Visie op de aanpak van het probleem	<ul style="list-style-type: none"> • Is er een gedeeld antwoord op de vraag welke onderdelen (met voorrang) van het probleem aangepakt moeten worden om tot een (duurzame) oplossing te komen? • Hebben de samenwerkende partners oog voor en een gedeelde visie over de verschillende rollen, plichten, rechten en verantwoordelijke van elke partner? Staat men open voor gevraagde en ongevraagde adviezen van partners?
Samenwerking	Visie op de eigen identiteit en verdeling van taken en verantwoordelijkheden tussen samenwerkende partners	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe verhoudt de professionele identiteit zich tot de taakverdeling? Wordt er multi-, inter- of transdisciplinair gewerkt? • Welke mate van hiërarchie is nodig en/of acceptabel? • Hoe worden de rollen van regisseur en leider toegekend? • Worden rollen van regie en leiderschap geaccepteerd?
	Visie op de vormgeving van de samenwerking	<ul style="list-style-type: none"> • Is de samenwerking eenmalig of structureel? • Gaat het om samenwerking tussen individuen en/of organisaties? • In hoeverre is er ruimte voor de invulling van de samenwerking door individuele professionals (professionele autonomie)? • Vindt er een bepaalde mate van standaardisering plaats? Worden er heldere procedures – bijvoorbeeld over het delen van informatie – opgesteld? • Gaan de professionals wel of niet fysiek samen zitten?

Samen- werking	Visie op het doel van de samenwerking	<ul style="list-style-type: none"> • Welk doel moet bereikt worden wat betreft het aan te pakken probleem? • Zijn er ook doelen gericht op de aanpak? Bijvoorbeeld het tegengaan van versnippering. • Hebben deelnemende organisaties ook eigen doelen? • Is er de capaciteit om tijdig doelen bij te stellen?
	Visie op de beoordeling van de samenwerking	<ul style="list-style-type: none"> • Hoe wordt het vertrouwen in en 'klik' met individuen en andere partijen in het samenwerkingsverband beoordeeld? • Hoe worden resultaten van de samenwerking beoordeeld? Hoe wordt de samenwerking an sich als proces beoordeeld? • Zijn er mogelijkheden om daadwerkelijk tot uitspraken te komen over de gevolgen/ resultaten van samenwerking en de waardering daarvan?

Goed werk leidt tot niets

‘Toen ik in de zomer van 2017 benaderd werd om een samenwerking met de Nederlandse politie aan te gaan, vond ik het een idioot plan’, schrijft Dichter des Vaderlands Ester Naomi Perquin in de terugblik op haar bundel *Lange armen. Gedichten over de politie* uit 2018. Op voorhand was ze niet geporteerd van de taal van politiemensen, die vreselijke dingen zeggen als ‘liggen en blijven liggen!’ Toch besloot ze de uitdaging aan te gaan.

Voor

Hoe meet je de zwaarte van een klap die nooit kwam,
zoek je de fiets waar niets mee is, die er nog staat?
De brand in een leegstaand schoolgebouw,
nooit uitgebroken, laat geen sporen na.

Hier is de eindeloze lijst van dingen die niet zijn gebeurd,
hier is de nooit betaalde prijs voor toeval, dronkenschap,
loslippigheid. Hier is het dodelijke ongeluk, de schade
die je nooit veroorzaakt hebt.

Hier klinkt de niet geslaakte kreet van twee
uit bed gebelde ouders. De stad zwermt
van ongehoord geluid. Je luistert ’s nachts
naar de zachte voetstap van die dochter
die onaangetast de trap op sluipt.

Persoonlijk spreekt mij dit eerste gedicht uit haar bundel het meest
aan omdat het mooi laat zien dat goede samenwerking van de po-
litie en partners in de veiligheidszorg tot niets leidt. Althans in de
letterlijke zin des woords: er wordt veel ellende voorkomen, maar
het is lastig om dat te meten en om daarmee de kwaliteit van werk
en samenwerking aan te tonen. Dat gegeven laat zich echter niet
vangen in cijfers en targets.

DE DERDE CORONAPARADOX:

Hoe groter het specialisme, des te beperkter de blik

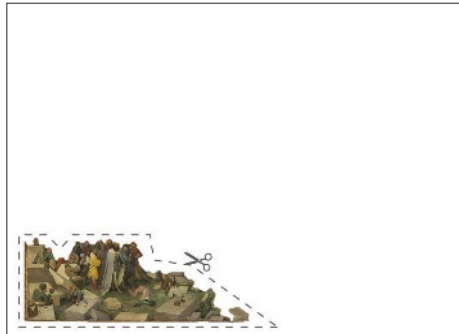
In de samenwerking bij de aanpak van verschillende vormen van geweld wordt ook een beroep gedaan op deskundigen. Maar in een tijd waarin we worden doodgegooid met termen als ‘masterclass’ en onderzoek ‘innovatief’ en ‘excellent’ dient te zijn, vraag ik me af wanneer iemand deskundig is. Door de waarde die ook aan andere oppervlakkige modewoorden als ‘out of the box’-denken en ‘creativiteit’ wordt gehecht, lijkt de term deskundigheid aan inflatie onderhevig. Gewoon je vak verstaan is niet meer voldoende. Dat de deskundige wat op zijn retour lijkt, heeft waarschijnlijk ook te maken met de misvatting dat een deskundige een alwetend orakel is dat door leken 24/7 geraadpleegd kan worden. In de zomer van 2020 was viroloog Jaap Goudsmit te gast bij *Zomergasten* van de VPRO. Hij sprak openhartig over wetenschappelijk werk waar hij op teruggekomen was en relativeerde de betekenis van wat een deskundige is. Goudsmit legde mooi uit dat de deskundigen die de tafels van talkshows bevolken en ook diegenen die buiten de camera’s om in anonimiteit hun leven in laboratoria slijten, nog nooit eerder met dit type coronavirus te maken hebben gehad. Mensen die al langer meelopen, zoals hij, hebben eerder wel al hun tanden kunnen zetten in het HIV-virus, MERS, SARS en ebola, maar COVID-19 is maagdelijk terrein. De mensen die wij nu deskundig noemen, hebben dan ook niet de wijsheid in pacht. Ze hebben wel al eerder een vergelijkbaar traject afgelegd op zoek naar een medicijn en/of een vaccin tegen een andere virale boosdoener en weten hoe lang en grillig dat pad kan zijn. We noemen hen niet deskundig omdat ze een breed veld overzien, die deskundigheid is in feite gestoeld op veel kennis van weinig. De ervaring moet bovendien ook nog leren of die eerder opgedane specifieke kennis over bijvoorbeeld ebola van pas komt bij de aanpak van COVID-19. Wat mij betreft mag je

mensen als Goudsmit met een gerust hart toch deskundig noemen: ze beginnen beter geoutilleerd aan de zoektocht naar een remedie tegen COVID-19 dan de meeste lezers van deze column. Aan de ene kant is het een paradoxaal besef, dat er zeer gespecialiseerde wetenschappers zijn die ondanks al hun kennis toch niet meteen in staat zijn de complexiteit van dit nieuwe virus te doorgronden en een remedie te bedenken. Aan de andere kant voelde ik mijn respect voor de mens Goudsmit en achting voor zijn deskundigheid juist toenemen op die momenten dat hij zijn eigen kennis en werk relativeerde en kritisch tegen het licht hield. Roel Coutinho deed in de zomer van 2020 in de media ook nog een duit in het zakje met de waarschuwing ons handelen niet volledig afhankelijk te maken van wetenschappelijk bewijs, bijvoorbeeld over de effectiviteit van het dragen van mondkapjes. Juist in een pandemie is het belangrijk om te handelen vanuit een ‘voorzorgsprincipe’, omdat je anders wel eens te laat zou kunnen zijn met de aanpak van het probleem. Weg dus met die absolute zekerheden en alwetendheid!

In de literatuur is uitvoerig de ‘paradox van expertise’ beschreven: enerzijds is de inzet van deskundigen bij complexe problemen noodzakelijk, anderzijds heeft dat geen of negatieve gevolgen als deze deskundigen niet in staat blijken de lessen uit hun vakgebied zo te verwoorden dat die hun specialisme niet tekortdoen én begrijpelijk zijn voor leken. We vragen dus nogal wat van onze deskundigen. Maar goed, het is ook ‘innovatief en creatief’ werk voor mensen die in staat zijn ‘out of the box’ te denken.

4 EEN (RECHTS)ANTROPOLOGISCH PERSPECTIEF OP ONDERZOEK NAAR SAMENWERKEN

Hiervoor heb ik uitgelegd waarom samenwerken belangrijk is en hoe het komt dat het moeilijk is. Het is relatief eenvoudig om ons te verliezen in organogrammen en abstracte plannen. Ook bij Bruegel zien we dat er in verhouding

tot de grote toren er maar een heel klein hoekje is gereserveerd waarop we de mensen goed kunnen zien: koning Nimrod, zijn gevolg en enkele handwerkslieden die aan de toren bouwen. Maar bij samenwerken in het algemeen en in het bijzonder in antropologisch onderzoek dat wil bijdragen aan het verbeteren van samenwerken, horen mensen centraal te staan. Antropologen – het woord zegt het al: de samenstelling van ‘antropos’ (ἄνθρωπος) en ‘logos’ (λόγος) uit het Grieks betekent letterlijk menskunde – zijn zeer geïnteresseerd in de beantwoording van de vraag wat het betekent om een mens te zijn. In dit hoofdstuk kom ik terug op de drie punten waarvan ik in het eerste hoofdstuk heb uitgelegd dat ze me zo enorm aanspreken in Bruegels meesterwerk. Ik sta stil bij de menselijke behoefte aan overzicht en grip, het omgaan met de beperkte maakbaarheid van het leven en tot slot meertaligheid als complicerende factor én bron van rijkdom. Wat voor onderzoeksthema’s staan mij voor de geest op het gebied van samenwerking als ik aan deze drie punten denk? En wat voegt dat (rechts)antropologische perspectief dan toe? Met betrekking tot de behoefte aan overzicht en grip zal ik

uitleggen dat torens niet per se nodig zijn. In de antropologie speelt het begrip ‘holisme’ een belangrijke rol, dat wil zeggen dat antropologen zo veel mogelijk facetten van het leven in hun onderzoek en analyses willen betrekken, waardoor een breed beeld ontstaat. Daarnaast zijn antropologen zeer geïnteresseerd in hoe mensen de wereld om hen heen beleven en gebeurtenissen in hun leven interpreteren en waarderen. Daarbij speelt het begrip ‘cultuur’ een buitengewoon belangrijke rol. Culturele factoren zijn mede van invloed op het beoordelen van succes, falen en maakbaarheid. Een belangrijke uiting van cultuur is tot slot taal. Terloops geef ik in dit hoofdstuk enkele voorbeelden van onderzoek waaraan ik op dit moment samenwerk met collega’s uit mijn netwerk, waaronder uiteraard collega’s van de OU, Avans Hogeschool en de nationale politie.

4.1 Begrip voor de behoefte aan overzicht en grip

Tussen twee haakjes: (rechts)antropologie

Over overzicht gesproken: kritische lezers zal het zijn opgevallen dat ik in deze rede bij de aanvaarding van de bijzondere leerstoel in de rechtsantropologie het woord ‘rechts’ een aantal malen tussen haakjes heb gezet. Dat heeft een reden. Niet alleen de geweldsproblematiek is breed en gevarieerd, dat geldt ook voor het veld van de antropologie. Gezien mijn belangstelling voor geweldsproblematiek en de aanpak daarvan ben ik uiteraard geïnteresseerd in de mogelijkheden en beperkingen die het recht heeft om met dit geweld om te gaan. In dit korte tijdsbestek kan ik de rechtsantropologie en haar rijke geschiedenis nooit recht doen, maar globaal kan gesteld worden dat rechtsantropologen geboeid zijn door de vraag wat mensen onder recht verstaan en de manier waarop het recht en de rechtspraak al dan niet met behulp van instituties zijn georganiseerd. Hoe kunnen individuen of groepen hun recht halen? Heeft iedereen op papier en in de praktijk dezelfde

toegang tot het recht? Kortom, hoe reguleert het recht? Bijzondere aandacht hebben verder vraagstukken met betrekking tot rechtspluralisme. Daarmee wordt onderzoek bedoeld naar het naast elkaar bestaan van verschillende (geschreven en ongeschreven) rechtsopvattingen. Een ander actueel thema is de vraag naar de universaliteit van mensenrechten (Griffiths, 1992; Von Benda-Beckmann & Strijbosch, 1986; Griffiths & Weyers, 2005; Niezen, 2010; Goodale, 2017). In mijn werk over eengerelateerd geweld heb ik mij beziggehouden met het naast elkaar bestaan van verschillende opvattingen over recht, de universaliteit van mensenrechten en mogelijkheden om via rechtshandhaving dit geweld tegen te gaan. Momenteel werk ik samen met collega's van het LEC EGG en Erik Nicolai van de Juridische Hogeschool van Fontys-Avans aan de afronding van een handboek voor politiemensen en andere professionals over het recht en het aangaan en verbreken van relaties in de multiculturele samenleving. Met Wilma Dreissen van de OU doe ik onderzoek naar mogelijkheden en beperkingen van de aparte strafbaarstelling van psychisch geweld: zal een dergelijke strafbaarstelling daadwerkelijk van toegevoegde waarde zijn voor slachtoffers? Kan de politie dat soort geweld ook adequaat opsporen en bewijzen? Of hebben we hier te maken met symboolpolitiek? In dit onderzoek gaat het om de vraag om erkenning van een bepaalde categorie slachtofferschap in het recht. Maar omgekeerd formeert het recht ook zelf categorieën (Niezen, 2010), zoals die van 'ongedocumenteerden', dat wil zeggen mensen zonder een verblijfsvergunning. Zo ben ik met Wendy Guns van de OU betrokken bij een onderzoek onder leiding van Ruben Boers van de Haagse Hogeschool en de antropologe Naomi van Stapele, lector Inclusive Education aan die hogeschool, naar de sociale gevolgen van de juridische status van 'ongedocumenteerde' voor jongvolwassenen in Nederland. Door dit stempel is voor deze jonge mensen de toegang tot onderwijs, huisvesting, werk en gezondheidszorg in belangrijke mate beperkt.

Maar naast de rechtsantropologie heb ik ook een warme belangstelling voor de organisatieantropologie (Janssen, 2020). Geïnspireerd door de bureaucratie zoals beschreven door Weber en de introductie van standaardwerkwijzen door autofabrikant Ford en de wetenschappelijke uitwerking daarvan door Taylor zijn organisaties lange tijd gezien als machines. Sinds de jaren tachtig van de vorige eeuw is er in ons land meer aandacht voor mensen en (sub)culturen in organisaties; organisatieantropologen spelen daarbij een belangrijke rol (zie bijvoorbeeld: Koot, 1995; Tennekes, 1995; Van Marrewijk & Verweel, 2005; Garsten & Nyquist, 2013; Braun & Kramer, 2015; Bakker, Cohen & Faaij, 2021). Angela Verhagen doet in het kader van haar promotieonderzoek onderzoek in het gevangeniswezen. In dit project gaat het om de vraag hoe de detentietijd de relatie tussen gedetineerde vaders en hun kinderen beïnvloedt. Wat is de invloed van een organisatie zoals een gevangenis op het leven van vaders en kinderen (Verhagen, Janssen & Claes, 2020)?

Tot slot wil ik ook hier de culturele criminologie als inspiratiebron niet onvermeld laten. Dat is een veld van de criminologie waarin in Nederland veel antropologen met verve actief zijn (Bovenkerk, Siegel & Van Gemert, 2008; Ferrel & Howard, 2009; Oude Breuil, 2011; Schuilenburg, Staring & Van Swaaningen, 2018; Janssen, 2020). Ik speel dus graag leentjebuurt bij andere richtingen binnen de antropologie en ook bij andere (sociale) wetenschappen, omdat daar voor antropologen interessante en inspirerende denkers, ideeën, theorieën en methoden te vinden zijn. Ook in de wetenschap is samenwerking relevant.

Zoek de verschillen

Bruegel heeft de toren van Babel drie keer afgebeeld. Eén exemplaar is helaas verloren gegaan. Rotterdam kan niet alleen trots zijn op de Euromast, maar ook op het feit dat de tweede overgebleven

schildering van de hand van de meester thuis is in het Museum Boymans van Beuningen. Naast het gegeven dat het om hetzelfde bouwwerk gaat, het werk waarschijnlijk ook in 1563 is vervaardigd en het eind-

resultaat wederom schitterend is, zijn er ook aanmerkelijke verschillen: zo is het Rotterdamse werk vier keer kleiner. De grote rots ontbreekt, waarop de Weense toren zo prominent leunt. In 010 zijn de wolken dramatischer en is het kleurgebruik ook donkerder. De toren is meer afgebouwd (Van Mander, 1604; Kroonenberg, 2014; Oberthaler et al., 2019). Voor vandaag heb ik er bewust voor gekozen om het andere schilderij centraal te stellen. De doorslaggevende reden daarvoor was voor mij dat op de Weense versie de aanwezigheid van mensen duidelijker is. Op het Rotterdamse doek staan ruim duizend mensen, maar het zijn maar stipjes. Dat is voor mij het belangrijkste verschil tussen beide fraaie werken. Als sociale wetenschapper ben ik nu eenmaal volop geïnteresseerd in alles wat leeft: dier en mens (Janssen, 2019a) en aangezien ik het kunstwerk inzet om vrijelijk over mijn eigen werk na te kunnen denken, lukt me dat het best met die andere toren. Ik raad wel aan om het tv-programma *Het geheim van de meester* over dit schilderij nog eens te bekijken. In dat programma trachten deskundigen het schilderij te reconstrueren door precies als de grote meester te werk te gaan. *En passant* vertelt historicus Thijs Hagendijk dat Bruegel zelf vaak als een antropoloog te werk ging: de anekdote gaat rond dat hij als boer verkleed de boerenkermis bezocht om zo op zijn gemak mensen te kunnen observeren en later te schilderen.

'Holisme' als het antropologische antwoord op torenbouw

Zijn al die disciplines en wetenschappen dan onderling uitwisselbaar? Heeft de antropologie dan niets eigens of exclusiefs? Integendeel, de sociale wetenschappen delen veel, maar bijzonder aan de antropologie is de holistische blik. Holisme speelt op verschillende manieren een rol in de antropologie. Ongeacht de onderzoeksvragen waarmee antropologen op pad gaan, willen zij zo veel mogelijk facetten van het menselijk leven in hun observaties vangen. Maar holisme is meer dan het kritiekloos op een hoop gooien van verschillende waarnemingen. Op theoretisch niveau gaat het om de vraag hoe verschillende theorieën en verklaringen zich tot elkaar verhouden en of ze al dan niet met elkaar in verband kunnen worden gebracht. Op methodologisch niveau moeten we ons afvragen of en hoe we de uitkomsten uit verschillende bronnen en methoden aan elkaar kunnen relateren zonder dat we appels met peren vergelijken (Ellen, 2010). Antropologen zijn geen torenbouwers die van boven naar beneden kijken. Zij willen van dichtbij grijpen hoe mensen op tal van manieren betekenis geven aan hun leven, aan wat ze doen en meemaken en daaraan overzicht en grip ontleen. Vergelijk dit maar met de systemische aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties die ik eerder beschreven heb (zie verder over de relatie tussen antropologie en sociaal werk: Ter Horst, 2017). Die holistische benadering kan een belangrijke rol spelen bij het tegengaan van geweld in de vorm van reductie van complexiteit. Voor mij is daar onlosmakelijk mee verbonden hoe de veiligheidszorg is ingericht en hoe slachtoffers, daders en anderen die zorg ervaren. Is die zorg goed herkenbaar en toegankelijk? Is er een torenspits ter oriëntatie? En als de weg naar hulp gevonden is, krijgen mensen dan ook waar ze behoefte aan hebben? Onderzoek naar dit soort vragen hoort niet alleen op hogescholen maar ook op universiteiten thuis. Ik maak in gesprekken met onderzoekers en studenten geregeld mee dat er minder belangstelling is voor hoe een en ander in de praktijk geregeld is – dat is een van de redenen waarom ik in deze tekst een aantal kaders heb bijgevoegd met globale schetsen

van hoe een aantal zaken in Nederland geregeld is wat betreft de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties –, de meeste aandacht gaat uit naar de bestudering van het geweld zelf, net alsof de handel en wandel van professionals daar geen invloed op zou hebben. Maar vanmiddag heb ik duidelijk willen maken dat de manier waarop we dat geweld aanpakken voor betrokkenen ook onderdeel uit kan gaan maken van de gewelddadige ervaring. Voor hen doet het er op hun weg door en langs (overheids)instituties toe hoe ze bejegend en behandeld worden. Dat lijkt mij dan ook een wezenlijke onderzoeksvraag die niet achterwege kan worden gelaten, omdat dan niets meer van dat holisme overblijft. Dat is dan ook geen ‘platte’ of ‘toegepaste’ onderzoeksvraag. Integendeel, het gaat hier om niets minder dan onderzoek naar de relaties tussen burgers en de staat, die roept om *stategraphy* (Thelen, Vettters & Von Benda-Beckmann, 2018).

4.2 Omgaan met de beperkte maakbaarheid

(Over)leven en cultuur

Mensenlevens verlopen lang niet altijd zoals we ons hadden voorgesteld of gepland. Dat tere leven is maar beperkt maakbaar. Elk leven kent geluk en tegenslagen, soms verwacht, maar ook uit onverwachte hoek. We zijn sociale dieren en hebben elkaar nodig, niet alleen om te overleven, maar ook om ons leven kleur te geven en de moeite waard te maken. Hoe we met elkaar omgaan, onze voorkeuren en antipathieën bij de selectie van bondgenoten en samenwerkingsverbanden, wordt mede beïnvloed door culturele factoren. En als er iets kenmerkend is voor de antropologie, dan is het wel de aandacht voor cultuur. Cultuur is een zeer ruim begrip. Vanwege de centrale positie van dit begrip in de antropologie is in daar in de loop der jaren veel over gesteggeld. Wetenschappers die ook aandacht hebben voor andere dan menselijke dieren stellen dat cultuur in feite alles is wat we niet genetisch doorgeven: van de manieren waarop het eten bereid wordt tot en met het begroeten van

soortgenoten en van het inrichten van de plekken waar gewoond wordt tot en met het schrijven van een oratie: dat zijn allemaal culturele manifestaties. Taal, symbolen, religie, het hoort er allemaal bij. Door die wijdheid en alomvattendheid heeft het dan ook iets ongrijpbaars (Ellen, 2010; Janssen, 2019a, 2020). Toch hoop ik meer aan de weet te komen over de invloed van cultuur door me met collega's en studenten te verdiepen in verschillende soorten samenwerking bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Op dit moment heb ik belangstelling voor vier vormen van samenwerking. De eerste is de samenwerking tussen juristen en niet-juristen. In de tweede plaats boeit mij de samenwerking tussen mensen met kennis van techniek en diegenen die deze kennis ontberen. In de derde plaats ben ik gefascineerd door samenwerking tussen professionals aan de 'zachte' en 'harde kant' van de veiligheidszorg en in de vierde – maar zeker niet de laatste – plaats wil ik de samenwerking tussen professionals en mensen in nood onderzoeken.

Samenwerking tussen juristen en niet-juristen

Sociale wetenschappers en juristen kunnen elkaar vinden in de constatering dat het recht een belangrijke factor is in de ordening van de samenleving. Het recht normeert gedragingen: geweld door burgers – tenzij uit zelfverdediging – wordt niet getolereerd. Het recht geeft ook de bandbreedte aan waarbinnen professionals hun vak mogen uitoefenen – in het kader van privacy mogen gegevens onder strikte voorwaarden verwerkt worden. Bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties komen dan ook verschillende rechtsgebieden in beeld, uiteenlopend van strafrecht tot het familierecht en van mensenrechten tot het bestuursrecht.

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? MARIJKE MALSCH

Marijke Malsch is als hoogleraar Empirical Legal Studies verbonden aan de OU. Ik ken haar echter al veel langer. Ze is naast de OU ook verbonden aan het Nederlands Studiecencentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving (NSCR), waar ik zelf korte tijd als bestuurder aan gelieerd was en tot op heden als fellow aan verbonden ben. Maar wat veel belangrijker is dan de werkplekken die je deelt, is de inhoudelijke betrokkenheid. Haar pleidooi voor meer aandacht voor de rol van empirische kennis in het recht in relatie tot de werking van het recht, de effecten van het recht en de assumpties waarop het recht berust (Malsch, 2019), is in feite een warm pleidooi voor samenwerking tussen juridische en sociale wetenschappers. Dat multi- en interdisciplinaire samenwerking niet vanzelf gaat, heeft onder meer te maken met verschil in taal. Ook dat linguïstische aspect is een onderwerp waarvoor wij beiden warmlopen (Malsch, 2018).

Maar daar waar juristen en niet-juristen in de praktijk de handen ineenslaan om mensen te helpen die te maken hebben met geweld in de intieme kring, ontmoet ik ook veel onderling onbegrip en misverstand. Exemplarisch is het volgende voorbeeld uit mijn eerste jaar als lector aan Avans Hogeschool: bij een afstudeeropdracht over geweld in afhankelijkheidsrelaties werkten studenten van Social Studies samen met studenten van de Juridische Hogeschool. In eerste aanleg verweten de toekomstige sociale professionals de aankomend juristen dat zij mensen niet echt wilden helpen, want ze waren vooral met regeltjes bezig. De aanstormend juristen lieten zich niet onbetuigd met de opmerking ‘jullie handelen voordat je je hebt afgevraagd of je daar eigenlijk wel het recht toe hebt.’ Deze groep kon ik niet meer tot

een hechte onderlinge samenwerking bewegen, maar het was voor mij wel een eyeopener: als in de opleiding al zo veel vooroordelen over en weer bestaan, hoe moet dat dan straks in de praktijk gaan? Uit eigen ervaring bij de politie weet ik ook dat op de werkvloer niet altijd begrip is voor de zienswijzen van juristen. Tijdens mijn loopbaan heb ik echter veel juristen ontmoet die er plezier in hebben om de dialoog met andere disciplines aan te gaan. Zo werk ik momenteel aan een project met Jeroen ten Voorde, hoogleraar Straf(proces)recht aan de Universiteit van Leiden, over vormen van daderschap en deelneming bij eengerelateerd geweld ten behoeve van de strafrechtelijke aanpak van dit geweld. Ook binnen de vakgroep Publiekrecht zijn er tal van juristen waarmee het prima samenwerken is.

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? COLLEGA'S VAN DE VAKGROEP PUBLIEKRECHT

Na mijn komst naar de Open Universiteit ben ik lid geworden van de vakgroep Publiekrecht. Zoals gezegd zie ik het recht als een taal. Ik ben weliswaar geen *native speaker* – als Limburgse en niet-jurist vrees ik dat ik ook in het recht een accent heb – maar dat neemt niet weg dat ik me heel goed thuis voel bij de juristen. Ik steek veel van hen op en werk graag met hen samen: Bahija Aarass, Karianne Albers, Laurens van Apeldoorn, Eduardo Arenas Catalan, Marelle Attinger, Martine Boonk, Inez Braber, Sven Brinkhoff, Rick Bronsema, Mandy de Bruin, Jesse Claassen, Jasper Doomen; Wilma Dreissen, Bram Emmen, Wendy Guns, Gleider Hernandez, Tom Herrenberg, Lynn Hillary, Ronald Janse, Astrid Jordaans, Sander Kole, Jeroen Mensink, Sophie Naber, Rolf Ortlep, Reijer Passchier, Leon Rommy, Jan Willem Sap, Mirjam van Schaik, Nathalie Schnabl, Sarah Schoenmaekers, Mridula Shobinath, Ria Slegers, Göran Sluiter, Gerard Staats,

Litska Strikwerda, Robbert Timmers, Nicky Touw, Derk Venema, Janneke Vink, Mark Visser, Ida Wendt en Carla Zoethout.

Samenwerking tussen technologisch goed en minder goed onderlegden
Geweld in afhankelijkheidsrelaties manifesteert zich niet alleen offline, maar ook steeds meer online. De tijden zijn voorbij dat een stalker alleen fysiek postvatte voor het huis van het slachtoffer. Helaas worden slachtoffers ook via internet en sociale media achterna gezeten. En in de literatuur wordt zelfs al gewag gemaakt van vormen van geweld in de intieme sfeer die zich volledig online afspelen, zoals verkrachting van avatars (Strikwerda, 2014). Moderne communicatietechnologie brengt echter niet alleen ellende teweeg in samenwerkingsverbanden (Van der Aa, 2009). Het biedt ook een podium om maatschappelijke problemen aan de kaak te stellen en te agenderen. Bovendien hebben we tijdens de *lockdowns* ervaren hoeveel communicatiemogelijkheden de moderne techniek ons brengt (Broekhuizen et al., 2020). Er werd niet alleen online vergaderd, er kwam ook steeds meer aandacht voor de mogelijkheden van online hulpverlening en ander contact met professionals en (overheids)instellingen (Welch, Hinnant & Moon, 2004; Janssen, 2021a; 2021b). Verder beschikken organisaties en netwerken over bergen data die in het kader van preventie ontsloten kunnen worden. Zo onderzoeken bijvoorbeeld het Data Science Center Tilburg van Tilburg University, CentERdata en opvang- en hulpverleningsinstelling Sterk Huis samen de mogelijkheden van de inzet van deze *big data* om zo het ontstaan van geweld in gezinnen te voorkomen. Aan online communicatie, hulpverlening en de inzet van big data zitten natuurlijk de nodige praktische én ethische haken en ogen. Belangrijk is ook hoe een samenwerkingsrelatie wordt aangegaan: wordt in het kader van efficiency vooral ingezet op techniek? Of wordt een beroep op techniek gedaan om iets van waarde aan het werk van professionals toe te voegen (Nelissen, 2020)? Al met al is het zaak dat wetenschappers

en professionals met verstand van geweld in afhankelijkheidsrelaties de handen ineenslaan met collega's die verstand hebben van techniek op onder meer het gebied van communicatie en dataverwerking. Want samenwerking op dit technologische vlak vraagt nogal wat van professionals (zie bijvoorbeeld over botsende waarden bij de inzet van *Artificial Intelligence*: Van Belkom, 2020). Geïnspireerd door het antropologische onderzoek van Latour (Latour & Woolgar, 1986), die als sociaal wetenschapper in een laboratorium ging kijken hoe daar wetenschap werd bedreven, meen ook ik dat het belangrijk is om ons in techniek te verdiepen en na te gaan wat daar vigerende mens- en wereldbeelden zijn en beter te snappen waar we elkaar al dan niet kunnen ontmoeten. Op dit moment doe ik dat al bij Avans in samenwerking met Ben Kokkeler, die daar werkzaam is als lector Digitalisering en Veiligheid. Het zou mooi zijn als collega's van de OU daarbij aansluiting kunnen vinden.

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? WOUTER STOL

Hoewel ik technisch gezien tot het soort mensen behoor dat het verwisselen van de batterijen in de afstandsbediening bij de tv al ingewikkeld vindt, realiseer ik mij maar al te goed hoe belangrijk kennis van technologie is om iets te kunnen snappen van de invloed daarvan op de manier waarop we samenleven, zeker waar het geweld in afhankelijkheidsrelaties betreft. Wouter Stol ken ik al lang, nog van de tijd dat hij net actief was aan de Politieacademie. Deze gewezen politiemans verstaat de kunst om ook in voor mij toegankelijke taal de wereld van ICT en de daaraan gerelateerde veiligheidsproblemen iets meer toegankelijk te maken. Aan de OU houdt hij zich als bijzonder hoogleraar Politiestudies met name bezig met de boeiende wereld van politie en digitalisering (Stol, 2010). Ruim tien jaar geleden schreef hij al in zijn oratie: 'De aanranding is niet alleen fysiek maar er verschijnen ook foto's

op internet. Incidenten zonder enige verbinding met cyberspace worden zeldzaam – tenzij je natuurlijk net doet alsof die verbinding er niet is of kan zijn (...) Bij alle werk dat de politie aanpakt heeft zij dus, als zij haar werk serieus doet, ook te maken met cyberspace. Cyberspace is dus niet een zaak enkel voor digitaal rechercheurs of andere specialisten. Iedere politiemedewerker moet zijn of haar weg kunnen vinden in deze nieuwe wereld.’ Aan de OU en de Politieacademie hoop ik verder onderzoek te kunnen doen naar de relatie tussen offline en online geweld in afhankelijkheidsrelaties en de aanpak daarvan (Janssen, 2021b).

De ‘harde’ en de ‘zachte’ kant van de veiligheidszorg

Door mijn werk bij de politie en mijn rol als lector aan een hogeschool waaraan ook veel sociale professionals worden opgeleid, ben ik bijzonder geïnteresseerd in de samenwerking tussen wat ook wel de ‘harde’ en de ‘zachte’ kant van de veiligheidszorg worden genoemd. De dichotomie ‘hard’ en ‘zacht’ vind ik eerlijk gezegd niet helemaal recht doen aan de complexe realiteit, maar de meesten begrijpen wel snel wat ermee wordt bedoeld: partijen als de politie en het openbaar ministerie – de justitiële kant – worden doorgaans tot de ‘harde kant’ gerekend: daar wordt opgespoord en gehandhaafd en in acute nood geholpen. Met de ‘zachte kant’ wordt dan gerefereerd aan hulpverlening. Het ongelukkige van die tweedeling is dat het de taken van zowel de justitiële partners als van de hulpverlening onnodig versimpelt en wederzijdse stigmavorming stimuleert. Zo heb ik al eens geschreven over de naïeve ‘schapen’ die in de opvang werken en rücksichtslose ‘cowboys’ die politiebureaus zouden bevolken (Janssen, 2020; zie ook: Synhaeve & Jansen, 2021). Maar de politie helpt ook en de hulpverlening stelt op haar beurt eveneens grenzen. Aard van het uit te oefenen werk, taken en plichten zijn wel anders, maar allemaal onontbeerlijk bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties. Als het gaat om samenwerking

ben ik dan ook zeer geïnteresseerd in de wijzen waarop deze werelden elkaar weten te vinden.

Last but not least: samenwerken met mensen in nood

Al die moeite om tot goede samenwerking te komen heeft maar één doel: mensen die betrokken – niet alleen slachtoffers en getuigen, maar ook daders – zijn bij geweld in afhankelijkheidsrelaties verder helpen. Voor en met hen doen we het toch allemaal? Ik ben vooral getriggerd door dat ‘met hen’. Hiervoor heb ik al het een en ander verteld over wat de overheid van haar burgers verwacht. In dat verband heb ik gesproken over het beroep op eigen kracht. Maar wat verwacht de burger dan van de overheid? Kunnen mensen uit de voeten met dat verhaal over hun eigen kracht? Het is zorgelijk als verwachtingen van de overheid ten aanzien van burgers en omgekeerd sterk uiteen gaan lopen (Tjeenk Willink, 2018). Maar met een kritische blik op ‘eigen kracht’ zijn we er maar half. Als het dan toch zover komt dat burgers een beroep doen op professionals in de veiligheidszorg, is het belangrijk om als antropoloog aandacht te besteden aan de manier waarop contact en ondersteuning door mensen in nood ervaren en gewaardeerd worden. Als we echt iets voor deze mensen willen betekenen, nemen we hun ervaringen serieus (zie ook: Doornenbal et al., 2016; Storms, Andries & Janssens, 2020).

4.3 Meertaligheid als complicerende factor én bron van rijkdom

Woorden zijn belangrijk

Hoe we naar de wereld kijken, geven we weer in taal. Van jongsaf aan leren we taal en hoe we ons tijdens ons leven ontwikkelen, wordt gereflecteerd in onze taal. Dat maakt taal ook zo intiem: je eigen taalgebruik is een verslag van je reis door het leven. Zo hoort u bij mij nog steeds een Limburgs accent, maar ook uitdrukkingen die ik in mijn

studietijd en bij de politie heb opgepikt. Bij sommige groepen – familie, vrienden en collega's – voel je herkenning, bij andere distantie. Taal bindt en separeert. Denk maar eens aan symbolisch geweld en wat ik zojuist beschreef over misverstanden tussen juristen en niet-juristen, technici en mensen die daar minder kaas van hebben gegeten, de 'harde' en de 'zachte' kant van de veiligheidszorg en het jargon van professionals versus de spreektaal van mensen die een beroep op hen doen. Taal kleurt mede onze identiteit (zie bijvoorbeeld: Cornips, De Rooij & Stengs, 2017). Dat proces van betekenisverlening is buitengewoon complex en leidt tot verschillende 'woordwerelden', die op grote afstand van elkaar kunnen staan en waarin woorden verschillende betekenissen kunnen hebben. Burgers en professionals en professionals onderling verstaan elkaar helaas lang niet altijd goed (Brinkgreve, Koenen & Bloemink, 2020).

What's in a name? Van vrouwenmishandeling naar geweld in afhankelijkheidsrelaties

Een van de beroemdste verhalen over een ongelukkige liefde en ruzie in de familie met een gewelddadige afloop is ongetwijfeld *Romeo en Julia* van William Shakespeare. Een veel aangehaalde zin uit dit drama is: 'What's in a name? that which we call a rose by any other name would smell as sweet.' Volgens de grote bard maakt het niet uit hoe je een roos noemt, de bloem blijft toch lekker ruiken. Antropologen en ook andere sociale wetenschappers zullen het echter niet met hem eens zijn. Want het maakt wel degelijk uit hoe we iets noemen. Zo wordt in 1987 nog in het *Tijdschrift voor Criminologie* beschreven hoe de politie tot in de jaren '80 van de vorige eeuw bij geweld achter de voordeur regelmatig sprak over 'interne problemen' en 'onenigheid' (Zoomer, 1987; zie ook: Wöstmann, 1988). Mede door de vrouwenbeweging kwam de term 'vrouwenmishandeling'

op, die zich uiteindelijk ook een plek in het overheidsbeleid wist te veroveren (Römkes, 2008). Vervolgens werd de stap gezet naar de term 'huiselijk geweld'. Lang werd namelijk gedacht dat vrouwen vooral last hadden van enge mannen in bosjes (Zoomer, 1990). Maar het besef dat veel leed berokkend wordt door bekenden, maakte de weg vrij voor 'huiselijk geweld' en inmiddels wordt gesproken over het ruimere begrip 'geweld in afhankelijkheidsrelaties', dat ook geweld tussen bekenden buiten gezin en familie, bijvoorbeeld in instellingen of op het werk, incorporeert. De term 'geweld in afhankelijkheidsrelaties' is trouwens een Nederlandse vondst. Internationaal wordt sterk gepleit voor de term 'geweld tegen vrouwen' en is Nederland al eens gekapitteld door de Groep van deskundigen inzake actie tegen geweld tegen vrouwen en huiselijk geweld (GREVIO) over de manier waarop in Nederland gestalte wordt gegeven aan het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen, zoals dat is uitgewerkt in het ook door Nederland geratificeerde Verdrag van Istanbul. De critici vinden dat de term 'geweld in afhankelijkheid' te weinig benadrukt dat vrouwen meer risico lopen op slachtofferschap en schade (zie verder: Janssen, 2016a; Groene et al., 2019; Arslan & Smits, 2020; Guns & Janssen, 2020). Met dat laatste ben ik het overigens niet eens. Uiteraard neem ook ik waar dat vrouwen onevenredig veel lijden onder geweld in de intieme sfeer, maar het beeld is niet zwart-wit. Er zijn helaas ook vrouwen die het ontstaan van geweld in de hand werken en mannen die slachtoffer worden van dit soort geweld. Een grote verdienste is mijns inziens dan ook dat we inmiddels in Nederland ook opvanglocaties voor mannen hebben. Vrouwen in nood willen verder lang niet altijd dat een relatie stopt, maar vooral dat het geweld stopt. Om dat te bereiken is uiteraard kritisch (zelf)onderzoek nodig naar de rol van alle betrokkenen, maar daarbij gaat het niet zozeer om een gender-neutrale aanpak in die zin dat machtsverschillen niet benoemd worden. Het zou moeten gaan om een gendersensitieve benade-

ring, waarbij op genuanceerde wijze rekening gehouden wordt met verschillen tussen de rollen en machtsposities van mannen en vrouwen. Het is belangrijk dat we van de aanpak van geweld tussen mannen en vrouwen geen strijdmodel maken, waarbij mannen vooral als probleemveroorzakers worden aangeklaagd. Natuurlijk moet wangedrag aan de kaak worden gesteld en veroordeeld, maar daarnaast moeten mannen ook als onderdeel van de oplossing van het geweldsprobleem worden benaderd (zie ook: Walby et al., 2017; Janssen & De Vaan, 2021).

Volgens de geoloog Salomon Kroonenberg wordt in het Bijbelboek Genesis het verhaal andersom verteld: ‘Want eerst waren er talen, toen moesten vele anderstaligen samen de toren bouwen en daardoor ontstond die éne taal’ (2014: 109). Hoe het ook zij, de torenbouw in Babel stagneerde op het moment dat meertaligheid inzette. En ook in menig overleg tussen samenwerkende partners heb ik de hartenkreet gehoord dat we dringend op zoek moeten naar een gemeenschappelijke taal en definities om verwarring te voorkomen. Dan zou kunnen door samen een nieuw jargon te ontwikkelen of door het jargon van een dominante partner tot nieuwe gemeenschappelijke hypertaal te laten promoveren. Maar is dat nu echt de enige weg om samenwerking mogelijk te maken? Houden we ons zelf niet voor de gek? Wordt met een nieuw brouwsel niet een nieuw jargon gecreëerd dat het resultaat is van de homeopathische verdunning van eerder gevoerde discourses? Doet de opgedrongen taal van een partner werkelijk onderlinge afstanden wegvallen?

Een veelheid aan talen: een last of een weelde?

Als ik in dit hoofdstuk over talen spreek, heb ik het over het jargon van verschillende professionals. Maar hoe zit dat dan met formele talen? De al eerder door mij aangehaalde De Swaan zegt daarover het volgende: '[H]et ideaal van een veelheid van talen [wordt] met de mond beleden (...) Maar in de praktijk gaat bijna overal de voorkeur uit naar één, hooguit twee talen boven alle andere' (De Swaan, 2002: 229). Het Engels neemt daarbij een hypercentrale positie in, mede geholpen door het koloniale verleden. Tot halverwege de 20e eeuw steunden taalwetenschappers de verspreiding van de standaardtaal van de staat en van de politieke en economische elite. Maar daar is een kentering in gekomen en taalwetenschappers trachten nu vooral kleinere en meer perifere talen te beschermen. Het besef is gekomen dat er geen superieure talen zijn. Bovendien dreigt een aantal van die kleine talen uit te sterven en linguïsten werpen zich op als ecologen die met uitsterven bedreigde dieren beschermen. Dat laatste is niet zo makkelijk, want als er veel talen zijn, hebben de mensen toch behoefte aan een centrale taal met een grote communicatiewaarde. Dat werkt dan weer in het voordeel van een taal als het Engels, die daarmee weer aan dominantie wint. Maar als iedereen overstapt op het Engels, kunnen we ons afvragen wat dat dan weer voor gevolgen heeft voor de kwaliteit van het Engels: wordt dat niet een rommeltje als zoveel niet-*native speakers* die taal gaan verhaspelen? Maar als we blijven volharden in veeltaligheid, zitten we met enorme kosten rondom tolken en vertalen. De Swaan maakt de balans als volgt op: 'De complexe taalconstellaties die tegenwoordig in zo veel delen van de wereld voorkomen laten een grote verscheidenheid aan uitdrukkingsmiddelen toe, een wisseling van codes, een mengeling van genres en een vermenging van vocabulaires. Ze dwingen tot schipperen en improviseren, tot het overbruggen, negeren en manipuleren van culturele verschillen en

afwijkende tradities. Ze bieden de mogelijkheid om leenwoorden en vreemde zegswijzen over te nemen en om gebruik te maken van dubbelzinnigheden en woordspelingen, van grappen, listen en plagerij. Met andere woorden, ze maken het mogelijk en noodzakelijk om afwisselend op te treden op verschillende niveaus. Kortom, een veelheid van talen is een last en een weelde' (De Swaan, 2002: 237-238). Wie overigens meer wil weten over de historische ontwikkeling van meertaligheid en de rol van het Nederlands in ons land, raad ik het volgende boek aan: Van Oostendorp & Van der Sijs, 2017.

Daar heb ik zo mijn twijfels over. Die behoefte aan een gezamenlijke taal hangt ook sterk samen met de opvatting dat meertaligheid een straf is. Toegegeven, het kan knap lastig zijn, maar is het niet ook een groot geschenk? In Babel trokken de mensen er pas op uit nadat zij elkaar niet meer verstonden. Zouden wij ook niet CO₂-neutraal op reis kunnen gaan in elkaars hoofden om die andere woordwerelden – van de politie, juristen, hulpverleners, slachtoffers, daders, de lijst is oneindig – te ontdekken? Als je je serieus probeert te verdiepen in taal van anderen, merk je automatisch dat je ook kritisch naar je eigen taal kijkt. Zo vind ik dat ik beter ben gaan schrijven door het geven van onderwijs en mijn ervaringen bij de politie (Janssen, 2020). Kortom, zouden we op die ontdekkingsreis geen nieuwe diepten aan kunnen boren? Dat vraag ik me af en met dit thema zou ik in de komende jaren dan ook graag aan de slag willen.

Wie goed schrijft, die blijft

De ontdekkingsreis naar de betekenis van woorden voor verschillende groepen mensen betrokken bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties is een precies en zorgvuldig karwei. Het ver-

eist een goede taalvaardigheid. Dat brengt mij bij een ander punt. In het voorjaar van dit jaar uitte ik in de NRC mijn zorgen naar aanleiding van het verschijnen van een rapport van de Onderwijsinspectie over de schrijfvaardigheid van basisschoolleerlingen. Ik kan het niet laten deze hier te herhalen, omdat het me zo aan het hart gaat: ongeveer een kwart van de leerlingen verlaat de basisschool met een vaardigheid onder het wettelijk vastgestelde niveau, en in het speciale basisonderwijs geldt dat voor tweederde. Terecht wordt opgemerkt dat goed kunnen schrijven een basisvaardigheid is om zelfstandig aan het maatschappelijk leven te kunnen deelnemen (Inspectie van het Onderwijs, 2021). Maar ik wil nog een stap verder gaan: voor (samenwerkende) professionals in de veiligheidszorg is goed kunnen schrijven een vereiste om goed hun werk te kunnen doen. Lang niet elke professional heeft de gave van het woord. Dat zie ik ook in het onderwijs aan toekomstige professionals bij de begeleiding van studenten. Ik heb het niet alleen over taal- en schrijffouten. Bij schrijfvaardigheid gaat het erom dat je in staat bent een verhaal met een kop en staart te vertellen, waarin je laat zien dat je hoofd- en bijzaken kunt scheiden en een gedegen argumentatie kunt uitwerken. Verslaglegging in dossiers hoeft echt niet uit literaire teksten te bestaan. In beroepsopleidingen is het niet ons doel om toekomstige Nobelprijswinnaars voor de literatuur klaar te stomen, maar goed rapporteren wordt vandaag de dag wel erg stiefouderlijk behandeld. Ik snap natuurlijk dat mensen niet bij de politie gaan werken of in de hulpverlening empuoi zoeken omdat ze graag dossiers maken. Maar we zouden toch meer dan nu het geval is uit moeten dragen dat een degelijk stuk schrijven tot de elementaire vaardigheden behoort om goed te kunnen functioneren. Schrijven is natuurlijk een weinig sexy activiteit waarmee je als organisatie of opleiding in wervingscampagnes voor nieuwe collega's of studenten de blits kunt maken. Maar laten we alsjeblieft niet vergeten dat alles wat professionals voorheen aan het papier en tegenwoordig

aan de computer toevertrouwen een enorme impact kan hebben op de levens van de mensen waarover gerapporteerd wordt: ze kunnen bijvoorbeeld gedetineerd raken of uit de ouderlijke macht ontzet worden. In een rechtsstaat als de Nederlandse moeten burgers erop kunnen vertrouwen dat professionals de verslaglegging over hen zo degelijk en deugdelijk proberen te doen. De onderwijsinspectie heeft besloten van schrijfvaardigheid een speerpunt te maken. Dat ondersteun ik van ganser harte en ik bied me bij deze aan om aan leerlingen uit te komen leggen waarom dat zo belangrijk is voor als je als later groot bent en bij de politie wilt. Want wie goed schrijft, die blijft!

Ik sta te trappelen om met collega's van de OU, Avans Hogeschool en de PA verder onderzoek te initiëren naar de kwaliteit van de verslaglegging in dossiers over geweld in afhankelijkheidsrelaties, en de mogelijkheden om die te verbeteren.

Tussen de regels door lezen in processen-verbaal

‘Enkele eeuwen geleden werden vonnissen en arresten nog met de pen geschreven en als er meerdere exemplaren nodig waren, moesten zij steeds opnieuw worden overgeschreven. Tegenwoordig is een druk op de knop voldoende om een schriftelijk stuk te vermenigvuldigen en te verspreiden. Het Nederlandse strafproces heeft ondanks alle veranderingen door de tijd heen een sterk schriftelijk karakter behouden. Het proces-verbaal is de ultieme uiting van deze schriftelijkheid.’ Met dit statement opent een rapport over het proces-verbaal waaraan mijn collega aan de OU Marijke Malsch meewerkte (Malsch et al., 2015). In dat rapport wordt ook uitgelegd dat ondanks de belangrijke rol van het proces-verbaal er in de prak-

tijk nogal wat verschillen zijn in de vervaardiging ervan: het kan zijn dat de verhoorvragen worden opgenomen in dit belangrijke stuk, maar de monoloogvorm komt ook voor. De ene verbalisant is langer van stof dan de andere omdat hij of zij bijvoorbeeld ook tal van non-verbale signalen opschrijft of vooral letterlijk weergeeft wat er gezegd is en minder samenvat (zie ook: Vredevelde, Kesteloo & Van Koppen, 2016). Al met al zijn dit geen onschuldige verschillen. Malsch en haar collega's laten zien dat verschillende processen-verbaal over één incident tot andere beoordelingen leiden. Tussen de regels door lezen beoordelaars dus iets anders. Nu is dit nog binnen een organisatie. Het vergt weinig fantasie om te bedenken wat voor enorme verschillen in de beleving en interpretatie van waarneming kunnen ontstaan als daar professionals met verschillende disciplinaire en institutionele achtergronden bij betrokken zijn.

Tot slot: taal en toegankelijkheid van wetenschappelijk werk

Ik prijs me gelukkig dat binnen de Open Universiteit in het algemeen en binnen de rechtenfaculteit in het bijzonder zoveel waarde wordt gehecht aan toegankelijke wetenschapscommunicatie. Op deze plek wil ik er nu nog niet te veel over verklappen – dat is voor een andere keer – maar samen met mijn collega's Sven Brinkhoff, Ronald Janse en Janneke Vink hebben we een mooi project hierover in voorbereiding. Maar als antropoloog wil ik nog een stap verder gaan: de mensen waarin je uit hoofde van je onderzoek geïnteresseerd bent, mag je niet reduceren tot objecten. Antropologie behelst per definitie samenwerking en laat zich niet vanuit een ivoren toren bedrijven. wij komen nergens zonder de handen ineem te slaan met de mensen waaronder wij onderzoek doen: wij doen onderzoek voor, met en bij mensen. Om die reden hecht ik eraan dat de mensen waarover en waarvoor wij schrijven, kunnen lezen wat wij over hen aan het papier toevertrouwen (Pels et al., 2018; Janssen, 2020). In mijn hele loopbaan heb ik zo nu en

dan uit de wetenschap kritiek ontvangen dat ik het allemaal leuk kan vertellen en opschrijven, maar dat die kwaliteit mijn werk soms ook oppervlakkig maakt. Mijn gedachten zullen heus niet altijd even diep zijn geweest, maar ik kan me toch niet aan de indruk onttrekken dat in de optiek van een aantal critici 'echte' wetenschap blijkbaar minder goed leesbaar is. Het is echter alles behalve eenvoudig om toegankelijk te zijn zonder de complexe realiteit geweld aan te doen. Hoewel me dat blijkbaar niet altijd is gelukt, is dat wel waar ik hier aan de OU de komende jaren naar blijf streven. Want onleesbaar schrijven is in feite ook een vorm van geweld.

MAG IK EVEN VOORSTELLEN? DE ONDERSTEUNING BIJ DE VAKGROEP PUBLIEKRECHT

De vakgroep Publiekrecht heeft een aanzienlijke omvang. Die docenten en onderzoekers zouden echter niet veel voor elkaar krijgen zonder samenwerking met de collega's van de ondersteuning. Zij mogen dan ook niet ontbreken in dit overzicht: Kirby de Bock-Pouwels, Leonie Boon-Daalmeijer, Merijn Cornelissen, Amy Daemen, Eva Gubbels, Nicolle Gruisen, Petra de Munnik, Jolein Rijkers, Marianne Schins, Véronique Smits, Monique Slangen, Miriam Wigman -Van Wessel en Wendy de Zee-Lemmens.

DE VIERDE CORONAPARADOX:

Essentiële beroepen worden niet op waarde geschat

In 1958 verscheen het essay *I Pencil* van de Amerikaanse econoom Leonard Read. In dat stuk laat hij een potlood vertellen hoeveel mensen er nodig zijn om zo iets ogenschijnlijk eenvoudigs te fabriceren als een potlood. Toegegeven, Read gebruikt het vervaardigen van een potlood als een metafoor om de vrije markt te bepleiten – de onzichtbare hand die complexe productieprocessen in goede banen leidt – maar als antropoloog zie ik iets anders in dit voorbeeld: het verhaal van het potlood laat zien hoe complex de wereld is en hoe ‘alles met alles’ samenhangt. Daar moest ik aan denken toen aan het begin van de COVID-19-pandemie het debat losbarstte over essentiële beroepen. Wie mocht zijn kroost nog in de kinderopvang stallen? Al met al bleek het niet veel moeite te kosten om in rap tempo een lijst te fabriceren met vitale beroepen. Op die lijst prijkten onder meer beroepen in de (veiligheids)zorg, het onderwijs, de logistiek, het transport en niet te vergeten de voedselketen, met als ultieme sluitstuk de supermarkten. Ik zou in dit verband beslist niet de door de antropoloog David Graeber (2018) gemunte term *bullshit jobs* – nutteloos werk waarvan de werknemer zelf het bestaan ook niet kan rechtvaardigen – willen gebruiken, want dat zijn deze werkzaamheden beslist niet. Maar het is opvallend dat ondanks het gegeven dat we er afhankelijk van zijn, deze activiteiten doorgaans door velen ter kennisgeving worden aangenomen. Er kleeft weinig prestige aan. Tijdens de lockdowns waren de meesten onder ons maar wat blij dat de gezondheids- en veiligheidszorg bleven draaien, het vuilnis werd opgehaald en onze voedselvoorziening overeind bleef. De medewerkers van supermarkten werden opeens met andere ogen en meer waardering bekeken. Volgens cruyffiaanse logica heeft elk nadeel zijn voordeel. Het had mij zo mooi geleken als de coronacrisis breed en blijvend het besef had

doen indalen dat we in onze complexe samenleving elkaar allemaal nodig hebben en dat iedereen dan ook respect verdient. Maar naar-mate er medisch wat meer licht aan het einde van de tunnel begon te gloren – denk aan de komst van vaccins – en de zorgen over de invloed van de virusbestrijding op de economie bleven toenemen, leek dat recent geuite respect voor vitale maar doorgaans slecht betaalde werkzaamheden als sneeuw voor de zon te verdwijnen. In De Volkskrant van 17 maart 2020 verzucht hoogleraar arbeidsmarkt Ton Wilthagen van de Universiteit Tilburg dan ook: ‘Deze crisis leidt tot een ‘back to basic’-beweging. We gaan herbezinnen wat echt belangrijk is voor de samenleving (...) [a]ls we straks allemaal virusvrij zijn, kunnen deze sectoren nog even fijntjes verwijzen naar deze lijst en hoe hard ze nu werken.’ En dan vult Monique Kremer van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) aan: ‘We hebben nu misschien een heel helder beeld van hoe belangrijk die sectoren zijn, maar als we straks in een crisis belanden, is het de vraag of we de financiële middelen hebben om daaraan tegemoet te komen. Het is een zure paradox.’ Die angst en dat paradoxale gevoel deel ik: hoewel het besef van onderlinge afhankelijkheid is toegenomen, heeft dat geen blijvende impact gehad op de (materiële) waardering. Net als bij Read ruim een halve eeuw geleden in zijn essay over de geboorte van een potlood, lijkt de lokroep van het marktdenken wederom buitengewoon dominant.

DANK

Toen ik enige tijd geleden in mijn omgeving bekendmaakte dat ik bijzonder hoogleraar rechtsantropologie aan de Open Universiteit zou worden, werd mij vaak gevraagd of ik nu niet helemaal gek was geworden. ‘Wat moet je nu met drie banen?’, was een veelgehoorde reactie. Was ik met andere woorden niet mijn eigen toren van Babel aan het bouwen? Het is inderdaad een volle werkweek en inmiddels heb ik er ook nog een vierde baan aan toegevoegd als lector aan de Politie-academie. Het is echter uitvoerbaar omdat ik me de hele tijd maar met één onderwerp bezighoud: geweld in afhankelijkheidsrelaties. Ik voel me bevoorrecht dat ik in een positie verkeer dat ik over dit belangrijke onderwerp nu als politieambtenaar, lector en hoogleraar mag nadenken. In mijn optiek is wetenschap er om te dienen en zie ik mijn rol als een verbindende schakel tussen wetenschap en samenleving. Om bij het werk van Bruegel te blijven: ik ben geen koning Nimrod die de bouwplaats betreedt.

Want ondanks het belang van mijn taak is enige bescheidenheid wel op zijn plaats. Net zoals de toren van Babel almaar niet is afgebouwd, zo realiseer ik mij ook dat ik geweld in onze samenleving niet kan stoppen. Ik heb de wijsheid niet in pacht en op tal van plekken in deze oratie heb ik namen van collega’s aan de Open Universiteit genoemd waarvan ik de specifieke expertise hogelijk waardeer en waar ik graag mee samenwerk. Maar nu wil ik de partijen bedanken die deze bijzondere leerstoel hebben mogelijk gemaakt: het College van Bestuur van Avans Hogeschool en de stuurgroep van het Expertisecentrum Veiligheid aan deze hogeschool, de korpsleiding van de nationale politie en het hoofd van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld (LEC EGG), alsmede de leiding van Valente. Bij Avans ben ik in het bijzonder dank verschuldigd aan Ron Tenge, voorzitter van de stuurgroep, die van meet af aan enthousiast

was over deze leerstoel. Bijzonder is de rol van Emile Kolthoff geweest. Hij ging me al voor als lector bij Avans én hoogleraar bij de Open Universiteit en heeft deze waardevolle combinatie ook voor mij mede mogelijk gemaakt. Bij de politie ben ik korpschef Henk van Essen en de leden van de korpsleiding Liesbeth Huyzer en Hanneke Ekelmans erkentelijk voor hun voortdurende belangstelling voor het opzetten van deze leerstoel. Een groot woord van dank ben ik verschuldigd aan Willem Timmer, hoofd van het LEC EGG. Willem is altijd een enthousiast pleitbezorger geweest van samenwerking tussen wetenschap en beroepspraktijk. Met hem blijf ik mij graag inzetten voor de aanpak van het helaas nog altijd actuele eerdergerelateerde geweld. Bij Valente heeft Johan Gortworst een belangrijke rol gespeeld bij de realisatie van deze leerstoel. Het is niet te merken dat hij inmiddels met pensioen is, want hij volgt de actuele debatten over geweld in afhankelijkheidsrelaties in woord en geschrift op de voet. Ook Esmé Wiegman, directeur van Valente, wil ik hier graag danken voor haar warme betrokkenheid. Uiteraard ben ik veel dank verschuldigd aan het College van Bestuur en het Faculteitsbestuur van de Open Universiteit voor het in mij gestelde vertrouwen.

Joris Bekkers van Boom uitgevers in Den Haag ben ik zeer erkentelijk voor het mogelijk maken van deze fraaie uitvoering van de oratie. Wij delen de visie dat de toegankelijkheid van teksten vergroot wordt door goede vormgeving. In dat verband wil ik ook Johan Gortworst, Henk Huisjes, Willem Timmer en Ine van Zon bedanken voor hun opbouwende kritische lezing van een eerdere versie van deze oratie.

Maar samenwerking is niet alleen in het hier en nu belangrijk. Ik ben waar ik nu ben door de inzet van velen in mijn verleden. Ik heb heel veel geleerd van de mensen waarover, waarvoor en waarmee ik onderzoek heb gedaan: slachtoffers, plegers en getuigen van geweld en professionals in de veiligheidszorg die een rol in de aanpak van geweld spelen. In de wetenschap heb ik verschillende leermeesters gehad: Frank Bovenkerk heeft me wegwijs gemaakt in de wondere wereld van de culturele antropologie en Martin Moerings heeft mijn belang-

stelling gewekt voor instituties in het veiligheidsdomein. Dankzij Willem de Haan en Jan Nijboer ben ik begeesterd geraakt van de criminologie. Bovendien heeft Willem bij mij ook de interesse voor geweldsproblematiek gewekt en de liefde voor heldere taal bestendigd. Bij de aanpak van geweld heb ik geleerd hoe belangrijk een beetje aandacht kan zijn om levens een positieve wending te geven. Op mijn beurt ben ik mijn leermeesters en mijn huidige collega's zeer dankbaar voor het feit dat zij mij hebben opgemerkt en in mij hebben geïnvesteerd door met me samen te werken. Ik hoop in de functie die ik vandaag zo feestelijk aanvaard, hetzelfde te betekenen voor studenten en collega's.

Tot slot wil ik mij tot mijn ouders richten. Door mijn werk heb ik helaas maar al te vaak gezien wat het met mensen doet als hun mogelijkheden om te groeien worden ingekapseld of afgekapt. Eerder heb ik al eens beschreven dat mijn vader aanvankelijk niet onverdeeld gelukkig was toen ik als tiener Limburg wilde verlaten om culturele antropologie te gaan studeren. 'Kind, je kunt goed leren, ga toch naar de heao.' Achterliggende gedachte was dat inmiddels dat wat toen het hoger economisch en administratief onderwijs heette, mij een (financieel) onzekere toekomst zou besparen. Mijn verweer dat prins Charles ook aanvankelijk voor die studie had gekozen, sterkte hem in het idee dat antropologie een leuke hobby is voor reeds bemiddelde mensen (Janssen, 2020). Ondanks die zorgen hebben mijn vader en moeder mij echter alle mogelijkheden geboden om mijn eigen pad te gaan. Als achttienjarige had ik nooit kunnen bevroeden dat ik nog eens in het Limburgse terug zou keren als bijzonder hoogleraar op dit schitterende vakgebied. Ik voel me een rijk mens dat ik dit bijzondere moment vandaag met mijn ouders kan delen.

Pap en Mam,
Bedankt veur alles!

Ik heb gezegd.

LITERATUUR

Boeken en artikelen

- Aa, A. van der (2009). *Regie en ICT in dienstbare ketens. Samen (net)werken aan maatschappelijke oplossingen*, Den Haag: Lemma.
- Aa, A. van der & Konijn, T. (2001). *Ketens, ketenregisseurs en ketenontwikkeling. Het ontwikkelen van transparante en flexibele samenwerkingsverbanden in netwerken*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Achterhuis, H. (2008). *Met alle geweld*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Aeken, K. van (2020). 'De verantwoordelijkheid van de sociale wetenschapper tijdens de COVID-19-pandemie', *Recht der Werkelijkheid*, (41), nr. 3: 3-13.
- Alink, L., Prevo, M., Berkel, S. van, Linting, M., Klein Velderman, M. & Pannebakker, F. (2018). *NPM 2017: Nationale prevalentiestudie mishandeling van kinderen en jeugdigen*. Leiden: Leiden University, Institute of Education and Child Studies/TNO Child Health.
- Alphen, H. van, Bambach, B., Janssen, J. & Vliet, J. van (2019). 'Ketensamenwerking bij ex-partnerstalking', *PROCES*, nr. 6: 391-403.
- Aoulad Hadj, M., Straver, R. & Janssen, J. (2019). 'Aanstaande professionals in de veiligheidszorg: wat komt er op hen af en hoe maken we hen weerbaar?', *PROCES*, nr. 4: 297-304.
- Arslan, E. & Smits, L. (2020). 'Samenwerken in de veiligheidsketen – daar waar het gaat om complexe problematiek bij gezinnen, kinderen, huiselijk geweld, kindermishandeling, mensenhandel of eerproblematiek', *PROCES*, jg. 99, nr. 3: 217-220.
- Arum, S. van, Broekroelofs, R. & Xanten, H. van (2020). *Sociale (wijk)teams vijfjaar later. Vierde landelijke peiling onder gemeenten*, Utrecht: Movisie.
- Arwal, A. & Caldwell, K. (2005). 'Do health and social care professionals interact equally: a study of interactions in multidisciplinary teams in the United Kingdom', *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, jg. 19, nr. 3: 268-273.

- Axelrod, R. (1984). *The evolution of cooperation*, New York: Basic Books.
- Baberowski, J. (2016). *Hoe geweld gewoon wordt*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bakker, L., Cohen, M. & Faaij, W. (2021). *Anthropologists wanted. Why organizations need Anthropology*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Bannink, D. & Bosselaar, H. (2018). 'Een dubbele uitdaging', in D. Bannink & H. Bosselaar, (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, Den Haag: Boom bestuurskunde: 13-22.
- Bannink, D. (2018). 'Duiden en verbinden. Het belang van een eigen visie', in D. Bannink, D. & H. Bosselaar, (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, Den Haag: Boom bestuurskunde: 129-143.
- Bartelings, J.A., Goedee, J., Raab, J. & Bijl, R. (2017). 'The nature of orchestrational work', *Public Management Review*, jg. 19, nr. 3: 342-360.
- Bartelink, C. (2018). *Dilemmas in child protection: Methods and decision-maker factors influencing decision-making in child maltreatment cases*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Bauman, Z. (1989). *Modernity and the Holocaust*, Cambridge: Polity Press.
- Beek, K. van, Steketee, M., Doorn, L. van & Ham, M., (2017). 'Kinder mishandeling, een wicked problem', in K. van Beek, M. Steketee, L. van Doorn & M. Ham (red.), *1 op de 4. Kinder mishandeling, een publiek probleem*, Amsterdam: Van Gennep: 9-15.
- Bekken, F., m.m.v. Kunseler, F. & Dijke, A. van (2018). *Geld en geweld. Armoede en schulden in afhankelijkheidsrelaties*, Amsterdam: SWP.
- Bekker, R. (2020). *Dat had zo niet gemoeten! Fouten en falen van de overheid onder het vergrootglas*, Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Belkom, R. van (2020). *AI heeft geen stekker meer. Over ethiek in het ontwerpproces*, Den Haag: Stichting Toekomstbeeld der Techniek.

- Benda-Beckmann, K. von & Strijbosch, F. (red.) (1986), *Anthropology of Law in the Netherlands. Essays on Legal Pluralism*, Dordrecht: Foris Publications.
- Bijleveld, C. & Hendriks, J. (2007). 'Gezin en seksueel misbruik', *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 49, nr. 2: 123-136.
- Bindervoet, E. & Henkes, R.J. (2007). 'Gelukkige gezinnen', NRC, 12 januari 2007. www.nrc.nl/nieuws/2007/01/12/gelukkige-gezinnen-11258553-a26415.
- Bitter, L., Veen, V. & Paalman, C. (2020). 'Een complexe doelgroep en integraal samenwerken: hoe doe je dat?', *PROCES*, nr. 3: 184-193.
- Bollen, C., Groot, C. de, Groot, G. de, Oedayrasingh Varma, B. & Rijken, C. (2018). *Slachtoffers van mensenhandel met multiproblematiek. Discrepantie tussen hulpvraag en zorgaanbod*, Amersfoort: CoMensha & Tilburg University.
- Bolt, A. (2017). *Het gezin centraal. Handboek voor ambulante hulpverleners*, Amsterdam: SWP.
- Boom, A. ten & Wittebrood, K. (2019). *De prevalentie van huiselijk geweld en kindermishandeling in Nederland*, Den Haag: WODC.
- Bos, R. ten (2015). *Bureaucratie is een inktvis*, Amsterdam: Boom.
- Bosker, J. (2020). 'Samenwerken. Een vaardigheid op zich', *PROCES*, jg. 99, nr. 3: 181-183.
- Bosselaar, H. & Middendorp, L. (2018). 'Effectiever samenwerken? Doe de dingen', in D. Bannink, & H. Bosselaar (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, Den Haag: Boom bestuurskunde: 161-179.
- Bound Alberti, F. (2019). *A biography of loneliness*, Oxford: Oxford University Press.
- Bourdieu, P. (2012). *Sur l'État; Cours au Collège de France 1989-1992*, Paris: Eds. Du Seuil.
- Boutellier, H. (2007). *Nodale orde. Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving*, Amsterdam: Vrije Universiteit.

- Boutellier, H. & Steden, R. van (2010). 'Sociaal veilig. Paradoxen van zelfredzaam burgerschap', in I. Helsloot & B. van 't Padje (red.), *Zelfredzaamheid, thema's en voorbeelden nader beschouwd*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers: 55-74.
- Bovenkerk, F. Siegel, D. & Gemert, F. van (2008). *Culturele criminologie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Boyer, D. & Marcus, G.E. (eds.) (2021). *Collaborative Anthropology Today: a collection of exceptions*, Ithaca: Cornell University Press.
- Braun, D. & Kramer, J. (2015). *De corporate tribe. Organisatielessen uit de antropologie*, Deventer: Vakmedianet.
- Brinkgreve, Ch. & Daalen, R. van (1991). 'Huiselijk geweld', in H. Franke, N. Wilterdink & Ch. Brinkgreve (red.), *Alledaags en ongewoon geweld*, Groningen: Wolters-Noordhoff: 138-164.
- Brinkgreve, Ch., Koenen, E. & Bloemink, S. (2020). *Taalkracht. Andere woorden, andere werelden*, Leusden: ISVW Uitgevers.
- Broekhuizen, J., Bervoets, E., Ferwerda, H. & Landman, W. (2020). 'Politie en corona. Lessen uit een onverwacht experiment', *Tijdschrift voor de politie*, nr. 6: 11-17.
- Broekhuizen, J., Steden, R. van & Boutellier, J.C.J. (2010). 'Versnipperde regie'. *Tijdschrift voor Veiligheid*, jg. 9, nr. 3: 21-34.
- Bronfenbrenner, U. & Morris, P.A. (2006). 'The bioecological model of human development', in R.M. Lerner & W. Damon (red.), *Handbook of child psychology: Theoretical models of human development*, Hoboken, NJ: John Wiley & Sons Inc: 793-828.
- Castells, M. (1996). *The rise of network society*, Oxford: Blackwell.
- Chiang, T. (1990). 'De toren van Babel', in T. Chiang (red.). *De verhalen van jouw leven en anderen*, Amsterdam: Q.
- Claes, B. (2019). *Transmuraal herstelgericht werken. Een verhaal van hoop, kracht en verantwoordelijkheid*, Den Bosch: Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool.

- Coelen, P. van der & Lammertse, F. (2015). *De ontdekking van het dagelijks leven van Bosch tot Bruegel*, Rotterdam: Museum Boijmans van Beuningen.
- Commissie-De Winter (2019). *Onvoldoende beschermd. Geweld in de Nederlandse jeugdzorg van 1945 tot heden*, Den Haag: Commissie Onderzoek naar Geweld in de Jeugdzorg.
- Commissie-Deetman (2011). *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke kerk. Deel 1. Het onderzoek*, Amsterdam: Uitgeverij Balans.
- Commissie-Eenhoorn (2016). *Conclusies en aanbevelingen. Onderzoeksrapport Twee Steden*, Den Haag.
- Commissie-Gunning (2011). *Rapport onafhankelijke Commissie Onderzoek Zedenzaak Amsterdam*, Amsterdam.
- Commissie-Samson (2012). *Omringd door zorg, toch niet veilig Seksueel misbruik van door de overheid uit huis geplaatste kinderen, 1945 tot heden*, Amsterdam: Boom.
- Cornips, L., Rooij, V. de & Stengs, I. (2017). 'Carnavalesque language use and the construction of local identities: A plea for languageculture as a field of research', *Jahrbuch für Europäische Ethnologie*, nr. 12: 61-89.
- Couperus, L. (1901). *Babel*, Amsterdam: L.J. Veen.
- Cremers, D. & Ruiten, D. de (2020). *Samenwerking rondom complexe casuïstiek: exploratieve analyse van vastgelopen conflictscheidingen*, Maastricht: Maastricht University.
- Dettmeijer-Vermeulen, C. (2016). 'Zorgen over en kansen voor landelijke functies in een gedecentraliseerd stelsel', *Jeugdbeleid*, nr. 10: 139-146.
- Deuren, S. van, Kroese, J., Dijk, M. van, Eichelsheim, V., Blokland, A., Weijer, S. van de (2021). *De relatie tussen criminaliteit en huiselijk geweld*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Deursen, A.Th. van (2010). *De Gouden Eeuw compleet*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.

- Devaney, J. & Spratt, T. (2009). 'Child abuse as a complex and wicked problem: Reflecting on policy developments in the United Kingdom in working with children and families with multiple problems', *Children and Youth Services Review*, jg. 31, nr. 6: 635-641.
- Dijke, A. van & Terpstra, L. (2013). *Kinderen, mij een zorg. Betekenis en grenzen van de pedagogische civil society*, Amsterdam: SWP.
- Dijkstra, S. (2018). 'Collectief leren van professionals zorg en strafrecht. Betekenisvol interdisciplinair samenwerken bij huiselijk geweld', *PROCES*, jg. 97, nr. 4: 265-280.
- Districten Adviesgroep (2016). *Landelijk werkingsdocument districten & basisteam*, z.p: Nationale politie.
- Dony, F.L.M. (1976). *Alle tot nu toe bekende schilderijen van Pieter Brueghel en een overzicht van zijn werk als prentkunstenaar*, Rotterdam: Lekturama.
- Dooren, S. van, Janssen, J., Kolthoff, E. & Vosters, N. (2019). 'Als huiselijk geweld en georganiseerde misdaad samenkomen. De weerbare professional op het grensvlak tussen strafrecht en hulpverlening', *PROCES*, nr. 4: 258-269.
- Doornenbal, J., Kassenberg, A., Polstra, L. & Wekker, C. (2016). 'Ervaringskennis en dilemma's van jeugdprofessionals in preventief en omgevingsgericht werken met ouders en kinderen', *Journal of Social Intervention*, jg. 24, nr. 4: 3-22.
- Draak, M. den & Boer, A. de (eds.) (2014), *De Wmo in beweging. Evaluatie wet maatschappelijke ondersteuning 2010-2012*, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Ee, E. van der & Janssen, J. (2020). 'Misverstanden over trauma: een illustratie aan de hand van ervaringen met geweld uit naam van de familie-eer', *PROCES*, nr. 1: 43-51.
- Egelkamp, M.M. (2002). *Inflation von gewalt? Strafrechtliche und kriminologische Analysen von Qualifikationsentscheidungen in den Niederlanden und Deutschland*, Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Eijkern, L. van, Downes, R. & Veenstra, R. (2018). *Slachtofferschap van huiselijk geweld. Prevalentieonderzoek naar de omvang, aard, relaties en gevolgen van slachtoffer- en plegerschap*, Den Haag: WODC.
- Eisner, M. (2003). 'Long-Term Historical Trends in Violent Crime', *Crime and Justice. A Review of Research*, nr. 30: 83-142.
- Elias, N. (1982). *Het civilisatieproces: sociogenetische en psychogenetische onderzoeken*, deel 1 en deel 2, Utrecht: Het Spectrum.
- Ellen, R. (1988). 'Fetishism', *Man, New Series*, jg. 23, nr. 2: 213-235.
- Ellen, R. (2010). 'Theories in anthropology and "anthropological theory"', *Journal of the Royal Anthropological Institute*, jg. 16, nr. 2: 387-404.
- Eppink, D.J. (2010). *De toren van Babel staat in Brussel*, Amsterdam: Lanno.
- Feringa, D., Peels, F., Sanden, J. van der & Linders, L. (2017). 'Mishandeld kind verdwijnt naar achtergrond', in K. van Beek, M. Steketee, L. van Doorn & M. Ham (red.), 1 op de 4 – Kindermishandeling, een publiek probleem, Amsterdam: Van Genneep: 107-121.
- Ferrel, J. & Howard, K. (2009). 'Cultural Criminology, Cultural Anthropology and the Work of Frank Bovenkerk', in Ch. Brants & S. van der Poel (red.), *Diverse kwesties. Liber amicorum prof. dr. Frank Bovenkerk*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers: 341-350.
- Franke, H. (1991). 'Geweldscriminaliteit in Nederland', in H. Franke, N. Wilterdink & Ch. Brinkgreve (red.), *Alledaags en ongewoon geweld*, Groningen: Wolters-Noordhoff: 13-45.
- Frost, N., Robinson, M. & Anning, A. (2005). 'Social workers in multidisciplinary teams: issues and dilemmas for professional practice', *Child and Family Social Work*, jg. 10, nr. 3: 187-196.
- Garsten, Ch. & Nyquist, A. (eds.) (2013). *Organisational Anthropology*, London: Pluto Press.
- Geenen, M.J. (2014). *Veroordeeld tot verbondenheid. Een onderzoek naar de pedagogische alliantie tussen groepsleiders en jongens in een Justitiële inrichting*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Ginneken, E. van (2018). 'Zelfredzaamheid in detentie', *PROCES*, nr. 2: 113-129.

- Goedee, J. (2015). *Samenwerken. Wat betekent dat?* Tilburg: Tilburg University.
- Goedee, J. & Entken, A. (2013). *(Ont)keten. Samenwerken in ketens*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Goedee, J. & Entken, A. (2019). *Samenwerken en regisseren. Complexe samenwerkingsprocessen*, Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Goodale, M. (2017). *Anthropology and law. A critical introduction*, New York: New York University Press.
- Gorp, A. van, Bitter, L., Poel, V. & Paalman, C. (2020). 'Gegevens delen, privacy en domeinoverstijgend werken', *PROCES*, jg. 99, nr. 3: 221-229.
- Goudsblom, J. (1995). 'De civilisatietheorie: kritiek en perspectief', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jg. 22, nr. 2, oktober: 262-282.
- Graeber, D. (2018). *Bullshit Jobs. Over zinloos werk, waarom het toeneemt en hoe we het kunnen bestrijden*, Amsterdam: Business Contact.
- Griffiths, J. (red.) (1992). *Een kennismaking met de Rechtssociologie en de Rechtsantropologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Griffiths, J. & Weyers, H. (red.) (2005). *De sociale werking van het recht. Een kennismaking met de Rechtssociologie en Rechtsantropologie*, Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Grift, M. van de, Harthoorn, H. & Kriek, F. (2020). *Opvangplaatsen voor acute crisissituaties*, Amsterdam: Regioplan.
- Groen, B., Franck, P., Simons, D. (2017). *One safe place for hope and empowerment. Development of multidisciplinary approach of domestic violence, child abuse and sexual abuse in European family justice centers*, Brussel: Politeia.
- Groene, A., D'haes, W., Janssen, J. & Lünnevan, K. (2019). 'Intrafamiliaal geweld in Nederland en België', *Cahiers Politie Studies*, nr. 51: 13-34.
- Groetelaars, R. & Laarhoven, J. van (1998). *Babel. De waanzin ten top, Drieduizend jaar toren van Babel*, Nijmegen: Sun.
- Gül, L. (2021). *Ik ga leven*, Amsterdam: Prometheus.

- Guns, W. & Janssen, J. (2020). 'Gender en geweld. Over hoe Nederland laveert tussen genderneutraliteit en internationale aandacht voor geweld tegen vrouwen', *PROCES*, nr. 5: 394-404.
- Haan, W.J.M. de (2008). 'Violence as an Essentially Contested Concept', in: S. Body-Gendrot & P. Spierenburg (eds.), *Violence in Europe*, New York: Springer: 27-42.
- Hagen, R.M. & Hagen, R. (2001). *16th Century Paintings*, Köln: Taschen.
- Han, B.Ch. (2018). *Topology of violence*, Massachusetts: The Mit Press.
- Hart, W. i.s.m. Buiting, M. (2013). *Verdraaide organisaties. Terug naar de bedoeling*, Deventer: Vakmedianet.
- Heise, L.L. (1998). 'Violence against women: An integrated, ecological framework', *Violence against women*, jg. 4, nr. 3: 262-290.
- Helm, P. van der (red.) (2020). *Leefklimaat! Voor jeugd en volwassenen*, Amsterdam: SWP.
- Hong, J.S., Kral, M.J., Espelage, D.L. & Allen-Meares, P. (2012). 'The social ecology of adolescent-initiated parent abuse: A review of the literature', *Child Psychiatry & Human Development*, jg. 43, nr. 3: 431-454.
- Horst, J. ter (2017). *Antropologie en sociaal werk. Kijken door het oog van de Ander*, Groningen: Noordhoff Uitgevers.
- Horton, K.E. (2021). 'Collaborating across workplace boundaries: recommendations based on identity research', in G. Jacobs, I. Suojanen, K.E. Horton & P.S. Bayerl (eds), *International security management. New solutions to complexity*, Cham: Springer: 401-413.
- Huet, L. (2016). *Pieter Bruegel. De biografie*, Antwerpen: Uitgeverij Polis.
- Huisjes, H. (2018). 'Met het oog op de wereld in de wijk. Toerusting van politieagenten in wijkteams in een tijd van glocalisering', *Cahiers Politiestudies*, jg. 2, nr. 47: 13-26.
- Huizinga, J. (1950). *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden*, Haarlem: Tjeenk Willink & Zoon.

- Ilsink, M. (2009). *Bosch en Bruegel als Bosch. Kunst over kunst bij Pieter Bruegel (c. 1528-1569) en Jheronimus Bosch (c. 1450-1516)*, Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.
- Inspectie Jeugdzorg (2005). *Onderzoek naar de kwaliteit van het hulpverleningsproces aan S.*, Den Haag: Inspectie Jeugdzorg.
- Inspectie Justitie en Veiligheid (2019). *Inspectieonderzoek naar de aanpak van de stalking door Bekir E.*, Den Haag: Inspectie Justitie en Veiligheid.
- Inspectie van het Onderwijs (2021). *Peil. Schrijfvaardigheid. Einde (speciaal) basisonderwijs 2018-2019*, Den Haag: Inspectie van het Onderwijs.
- Jackson, M. (2002). *The Politics of Storytelling: Violence, Transgression and Intersubjectivity*, Copenhagen: Museum Tusulanum Press.
- Jackson, S.E. (1996). 'The consequences of diversity in multidisciplinary work teams', in M. West (ed.), *Handbook of work group psychology*, New York: Wiley-Blackwell: 53-75.
- Jackson, Sh.L., Zahn, M.A. & Brownstein, H.H. (2004). 'The need for a theory of violence', in M.A. Zahn, H.H. Brownstein & Sh.L. Jackson (eds.), *Violence. From theory to research*, Lexington: Anderson Publishing/ LexisNexis: 251-261.
- Janssen, H., Wentzel, W. & Schakenraad, W. (2019). *Basisboek huiselijk geweld. Signaleren, melden, aanpakken*, Bussum: Coutinho.
- Janssen, J. (2008). 'Organisaties, cultuur en eergevoel. Over complexe institutionele samenwerking bij de aanpak van eergevelateerd geweld', *PROCES*, nr. 4: 132-137.
- Janssen, J. (2011). *Schering en inslag. Enkele wenken voor politieambtenaren en andere professionals voor opbouw en onderhoud van netwerken in de multi-etnische samenleving*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Janssen, J. (2016a). *Afhankelijkheid en weerbaarheid. Over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties*, Den Bosch: Avans Hogeschool.
- Janssen, J. (2016b). 'Linksom of rechtsom. Over (de)centralisering in de veiligheidszorg', *PROCES*, nr. 3: 37-47.

- Janssen, J. (2017). *Focus op eer. Een verkenning van eerzaken voor politieambtenaren en andere professionals*, Den Haag: Boom criminologie.
- Janssen, J. (2018a). 'Het paard achter de wagen. Generalisten, specialisten en selectie in de veiligheidszorg', in J. Janssen, *Uitgelezen. Een ode aan het lezen aan de hand van tien boekbesprekingen*, Den Haag: Boom criminologie: 56-65.
- Janssen, J. (2018b). 'Grenzen aan zelfredzaamheid', *Vakblad Sociaal Werk*, 2: 23-25.
- Janssen, J. (2019a). *Waarom de criminologie mij dierbaar is. Een persoonlijk pleidooi voor non-speciesisme*, Den Haag: Boom criminologie.
- Janssen, J. (2019b). 'Zij vreet er ook van'. Over de ongemakkelijke relatie tussen huiselijk geweld en georganiseerde criminaliteit, *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 2: 203-212.
- Janssen, J. (2020). *Observaties van de korpsantropoloog. Een antropologisch perspectief op wetenschapsbeoefening voor, met en bij de politie*, Den Haag: Boom criminologie.
- Janssen, J. (2021a). 'Wonen in het huis van Lao Tse of in dat van Boeddha? Twee hypothesen over de invloed van de maatregelen tegen COVID-19 op het ontstaan en voortbestaan van geweld in afhankelijkheidsrelaties', in M. Winkler, J.W. Sap & M. Malsch (red.), *Nooit meer dansen? De veilige stad in tijden van pandemie*, Den Haag: Boom criminologie: 187-202.
- Janssen, J. (2021b). 'Online en offline eengerelateerd geweld. Over niet zulke nieuwe problemen', in G. Meershoek, J. Nap & L. van Spijk (red.), *In naam der wat? Reflecties op politie en politiewerk*, Den Haag: Boom Criminologie: 49-62.
- Janssen, J., Juncker, K., Haans, T. & Trommelen, B. (2020). 'Gluren bij de burens. Wat kunnen we leren over samenwerken op basis van de Vlaamse ervaringen met Family Justice Centers?', *PROCES*, jg. 99, nr. 3: 207-216.
- Janssen, J. & Rasenberg, M. (2017). 'Dangerous liaisons. Over de relatie tussen eengerelateerd geweld en mensenhandel', *PROCES*, nr. 6, 438-447.

- Janssen, J., Rasenberg, M. & Marrewijk, J. van (2020). 'Zoek de verschillen. Stalking en eengerelateerd geweld vergeleken'. *Sozio*, 4: 34-35.
- Janssen, J., Timmer, W. & Janmaat, W. (2020). 'Problemen bij de aanpak van vrouwenbesnijdenis vanuit politieel perspectief', *Tijdschrift voor Seksuologie*, jg. 44, nr. 3.
- Janssen, J. & Vaan, K. de (2021). 'Het gaat niet om sekse, het gaat om gender', www.socialevraagstukken.nl.
- Jong, J. de (2016). 'Frontlijnwerk is duidelijker geworden. Niet eenvoudiger – In gesprek met Michael Lipsky', *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 58, nr. 4: 10-21.
- Jong, W. & Hoorn, J. van (2019). "De politie mag geen manusje-van-alles worden", *Tijdschrift voor de Politie*, nr. 5: 26-29.
- Jongebreur, W., Lindenberg, R. & Plaisier, J. (2011). *Landelijk beleid huiselijk geweld Theoriegestuurde evaluatie periode 2002-2011*, Barneveld: Significant.
- Jonker, I. (2016). *Abused women in Dutch women's shelters. Profiles, care needs, appropriate care and effective interventions*, Nijmegen: Universiteit van Nijmegen.
- Joosse, H., Teisman, G., Verschoor, S. & Buuren, A. van (2019). *Wanneer vele handen het werk niet lichter maken. Een complexiteitsbenadering voor gezinnen en instanties met multiproblematiek*, Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.
- Kaats, E. & Opheij, W. (2015). *Leren samenwerken tussen organisaties*, Deventer: Kluwer.
- Kaminska, B.A. (2014). "Come, let us make a city and a tower": Pieter Bruegel the Elder's Tower of Babel and the Creation of a Harmonious Community in Antwerp', *JHNA*, Vol. 6, nr. 2.
- Kampen, Th., Bredewold, F. & Tonkens, E. (2016). 'De beloften van nabijheid', in A.J. Kruiter, F. Bredewold & M. Ham (red.), *Hoe de verzorgingsstaat verbouwd werd. Kroniek van een verandering*, Amsterdam: Van Gennep.

- Kansil, T., Vermeulen, G., Buyscher, P. de & Verhage, A. (2021). 'Europese politie Samenwerking', *Cahiers Politiestudies*, nr. 59: 7-14.
- Kaukinen, Ch. (2020). 'When Stay-at-Home Orders Leave Victims Unsafe at Home: Exploring the Risk and Consequences of Intimate Partner Violence during the COVID-19', *American Journal of Criminal Justice*, nr. 45: 668-679.
- Kenis, P. & Raab, J. (2020). 'Back to the future: Using organization design theory for effective organizational networks', *Perspectives on Public Management and Governance*: 1-15.
- Keohane, J. (2021). *The power of strangers. The benefits of connecting in a suspicious world*, New York: Penguin Viking.
- Knot-Dickscheit, J. & Knorth, E.J. (red.) (2019). *Gezinnen met meervoudige en complexe problematiek*, Rotterdam: Lemniscaat.
- Kokkeler, B. (2017). *Smart public safety. Leiderschap voor nieuwe verbindingen in de digi-sociale wereld*, Den Bosch: Expertisecentrum Veiligheid, Avans Hogeschool.
- Kolthoff, E. (2010). *Integriteit, mensenrechten en de veiligheidsmythe*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Kolthoff, E. (2018). *Ondermijning, burgers en burgemeesters*, Den Bosch: Avans Hogeschool.
- Kolthoff, E. & Janssen, J. (2020). *Basisboek criminologie*, Den Haag: Boom criminologie.
- Kolthoff, E., Loyens, K. & Verhage, A. (2016). 'Street-level bureaucracy en actoren in de veiligheidszorg', *Tijdschrift voor Criminologie*, jg. 58, nr. 4: 3-9.
- Koot, W.C.J. (1995). *De complexiteit van het alledaagse: een antropologisch perspectief op organisaties*, Bussum: Coutinho.
- Koppen, V. van, Weijden, C. ten & Harte, J. (2021). 'Het vermeende effect van de coronacrisis op de prevalentie van huiselijk geweld', *PROCES*, nr. 4: 194-211.

- Korevaar, L., Kroes, J. & Kuik, S.N. (2016). 'Interdisciplinair samenwerken in de wijk: de T-shaped professional', in J.P. Wilken & A.M. van Bergen (red.), *Handboek werken in de wijk*, Amsterdam: SWP: 89-99.
- Kort, J. & Terpstra, J.B. (2015). 'Onnodige' bureaucratie binnen het basispolitiewerk. *Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Kourti, A. Stavridou, A., Panagouli, E., Psaltopolou, Th., Spiliopoulou, Ch., Tsolia, M., Sergeantanis, Th.N. & Tsitsika, A. (2021). 'Domestic violence during the COVID-19 pandemic: a systematic review', *Trauma, Violence & Abuse*, <https://doi.org/10.1177/15248380211038690>
- Kraak, A., Volaart, M., Bakker, H. & Kooten Niekerk, J. van (2018). *Doen wat nodig is bij kindermishandeling, huiselijk en seksueel geweld. Een onderzoek naar de regionale ontwikkeling van de multidisciplinaire aanpak en de ondersteuningsbehoefte van gemeenten*, Utrecht: Movisie/NJI.
- Kromhout, M., Echtelt, P. van & Feijten, P. (2020). *Sociaal domein op koers? Verwachtingen en resultaten van vijf jaar decentraal beleid*, Den Haag: SCP.
- Kroonenberg, S. (2014). *De binnenplaats van Babel. Het raadsel van de spraakverwarring*, Amsterdam: Atlas Contact.
- Landman, W., Beer P. van & Laan, F. van der (2009). *Verbinden van politie- en veiligheidszorg. Politie en partners over signaleren & advisereren*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Lanzer, F. (2021). 'Looking at safety and security issues in different cultures', in G. Jacobs, I. Suojanen, K.E. Horton & P.S. Bayerl (eds.), *International security management. New solutions to complexity*, Cham: Springer: 107-122.
- Lassiter, L.E. (2005). *The Chicago Guide to collaborative ethnography*, Chicago: Chicago University Press.
- Latour, B. & Woolgar, S. (1986). *Laboratory life. The construction of scientific facts*, Princeton: Princeton University Press.
- Leistra, G. (2020). 'Tot nu toe 112 doden', *EW* 12 december.
- Linden, N. ter (1996). *Het verhaal gaat... 1 De Thora*, Amsterdam: Uitgeverij Balans.

- Little, L. & Kaufman Kantor, G. (2002). 'Using ecological theory to understand intimate partner violence and child maltreatment', *Journal of community health nursing*, jg. 19, nr. 3, 133-145.
- Loo, B. van (2020). *De Bourgondiërs. Aartsvaders van de Lage Landen*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Lünneman, K.D. & Woerds, S.T. ter (2021). *Meer dan een ruzie. Politie in de netwerkaanpak huiselijk geweld*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Lünnemann, M., Steketee, M. & Tierolf, B. (2020). *Wat als het geweld niet stopt? Een longitudinale studie naar de langere termijn gevolgen van partnergeweld en kindermishandeling voor kinderen*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Magruder, L. (2017). *Working the Front Lines of Intimate Partner Violence: Responders' Perceptions of Inter-role Collaboration*, Denver: University of Denver.
- Malsch, M. (2018). 'Vaktaal en incrowd: de stand van zaken met begrijpelijke rechtstaal anno 2017', *Tijdschrift voor de Rechterlijke Macht*, 1: <https://trema.nvvr.org/editie/2018-01/vaktaal-en-incrowd>
- Malsch, M. (2019). *Het recht is te belangrijk om aan juristen over te laten*, Heelen: Open Universiteit.
- Malsch, M., Kranendonk, R., Keijser, J. de, Elffers, H., Komter, M. & Boer, M. de (2015). *Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Mameren-Broers, S. van (red.) (2018). *Systeemgericht werken in sociale beroepen*, Meppel: Boom.
- Marrewijk, A.H. van & Verweel, P. (red.) (2005). *Exploring Organizations. The Development of Organizational Anthropology in the Netherlands*, Amsterdam: SWP.
- Martin, R. (2013). *Teamworking skills for social workers*, Berkshire: Open University.
- McNeill, W.H. (1998). *Plagues and peoples*, New York: Anchor Books.

- Meijer, L., Finkenauer, C., Tierolf, B., Lünemann, M. & Steketee, M. (2019). 'Trajectories of traumatic stress reactions in children exposed to intimate partner violence', *Child Abuse & Neglect*, nr. 93: 170-181.
- Meurs, T. (2021). *Tussen de linies. Werken aan kennisintensieve en verbindende (politie)professionaliteit*, Utrecht: Universiteit van Utrecht.
- Mulayim, S., Jackson, M. & Lai, C. (2017). 'Domestic violence in Australia: A wicked problem', Diana Scharff Peterson & Julie A. Schroeder (eds.), *Domestic Violence in International Context*, London: Routledge, 165-179.
- Nabuurs, M. (2019). *Basisboek systeemgericht werken*, Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Nelissen, P. (2020). 'Omgaan met technologie in gevangenissen: het belang van een goede balans tussen doel- en waarderationaliteit', *Sancties*, nr. 4: 39-248.
- Niezen, R. (2010). *Public justice and the anthropology of law*, Cambridge: Cambridge University Press.
- NJI (2020). *Veiligheid in gezinnen: een zaak voor iedereen. Knelpunten en oplossingsrichtingen*, Utrecht: NJI.
- Oberthaler, E., Pénot, S., Sellink, M. & Spronk, R. mit Hoppe Harnoncourt, A. (2019). *Bruegel. Die Hand des Meisters*, Wien: Kunsthistorischen Museums Wien.
- Olyslaegers, J. (2020). *Wildevrouw*, Amsterdam: De Bezige Bij.
- Oostendorp, M. van & Sijs, N. van der (2019). 'Een mooie mengelmoes'. *Meertaligheid in de Gouden Eeuw*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Ostaaijen, J. van (2018). *Tussen eerste overheid en tweederangsdemocratie. Het functioneren van lokale democratie in Nederland*, Den Haag: Boom bestuurskunde.
- Ostaaijen, J. van (2021). *Robin Hood en de rechtsstaat*, Den Bosch: Avans Hogeschool.
- Oude Breuil, B. (2011). 'Alles stroomt...? Over "cultuur" in de culturele criminologie', *Tijdschrift over Cultuur en Criminaliteit*: 18-33.

- Pels, P., Boog, I., Florusbosch, H.J, Kripe, Z., Minter, T., Postma, M., Sleeboom-Faulkner, M. Simpson, B., Dilger, H. Schönhuth, M., Poser, A., Castillo, R.C., Lederman, R. & Richards-Rissetto, H. (2018). 'Data management in anthropology: the next phase in ethics governance?', *Social Anthropology/Anthropologie Sociale*, nr. 3: 391-413.
- Perquin, E.A. (2018). *Lange armen. Gedichten over de politie*, Amsterdam: Uitgeverij Van Oorschot.
- Piquero, A.R, Jennings, W.G., Jemison, E., Kaukinen, C. & Knaul, F.M. (2021). 'Domestic violence during the COVID-19 pandemic – Evidence from a systematic review and meta-analysis', *Journal of Criminal Justice*, jg. 74, May–June 2021, 101806, <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2021.101806>
- Pleij, H. (2000). *Dromen van Cocagne. Middeleeuwse fantasieën over het volmaakte leven*, Amsterdam: Prometheus.
- Power, M. (2018). *Help me. Het jaar waarin ik leefde volgens 12 zelfhulpboeken*, Houten: Spectrum.
- Princen, M. (2015). *De gekooide recherche. Het ware verhaal achter de matige prestaties van de Nederlandse opsporing*, Amsterdam: Prometheus/ Bert Bakker.
- Putten, R. van & Steden, R. van (2018). 'Normatieve dynamiek in netwerken', in D. Bannink & H. Bosselaar (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, Den Haag: Boom bestuurskunde: 145-159.
- Quammen, D. (2020). *Zoönose. Hoe dodelijke ziekten van dier naar mens overspringen*, Amsterdam: Uitgeverij Atlas Contact.
- Raab, J. & Kenis, P. (2009). 'Heading Toward a Society of Networks. Empirical Developments and Theoretical Challenges', *Journal of Management Inquiry*, jg. 18, nr. 3: 198-210.
- Raijmakers, L. (2015). 'Motieven voor decentralisatie. Schipperen tussen normativiteit en pragmatiek', *Justitiële Verkenningen*, jrg. 41, nr. 2: 9-23.
- Rittel, H.W.J. & Webber, M.M. (1973). 'Dilemmas in a General Theory of Planning', *Policy Sciences*, nr. 4: 155-169.

- Roest, J.J. & Dekker, A.L. (2020). *Aandacht voor huiselijk geweld en kindermishandeling. Inventarisatie van inbedding thema's kindermishandeling en huiselijk geweld in curricula van hogescholen anno 2020*, Leiden: Hogeschool Leiden.
- Römkens, R. (2008). *Met recht een zorg: Overdenkingen bij wet- en regelgeving over geweld in de privésfeer: Inaugurale rede*, Tilburg: Universiteit van Tilburg.
- Römkens, R., Brink, A. van den, Jong, T. de (2018). *Welk geweld telt? Opvattingen van Nederlanders over partnergeweld*, Amsterdam: Atria en de Blijf Groep.
- Salet, R. (2015). *Opsporing, tegenspraak en veranderende frames. Een onderzoek naar tegenspraak in grootschalige rechercheonderzoeken*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Salet, R., Terpstra, J., m.m.v. Frielink, P. (2017). *VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Schagen, I. (2018). 'Samenwerking in het gedecentraliseerde zorgdomein: alleen als het past bij de eigen positie', in D. Bannink & H. Bosselaar (red.), *Het probleem samenwerken. Duiden en verbinden: ironische uitwegen voor vastgelopen samenwerking*, Den Haag: Boom bestuurskunde: 97-109.
- Schaik, C. van & Michel, K. (2017). *Het oerboek van de mens. De evolutie en de Bijbel*, Amsterdam: Balans.
- Schellingerhout, R. & Ramakers, C. (2017). *Scholierenonderzoek kindermishandeling 2016*, Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen.
- Schiamberg, L.B. & Gans, D. (2000). 'Elder abuse by adult children: An applied ecological framework for understanding contextual risk factors and the inter-generational character of quality of life', *The International Journal of Aging and Human Development*, jg. 50, nr. 4: 329-359.
- Schinkel, W. (2005). *Aspects of Violence*, unpublished doctoral dissertation, Rotterdam: Erasmus University Rotterdam.

- Schuilenburg, M. (2012). *Orde in veiligheid. Een dynamisch perspectief*, Den Haag: Boom Lemma uitgevers.
- Schuilenburgh, M., Staring, R. & Swaaningen, R. van (2018). 'Cultural Criminology going Dutch. On culture, methodology and research agendas', in: K. Hayward (red.), *Cultural Criminology Vol. III*, Abingdon: Routledge: 252-272.
- Schultz, M. (2012). *Intensivecaregeneeskunde – een nieuwe toren van Babel*, Amsterdam: Vossiuspers UvA.
- Sennett, R. (2012). *Together. The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*, London: Allen Lane.
- Sherman, Ph.M. (2013). *Babel's Tower Translated. Genesis 11 and Ancient Jewish Interpretation*, Leiden: Brill.
- Siemons, A. (2016). 'Verbinding lokale en specialistische zorg moet beter. Reflecties op de Jeugdwet', *Jeugdbeleid*, nr. 10: 147-154.
- Smit, A., Snoo, T.P. de & Wennekes, S. (2020). 'Integrale visie nodig. Uit de kramp van krapte', *Tijdschrift voor de Politie*, nr. 6: 38-42.
- Smith Slep, A.M., Foran, H.M. & Heyman, R.E. (2014). 'An ecological model of intimate partner violence perpetration at different levels of severity', *Journal of family psychology*, jg. 28, nr. 4: 470.
- Spierenburg, P. (1998). *De verbroken betovering. Mentaliteit en cultuur van preïndustrieel Europa*, Hilversum: Verloren.
- Spies, H. (2019). *Uit eigen tuin deel 2. De stand van de transformatie. Lessen uit zeven Zoetermeerse proeftuinen in het sociaal domein Samenvattend overzicht van resultaten*, Culemborg: Inclusivate.
- Spithoven, R. (2020). *Verbonden risico's. Maatschappelijke veiligheid in de black box society*, Den Haag: Boom criminologie.
- Steketee, M. (2017). *De olifant in de (kinder)kamer. Intergenerationele overdracht van geweld in gezinnen: hoe doorbreken we de cirkel?*, Rotterdam: Erasmus Universiteit.

- Steketee, M., Aussems, C. & Haen Marshall, I. (2019). 'Exploring the impact of child maltreatment and inter-parental violence on violent delinquency in an international sample', *The Journal of Interpersonal Violence*, <https://doi.org/10.1177/0886260518823291>
- Steketee, M., Dijkstra, S. & Lünemann, K. (2017). 'Intergenerationele overdracht van geweld: Het doorbreken van patronen', in K. van Beek, M. Steketee., L. van Doorn & M. Ham (red.), *1 op de 4: Kindermishandeling, een publiek probleem*, Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep. *Jaarboek Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*: 35-52.
- Steketee, M., Jansma, A. & Gilsing, R. (2015). *Wat werkt bij multiprobleemgezinnen? Ervaringen uit Rotterdam*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Steketee, M., Wildt, R. de, Compagner, M., Hoff, M. van der & Tierolf, B. (2020). *Kwetsbare gezinnen in tijden van Corona: Wat is de impact van de coronacrisis op kwetsbare gezinnen en de hulp die zij nodig hebben?*, Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.
- Stol, W. (2010). *Cybersafety overwogen. Een introductie met twee lezingen*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Storms, O., Andries, M. & Janssens, K. (2020). *Samen deskundig. Ervaringsdeskundigheid bij de aanpak van huiselijk geweld en kindermishandeling*, Utrecht: Movisie.
- Strikwerda, L. (2014). 'Present and Future Instances of Virtual Rape in Light of Three Categories of Legal Philosophical Theories on Rape', *Philosophy & Technology*, <https://doi.org/10.1007/s13347-014-0167-6>
- Swaan, A. de (2002). *Woorden van de wereld. Het mondiale talenstelsel*, Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker.
- Swaan, A. de (2014). *Compartimenten van vernietiging. Over genocidale regimes en hun daders*, Amsterdam: Prometheus/Bert Bakker.
- Synhaeve, M. & Jansen, A. (2021). *Vangnet voor Victor. Inzichten voor betere zorg en meer veiligheid*, Den Haag: VNG.

- Teeuwen, N., Wijngaart, M. van den & Moors, H. (red.) (2014). *Blijven we een fatsoenlijk land? Gemeenten en de verzorgingsstaat*, Den Haag, Boom Lemma uitgevers.
- Tennekes, J. (1995). *Organisatiecultuur. Een antropologische visie*, Apeldoorn: Garant.
- Terpstra, J. & Stokkom, B. van (2015). 'Politie in tweevoud: centraal en decentraal. Een analyse van enkele achtergronden en spanningen', *Justitiële Verkenningen*, jrg. 41, nr. 2: 39-54.
- Terpstra, J., Duijneveldt, I. van, Eikenaar, T., Havinga, T. & Stokkom, B. van (2016). *Basisteams in de nationale politie*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Thelen, T., Vettters, L. & Benda-Beckmann, K. von (2018). 'Stategraphy: Relational Modes, Boundary Work, and Embeddedness', in T. Thelen, L. Vettters & K. von Benda-Beckmann (eds.), *Stategraphy. Towards a relational anthropology of the state*, New York: Berghahn Books: 1-19.
- Tierolf, B., Lünnehan, K. & Steketee, M. (2014). *Doorbreken geweldspatroom vraagt gespecialiseerde hulp. Onderzoek naar de effectiviteit van de aanpak in de G4*, Utrecht: Verwey Jonker Instituut.
- Timmer, W., Janssen, J. & Dreissen, W. (2020). *Korte reactie op de 'Consultatienota van de leden Bergkamp, Özütok en Van den Hul over de aanpak van psychisch geweld en oriëntatie op een strafrechtelijke bepaling tegen psychisch geweld'*, Den Haag: LEC EGG.
- Tjeenk Willink, H.D. (2016). 'Praktijk zonder kennisontwikkeling leidt tot stilstand', *Jeugdbeleid*, nr. 10: 127-132.
- Tjeenk Willink, H. (2018). *Groter denken, kleiner doen. Een oproep*, Amsterdam: Prometheus.
- Tomasello, M., Melis, A.P. Tennie, C. & Wyman, E. & Hermann, E. (2012). 'Two Key Steps in the Evolution of Human Cooperation: The Interdependence Hypothesis', *Current Anthropology*, jg. 53, nr. 6: 673-692.

- Turnell, A. & Edwards, St. (2009). *Veilig opgroeien. De oplossingsgerichte aanpak Signs of Safety in jeugdzorg en kindbescherming*, Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Uittenbogaard, B.P. (red.) (2010). *Werken met multiprobleemhuishoudens*, Baarn/Utrecht/Zutphen: ThiemeMeulenhoff.
- Veld, R. in 't & Kruijer, A.J. (z.j.), *Hij begrijpt er dus helemaal niets van! Over de omgang met botsende rationaliteiten in de publieke sector*, IKPOB.
- Veldhuizen, P. (2018). *De toren van Babel. De vervreemding van de mens van god en van zichzelf in de westerse cultuur*, Hardenberg: Uitgeverij Heijink.
- Verhagen, A.C.J., Janssen, J.H.L.J. & Claes, B. (2020). 'Herstel de relatie tussen gedetineerde ouder en kind – juist in tijden van COVID-19', *Sancties. Tijdschrift over straffen en maatregelen*, nr. 5: 344-351.
- Verharen, L., Brandt, S. & Schilder, L. (2020). 'Sociaal werk en de inzet van professioneel kapitaal', in M. van Pelt, R. Roose, M. Hoijtink, M. Spierts & L. Verharen (red.) (2020), *Professionalisering van sociaal werk. Theorie, praktijk en debat in Nederland en Vlaanderen*, Bussum: Coutinho.
- Verkenningcommissie hoger sociaal agogisch onderwijs (2014). *Meer van waarde – Kwaliteitsimpuls en ontwikkelrichting voor het hoger sociaal agogisch onderwijs*, Den Haag: Vereniging Hogescholen.
- Vermeulen, S., Berkel, Sh. van & Alink, L. (2020). *Kindermishandeling tijdens de eerste lockdown*, Leiden: Universiteit Leiden, Instituut Pedagogische Wetenschappen.
- Vliet, A. van, Jager, B., Kuik, M. van, Doorn, R. van, Wal, S. van der & Ploeg, Y. van der (2020). 'Constant nieuwe gezichten, ik crash daarvan.' *Over stabiliteit en vertrouwde gezichten in de jeugdhulp*, Utrecht: Stichting Het Vergeten Kind.
- Voerman, B. & Brandt, C. (2016). *Eerste hulp bij stalking. Praktisch tips voor slachtoffers, hulpverleners en politie*, Utrecht: De Tijdstroom.
- Vogel, V. de, Schaftenaar, P. & Broek, E. van den (2020). 'Samenwerken in de forensische keten', *PROCES*, jg. 99, nr. 3: 194-206.

- Vogtländer, L. & Arum, S. van (2016). *Eerst samenwerken voor veiligheid, dan samenwerken voor risicogestuurde zorg: Een duurzame visie op ketenzorg bij kindermishandeling, huiselijk geweld en seksueel misbruik en de centrale rol hierbij van het triage-instrument Veilig Thuis*, Den Haag: VNG/GGD GHOR Nederland.
- Voorhees, B., Read, D. & Gabora, L. (2020). 'Identity, kinship and the evolution of cooperation', *Current Anthropology*, jg. 61, nr. 2, <https://doi.org/10.1086/708176>
- Vosters, N. & Janssen, J. (2020). 'De relatie tussen huiselijk geweld en betrokkenheid bij 1% motorclubs. (Ex-)partners van leden van 1% motorclubs in de (vrouwen)opvang', *Tijdschrift voor Veiligheid*, jg. 19, nr. 4: 22-37.
- Vredeveldt, A., Kesteloo, L. & Koppen, P.J. van (2016). *Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal*, Apeldoorn: Politie & Wetenschap.
- Vries-Erich, J. de, Reuchlin, K., Maaijer, P. de & Ridder, J.M. van de (2017). 'Identifying facilitators and barriers for implementation of interprofessional education: Perspectives from medical educators in the Netherlands', *Journal of Interprofessional Care*, 31:2, 170-174, <https://doi.org/10.1080/13561820.2016.1261099>
- Walby, S., Towers, J., Balderston, S., et al. (2017). *The concept and measurement of violence against women and men*, Bristol: Policy Press.
- Weber, M. (1972). *Gezag en bureaucratie*, (red. en vert. A. van Braam), Rotterdam: Universitaire Pers.
- Weijer, S. van de (2014). *The intergenerational transmission of violent offending*, Amsterdam: Vrije Universiteit.
- Welch, E.W., Hinnant, C.C. & Moon, M.J. (2004). 'Linking citizen satisfaction with e-government and trust in government', *Journal of Public Administration Research and Theory*, jg. 15, nr. 3: 371-391.
- Wilson, A. & Wilson, J. (1984). *A Medieval Mirror*, Berkeley: University of California Press.

- Wittebrood, K. & Boom, A. ten (2019). 'Betekenis van cijfers over huiselijk geweld en kindermishandeling', *PROCES*, jg. 98, nr. 5: 349-352.
- Wolde, E. van (1995). *Verhalen over het begin. Genesis 1-11 en andere sheppingsverhalen*, Baarn: Uitgeverij Ten Have.
- Wolde, E. van (2004). 'Het verhaal van "De toren van Babel" in Genesis', in E. van Wolde (red.), *De toren van Babel*, Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.
- Wolf, J. (2016). *Krachtwerk. Methodisch werken aan participatie en zelfregie*, Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Wöstmann, M. (1988). *Politieoptreden bij vrouwenmishandeling. Verslag van een onderzoek*, Lochem: Van den Brink.
- WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid*, Den Haag: WRR.
- Wyckmans, D. & Reggers, S. (red.) (2015). *Vorm een keten om kinderen te beschermen*, Limburg: Provincie Limburg.
- Zoomer, O. (1987). 'Mishandelde vrouwen over de politie', *Tijdschrift voor Criminologie*, nr. 5: 129-147.
- Zoomer, O. (1990). *Vrouwenmishandeling. Politiewerk*, Arnhem: Gouda-Quint.
- Zwaard, W. van der (2021). *Omwillen van fatsoen. De staat van menswaardige zorg*, Den Haag: Boom bestuurskunde.

Websites

- http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/socio_et_anthro/2_essai_sur_le_don/essai_sur_le_don.html [Essay van Marcel Mauss]
- <https://centrumseksueelgeweld.nl/over-ons> [Centrum Seksueel Geweld]
- <https://vng.nl/sites/default/files/2021-01/20210125-visie-gefaseerd-samenwerken-aan-veiligheid-def.pdf> [VNG, Visie gefaseerd samenwerken aan veiligheid]
- https://vng.nl/sites/default/files/2021-02/bundel_gezamenlijke_aanpak_huiselijk_geweld_met_vt_op_zsm.pdf [VNG, Gezamenlijke aanpak Huiselijke geweld (inclusief ex-partnerstalking) met Veilig thuis & ZSM]

https://vng.nl/sites/default/files/2021-02/bundel_samen_op_in_acuut.pdf
[VNG, Ontwikkelagenda Veiligheid voorop]

www.avans.nl

www.ccel.org/ccel/josephus/complete.ii.ii.iv.html [Verhandeling van de historicus Flavius Josephus over koning Nimrod en de toren van Babel uit de eerste eeuw na Christus]

www.cjgprof.nl/pagina/onze-werkwijze/665535 [Centrum Jeugd en Gezin]

www.dbnl.org/tekst/mandoo1schio1_01/ [Het Schilderboek van Carel van Mander uit 1604]

www.debijbel.nl/bijbel/NBV/Genesis-11 [Nieuwe Bijbelvertaling, 2004]

www.fier.nl/nieuws-en-publicaties/beste-hugo-de-jonge/9 [Alarmbrief over specialistische jeugdzorg]

www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/2019-12/Wat-is-MDA-wat-heb-je-er-als-gemeente-aan.pdf [Movisie, Verschil tussen MDA++ en het (Zorgen) veiligheidshuis]

www.nrc.nl/nieuws/2021/03/12/goed-kunnen-schrijven-is-voor-de-politie-een-basisvaardigheid-a4035303 [NRC, Goed kunnen schrijven is voor de politie een basisvaardigheid]

www.politie.nl/themas/eergerelateerd-geweld-voor-professionals.html#alinea-title-lec-egg

[beschrijving van de taken van het Landelijk Expertise Centrum Eer Gerelateerd Geweld] zijn naast nabijheid tot

www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2020/12/21/vijfde-voortgangsrapportage-over-het-programma-geweld-hoort-nergens-thuis

www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2021/05/31/adviescommissie-onderzoeks-en-kennisprogramma-geweld-hoort-nergens-thuis [Eindrapportage van de Adviescommissie onderzoeks- en kennisprogramma Geweld hoort nergens thuis]

www.valente.nl

www.zonmw.nl/fileadmin/zonmw/documenten/Jeugd/Geweld_hoort_nergens_thuis/Onderzoeksagenda_aanpak_HGKM_juli_2019.pdf[Onderzoeksagenda aanpak huiselijk geweld en kindermishandeling, van Adviescommissie onderzoeks- en kennisprogramma Geweld hoort nergens thuis]
www.zorgenveiligheidshuizen.nl

Coronacolumns en andere bronnen over COVID-19

Coronacolumns

www.nrc.nl/nieuws/2020/03/16/het-virus-maakt-van-de-ander-redder-en-risicodrager-tegelijk-a3993891

www.nrc.nl/nieuws/2020/03/20/wie-nu-moet-thuisblijven-in-de-ggz-heeft-het-extra-zwaar-a3994433

www.nrc.nl/nieuws/2020/03/30/wie-hier-niet-mag-zijn-voelt-zich-nu-dubbel-ongewenst-a3995101

<https://krant.bndestem.nl/titles/bndestem/7128/publications/10973/articles/1120267/34/1>

www.nrc.nl/nieuws/2020/04/21/om-over-de-schreef-te-kunnen-gaan-moet-je-jezelf-overtuigen-a3997385

“Not everybody does it, but everybody should”. Samenwerken in tijden van COVID-19’, *PROCES*, nr. 3, 2020: 230-231.

‘Weg met de vleermuis! Of toch niet? Vingerwijzen naar aanleiding van COVID-19’, *Blind. Online interdisciplinair tijdschrift*, nr. 54, 2020, <https://ziedaar.nl/uncategorized/weg-met-de-vleermuis-of-toch-niet-vingerwijzen-naar-aanleiding-van-COVID-19/>

www.nrc.nl/nieuws/2020/08/14/echte-deskundigen-zijn-goed-in-relativeren-ook-van-virussen-a4008827

‘Pas op voor het monsterverbond tussen geld en huiselijk geweld. Coronacrisis leidt tot onzekere economische omstandigheden én problemen thuis’, *BN de Stem, Brabants Dagblad en Eindhovens Dagblad*, 15 september 2020.

‘Vergeet de impact van corona op mensen in de veiligheidszorg niet’, *BN de Stem*, 21 november 2020.

www.sociaalweb.nl/blogs/balanceren-tussen-veiligheid-en-empathie-in-coronatijd-over-lastige-dilemma-s-voor-professionals-die-werken-met-geweldslachtoffe (samen met Teun Haans)

‘Een groen criminologisch perspectief op de COVID-19 pandemie’, *De Criminoloog. Nieuwsbrief van de Nederlandse Vereniging van Criminologie*, nr. 23: 4-5 (samen met T. Boekhout van Solinge, M. van Impe & D. van Uhm).

Andere bronnen

<https://mises.org/library/i-pencil> [Essay van Leonard Read]

<https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2343273-oud-rivm-directeur-voor-landelijke-mondkapjesplicht-hekelt-vrijblijvend-beleid.html> [Roel Coutinho over het belang van wetenschappelijk bewijs versus het ‘voorzorgsprincipe’]

www.groene.nl/artikel/de-lockdown-als-onderduik [Overzicht De Haan over inzet historici bij aanpak van de coronacrisis]

www.nrc.nl/nieuws/2020/05/01/historici-moeten-ook-meedenken-juist-nu-a3998484 [Oproep van De Graaf, Jensen, Knoeff en Santing om historici te betrekken bij de aanpak van de coronacrisis]

www.sterkhuis.nl/samenwerking-rond-data-voor-betere-kansen-kinderen-en-gezinnen/ [Inzet big data voor preventie geweld in afhankelijkheidsrelaties]

www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/vitale-beroepen-coronacrisis-leidt-tot-erkenning-bideofca/ [Interview met Ton Wilthagen en Monique Kremer]

www.vpro.nl/programmas/zomergasten/kijk/afleveringen/2020/jaap-goudsmit.html [Avondvullend interview met viroloog Jaap Goudsmit, waarin onder andere de rol van de deskundige aan bod komt]

Verantwoording bij de gebruikte afbeeldingen

Portret van Pieter Bruegel de Oude uit het Pictorum aliquot celebrium Germaniae Inferioris effigies

<https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/7/74/>

Dominicus_Lampsonius_-_Portrait_of_Pieter_Bruegel_the_Elder_-_WGA12414.jpg/266px-Dominicus_Lampsonius_-_Portrait_of_Pieter_Bruegel_the_Elder_-_WGA12414.jpg

Omslag lectorale rede 'Afhankelijkheid en weerbaarheid'

www.i-flipbook.nl/nl_nl/flipbook/1319-lectorale-rede-janine-janssen.html#1

De 'Rotterdamse toren van Babel'

www.avrotros.nl/hetgeheimvandemeester/uitzendingen/detail/pieter-bruegel-de-toren-van-babel/

www.boijmans.nl [Museum Boijmans van Beuningen in Rotterdam]

www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/3723/de-toren-van-babel

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pieter_Bruegel_the_Elder_-_The_Tower_of_Babel_\(Rotterdam\)_-_Google_Art_Project.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pieter_Bruegel_the_Elder_-_The_Tower_of_Babel_(Rotterdam)_-_Google_Art_Project.jpg)

De 'Weense toren van Babel'

www.khm.at [Kunsthistorisches Museum in Wenen]

www.insidebruegel.net/#p/

v=udroom&lan=de&d=infrared&b=project&a=1026&x=s:3_l:1_

v1:1026,vis [Op verschillende manieren – variabele grootte, infrarood en röntgen – kan worden ingezoomd op *De toren van Babel*]

[https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Tower_of_Babel_\(Bruegel\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Tower_of_Babel_(Bruegel).jpg)